

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNDA
GAYR-İ MÜSLİMİN ŞAHİTLİĞİNİN VE HABERİNİN DEĞERİ

Yüksek Lisans Tezi

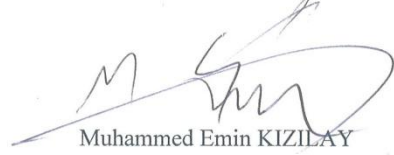
Hazırlayan
Muhammed Emin KIZILAY

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mehmet Ali YARGI

Çanakkale - 2015

TAAHHÜTNAME

Yüksek lisans Tezi olarak sunduğum “İslam Hukukunda Gayr-i Müslimin Şahitliğinin Ve Haberinin Değeri” adlı çalışmamın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

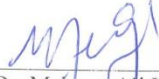
Muhammed Emin KIZILAY

30.09./2015

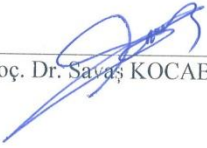
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Muhammed Emin KIZILAY'a ait Gayr-i Müslimin Şahitliğinin Ve Haberinin Değerli
çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üye Doç. Dr. Mehmet Ali YARGI
(Danışman)

Üye Prof. Dr. Tevfik AYENGİN

Üye Yrd. Doç. Dr. Savaş KOCABAŞ

Tez No : 12088155
Tez Savunma Tarihi : 28/08/2015

ONAY

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü
30.12.9/2015

ÖZET

İslam, gayr-i müslimlerin Müslüman toplum bünyesinde barındırılmasına izin vermiştir. Aynı toplumu paylaşmak gayr-i müslim ve Müslümanlar arasında birçok sosyal ilişkiyi de beraberinde getirmiştir. “Gayr-i Müslimin Şahitlik ve Haberinin Değeri” isimli tezimiz bu ilişkinin iki yönünü; şahitlik ve haber kavramlarını ele almaktadır.

Tezimiz bir giriş kısmı ile üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde şahitlik kavramı üzerinde durulmuştur. Şahitliğin İslam hukukundaki yeri ve önemi incelenmiş, şahitlik için gereken şartlardan bahsedilmiştir.

İkinci bölümde haber konusu ele alınmıştır. Konunun İslam hukukundaki yeri, haberin tanımı, çeşitleri, muhbirde aranan şartların neler olduğu gibi konular ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise gayr-i müslim kavramı incelenerek, gayr-i müslimlerin şahitlikleri ve haberleri değerlendirilmiştir.

Çalışmamız neticesinde şu sonuca varılmıştır: Her iki kavramın da şahısları bağlayıcı bir yönü vardır. Fukaha, bu bağlayıcılığı velayet kapsamında değerlendirmiştir. Gayr-i müslimlerin şahitlikleri ve haberleri de bu ortak noktadan hareketle ele alınmıştır. Gayr-i müslimlerin Müslümanlar üzerine velayetleri yoktur. Bu sebeple Müslümanlar üzerine velayetin söz konusu olacağı şahitlikler ve haberler geçerli değildir. Velayetin söz konusu olmadığı, gayr-i müslimlerin kendi aralarında şahitlikleri ve dünyevi konularda verdikleri haberler ise geçerli görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Gayr-i müslim, şahitlik, haber.

ABSTRACT

Islam has allowed non-muslims to live their lives freely in the muslim community. Living in the same society has brought out of social relationships between muslims and non-muslims.

Our thesis which is named “Witness of Non-Muslims and Value of Their Information” examines this relationship in two different ways; witness and information.

Our thesis includes three section with a prologue. First part precipitates witness. Importance of witness in Islamic law was examined and circumstances of becoming a witness was mentioned.

Second part concentrates on information. Importance of the subject in Islamic law definition and kinds of information, conditions of becoming a reporter and topics like these was under debated.

At the third part concept of non-muslims was examined and witness and informations of non-muslims were interpreted.

After the resurch the conclusion is that each concept has a side that connects people. Fukaha evaluates this connection as a guardianship. Witness and information of non-muslims was inspired by this same subject. Non-muslims have no rights about guardianship on muslims. So any kind of witness and information about this topic is not effective. Witness and information is considered acceptable if there is no question of guardianship and witness is only between nos-muslims and information is secular.

Key Words: Non-muslims, witness, information.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMA PROBLEMİ	3
VII. ARAŞTIRMA SORULARI	4
II. TEZİN KONUSU VE ÖNEMİ	4
III. TEZİN AMACI	5
IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	5
V. ARAŞTIRMA KAPSAMI VE SINIRLARI	5
VI. KAYNAKLAR	6

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKUNDA ŞAHİTLİĞE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. ŞÂHİTLİĞİN TANIMI VE MAHİYETİ	8
1.1.1. Konunun İslam Hukukundaki Yeri	11
1.1.2. İslam Hukukunda Şâhitliğin Dayanağı	12
1.1.3. Şâhitliğin Şartları	13
1.1.3.1. Olayı Müşâhede Etme Anıyla İlgili (Tahammül) Şartlar	14
1.1.3.2. Yetkili Önünde Şâhitliği Yapmak için (Eda) Gereken Şartlar	15
1.1.4. Şâhitlik Yapmanın Hükümü	18
1.2. ŞÂHİTLİKLE ALAKALI BAZI KAVRAMLAR	19
1.2.1. Hisbe Şâhitliği.....	19
1.2.2. Dolaylı Şâhitlik (eş-Şâhade Ale's-Şehade).....	19
1.2.3. Şâhitlikte Yeter Sayı (Nisabu's-Şehade)	20
1.2.4. Tezkiye.....	21
1.2.5. Şâhitlikten Dönmek	22
1.3. DEĞERLENDİRME	23

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKUNDA GENEL HATLARIYLA HABER KAVRAMI

2.1. KONUNUN İSLAM HUKUKUNDAKİ YERİ.....	24
2.2. HABERİN TANIMI.....	25
2.3. HABERİN MAHİYETİ.....	27
2.3.1. Doğruluğu Kesin Olarak Bilinen Haberler	27
2.3.2. Yalan Olduğu Kesin Olarak Bilinen Haberler	28
2.3.3. Doğruya Ve Yalana İhtimali Olan Haber	30
2.4. RİVAYET AÇISINDAN HABER	30
2.4.1. Mütevatir Haber	31
2.4.2. Haber-i vâhid	33
2.5. HABERİN KONUSU.....	37
2.5.1. Allah hakkı (Hukukullah)	38
2.5.1.1. İbadetler.....	38
2.5.1.2. Cezalar.....	39
2.5.2. Kul Hakkı (Hukuku'l-ibâd)	39
2.5.2.1. Kendisinde Bağlayıcılık (İlzam) Bulunan Konularda Haber	40
2.5.2.2. Kendisinde Bağlayıcılık Bulunmayan Konularda Haber	40
2.5.2.3. Bir Yönde Bağlayıcılık Olup Diğer Yönden Bağlayıcılık Olmayan Konularda Haber	41
2.6. HABER-ŞÂHİTLİK İLİŞKİSİ.....	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GAYR-İ MÜSLİMİN ŞÂHİTLİĞİNİN VE HABERİNİN DEĞERİ

3.1. İSLAM HUKUKUNDA GAYR-İ MÜSLİMLERİN YERİ.....	46
3.1.1. Zimmî.....	49
3.1.2. Müstemen.....	51
3.1.3. Harbî	52
3.2. GAYR-İ MÜSLİMLERİN ŞÂHİTLİĞİ.....	53
3.2.1. Gayr-i Müslimlerin Müslümanlar Hakkındaki Şâhitlikleri.....	56
3.2.2. Gayr-i Müslimlerin Birbirleri Hakkında Şâhitlikleri	63

3.3. GAYR-İ MÜSLİMİN VERMİŞ OLDUĞU HABERİN DEĞERİ	67
3.3.1. Haberin Nakil Şekli Açısından Gayr-i Müslimlerin Haberleri	67
3.3.2. Haberin Konusu Açısından Gayr-i Müslimlerin Haberi	70
3. 3.2.1. Dünyevî Konularda Gayr-i Müslimlerin Vermiş Oldukları Haberlerin Değeri	71
3.3.2.2. Dinî Konularda Gayr-i Müslimlerin Vermiş Oldukları Haberlerin Değeri.....	71
3.3.3. Değerlendirme	74
SONUÇ	78
KAYNAKÇA	80

KISALTMALAR

a.s.	:	Aleyhisselam
AÜEHFD	:	Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi
bk.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
der.	:	Derleyen
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
EKEV	:	Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
Hız.	:	Hazreti
İSTEM	:	İslam Sanat Tarih Edebiyat Musiki Dergisi
md.	:	Maddesi
nşr	:	Neşreden
ö.	:	Ölüm Tarihi
s.	:	Sayfa
s.a.v.	:	Sallellahu Aleyhi ve Sellem
sy.	:	Sayı
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik
trc.	:	Tercüme eden
ty.	:	Tarih yok
yy.	:	Yer yok

ÖNSÖZ

İnsanoğlu, varoluştan itibaren farklı kabiliyet ve özelliklere sahip olagelmiştir. Bu, insanın fitratı gereğidir. Denebilir ki farklılık, insanoğlunun inkâr edilemez bir gerçeğidir. Bu gerçeklik fiziki yapıda olduğu gibi düşünsel olarak da kendini göstermiştir. Farklı düşünceler ve düşünce tarzları farklı kültürleri doğurmuş, farklı coğrafyalarda yaşayan insanlar farklı kültürlere sahip olmuş, çeşitli ırklar meydana gelmiştir. Farklılıklar ise tarih içerisinde bazen kanların akmasına, adaletin zedelenmesine yol açmıştır. İlahi irade adaleti tesis etmek için belli aralıklarla insanlık tarihine müdahalelerde bulunarak insanlığa yol göstermiştir.

İnsanlık gelişip büyük medeniyetleri inşa ettikçe içlerinde çeşitlilik ve farklılıkları barındıran pek çok toplum tarih sahnesine çıkmıştır. Farklı dini ve kültürel topluluklara tabii olan insanlar bu medeniyetler içerisinde karşılaşmış ve hatta birlikte yaşama kültürünü oluşturmuşlardır. Bunu bize tarih göstermektedir. İlahi iradenin son müdahalesi olan İslam, hoşgörü ve şahıs iradesine dayalı bir inanç sistemi getirmiş, bu sebeple tarih içerisinde farklı din ve kültürlerin birlikte yaşadığı birçok medeniyet ortaya çıkmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da İslam tarihi boyunca Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar (gayr-i müslimler) arasında çeşitli münasebetler kurulmuştur.

İnsanların fitratları gereği farklı olmaları farklı düşüncelerine, anlaşmazlıklara düşmelerine sebep olmuştur. Anlaşmazlıkları çözmek, varsa haksızlıkları gidermek için hukuk sistemleri oluşturulmuştur. Hukuki anlaşmazlıkları çözümlmek için hukuki otoritenin yürüttüğü faaliyet ise muhakemedir. Muhakeme, hukukun topluma bakan yüzüdür. Bu sebeple hukuk sistemleri içerisinde muhakeme usulünü düzenleyen “muhakeme hukuku” adında bir alt disiplin mevcuttur. Muhakeme hukuku, hakkı sağlamak ve anlaşmazlıkları gidermek için bazı özel delillere başvurur. Bunlar muhakeme hukuku içerisinde “ispat vasıtaları” olarak isimlendirilir. Bu vasıtalarından biri de şahitliktir.

İslam hukuku içerisinde de muhakemeye dayalı düzenlemeler yapılmış şahitlik de bu kapsamda incelenmiştir. İslam hukuku, şahidin dinini, cinsiyetini ve hür olup olmadığını da dikkate almıştır. Din faktörü, İslam medeniyeti içerisinde yer bulmuş gayr-i müslimler açısından önemlidir. Bu sebeple tezimizde İslam muhakeme usulünde önemli bir yeri olan şahitlik delilini, Müslüman olmayan şahıslar açısından incelenmesi gerektiğini düşündük.

Diğer taraftan birlikte yaşama kültürünün bir getirisi olarak, gayr-i müslimler ile sadece hukuki alanda değil, ticari hatta ailevi konularda dahi ilişkiler kurulmuştur. İslam toplumu içerisinde gayr-i müslimler ile aynı ortamın, aynı imkân ve hizmetlerin hatta aynı acıların paylaşıldığı tarihi bir gerçekliktir. Karşılıklı ilişkilerde güvenin önemli bir yeri vardır. Karşılıklı konuşmalarda doğru söylemek ve yalandan uzak durmak, güven duygusunun oluşumunda önemli bir faktördür. Doğru ya da yalan ise sözün, bir diğer ifadeyle verilen *haber*in bir sıfatıdır. Gayr-i müslimler duyulan güven, verdikleri haberlere itimat etmeyi gerektirmektedir. Peki, mutlak manada bir itimat söz konusu mudur? Gayr-i müslimler bütün haberleri ve sözlerine itimat edilmeli midir? Bu gibi sorulara cevap bulabilmek için gayr-i müslimler verdikleri haberlerin değerlerini incelemeye karar verdik.

Haber kavramı İslam hukuk doktrini içerisinde “Sünnet” başlığı altında ele alınmıştır. Sünnet, Hz. Peygamberin söz, fiil ve davranışlarıdır. Sünnetin Hz. Peygamberden günümüze aktarımı ise ravilerin nakilleri yani haber vermeleri ile olmuştur. Bu sebeple fıkıh usul âlimleri sünnetin naklinde önemli bir yere sahip olan haber kavramını titizlikle incelemişlerdir. Haber, aslında teorik bir konu olmasının yanında, pratik bir tarafı da söz konusudur. Haberleri günlük hayatta sık kullanır, çeşitli kaynaklardan aldığımız haberler ile hayatımızı devam ettiririz. Bu yönüyle haber, şahitliğe bezemektedir. Bu sebeple gayr-i Müslimlerin şahitliğinin değerinin haberinin değeri ile birlikte incelemek gerektiğini düşündük.

Tez konusunun seçiminde ve çalışmam boyunca öncülük edip katkıda bulunan danışmanın, değerli hocam Doç. Dr. Mehmet Ali YARGI'ya teşekkürü bir borç bilirim. Bütün hayatım boyunca en büyük destekçim, maddi ve manevi yardımcım olan aileme, öğrenim hayatım boyunca üzerimde emeği geçen bütün hocalarıma ve bütün dostlarıma da şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca tez yazım aşamasında yol gösterici ve yardımcım olan kıymetli mesai ve oda arkadaşlarım Arş. Gör. Mehmet SEVER ve Arş. Gör. Hamdi TÜRKOĞLU'na ayrıca teşekkür ediyorum.

Muhammed Emin KIZILAY

BURSA 2015

GİRİŞ

Hiç kuşkusuz İslam, son peygambere gönderilmiş ve ilahi öğretinin kemalini tamamladığı nokta olmuştur. İnsanlığa en mükemmil nizamı sunmuş, itikadî, ameli ve ahlaki ilkelerle sosyal hayatı düzenlemiştir. İnsanın yaratılışına uygun olarak, en güzele ulaşabilmesini hedeflemiştir.¹ Bununla beraber insana, kendi öğretisine uymadığında düşeceği durumu da hatırlatmıştır.²

İnsanların huzur ve barışını hedefleyen İslam'ın sadece ahlaki ilkeler koymakla yetinmesi ise düşünülemez. Ahlaki gelişimini tamamlamış bir toplum, huzur ve refah içerisinde devamlılığını sağlayabilir. Ancak ahlaki değerlerin oluşumu ve ilahi iradeye muvafık olması hukuki altyapıya bağlıdır. Toplumların içerisinde huzur ve refahı bozan birçok amil meydana geldiği tarihi bir gerçekliktir. Bu amilleri ortadan kaldırmak ve bozulan huzuru yeniden tahsis etmek hukukun görevidir. Bu nedenle İslam, ahlaki ve itikadî konuların yanında müstakil bir hukuk düzeni oluşturmuştur. Buna fıkıh ilmi ya da muasır ifadesiyle İslam Hukuk ilmi denilmiştir. İslam hukuku, toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek olgunluk ve muhtevaya ulaşmış ceza hukuku, borçlar hukuku, muhakeme hukuku gibi bütün hukuk dallarında hükümler vaz etmiştir. Hukukun her bir alt dalı, toplumun huzur ve refahını tesis etmede ayrı birer amildir. Hukukun alt dallarından bazıları aile, ticaret, suç ve benzeri alanlarla ilgilidir. Bu alanlarla alakalı ortaya çıkan problemleri çözümlenmek ve hukukun ön gördüğü adaleti sağlamak da yine hukukun işidir. Hukuki problemleri çözümlenmesi ile alakalı hukuk dalının adı muhakeme hukukudur. Muhakeme, hukukî bir çekişme içindeki iki tarafın mahkeme önünde talep ve delillerini öne sürmesidir.³

Her türlü hukuki problem muhakeme ya da diğer adıyla yargı makamlarınca çözüme kavuşturulur. Yargı makamı olan mahkemeler, hukuki normlar çerçevesinde bozulan ve çözüme kavuşturulması icap eden konuları muhakeme usulü çerçevesinde ele alır. Muhakeme usulü ise bir dava sırasında mahkemelerin uymak zorunda olduğu usul kurallarının tamamıdır.⁴ Muhakeme yoluyla toplumsal yahut bireysel suçlar toplumun

¹ Tin, 95/4, “Biz insanı en güzel şekilde yarattık.”

² Tin, 95/5, “Sonra onu aşâğuların en aşâğısı kıldık.”

³ Hacı Mehmet Günay, “Yargılama Hukuku”, (der. Talip Türcan), İslam Hukuku, (içinde), Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s.591.

⁴ Hacı Mehmet Günay, “Yargılama ...”, s.591.

meşru makamlarınca yargılanır. Zira her birey ihlal edildiğini düşündüğü hakkını bizzat kendisi aramak istese, toplum kargaşa ve anarşiye sürüklenir.⁵ Bu işi toplum adına, devletten aldığı yetki ile meşruiyetini sağlamış yargı makamları yani mahkemeler yapmaktadır. Böylece toplum içerisinde meydana gelen hususî yahut umumî problemler, anlaşmazlıklar ya da suçlar meşru çerçevede sonuca bağlanır.

Yargılama yapılırken davaları hükme bağlama noktasında bir takım ispat vasıtalarından yararlanılmaktadır. İspat, *mahkemede ileri sürülen ve hukukî sonuçları bulunan bir iddianın gerçekliği konusunda kesin bilgi ya da galip zan oluşturacak şekilde delil getirmektir.*⁶ İslam muhakeme hukuku içerisinde on bir adet ispat vasıtasından söz edilmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

İkrar,
Şâhitlik,
Yemin,
Yeminden dönme,
Bilirkişi,
Hâkimin bizzat bilmesi,
Keşif,
Yazılı belge,
Liân,
Kasame,
Karineler.⁷

Bunlar içerisinde şâhitliğe “beyyine” adı verilmiştir. Beyyine ise *bir hakkın veya kendisine hukuki sonuç bağlanan bir olayın ispatını sağlayan özel katî delildir.* Şâhitlik sadece ilgili şahsı değil üçüncü kişileri de bağlayıcı bir delildir. Bu sebeple şâhitlik ispat vasıtaları içerisinde önemli ve ayrıcalıklı bir yere haizdir. Şâhitliğin bu denli önemli olması, sahîh bir şekilde ifa edilmediği takdirde hakların zayi olmasına yol açacaktır.

Günümüzde insanlar küresel bir toplum içerisinde yaşamaktadırlar. Bu da hukuki alan dâhil olmak üzere her alanda çeşitli inançlara sahip insanları toplumsal olarak yan yana getirmektedir. Farklı inançlara sahip insanlara karşı münasebetlerde İslamî ölçüyü koruyabilmek için şâhitlik hususunda gayr-i müslimlerin yeri de önem arz etmektedir.

⁵ Hacı Mehmet Günay, “Yargılama ...”, s. 591.

⁶ Hacı Mehmet Günay, “Yargılama ...”, s. 608.

⁷ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama Hukukunda Şahitlik*, Hâcegân Akademi Kitaplığı, İstanbul 2005, s. 22.

Gayr-i müslimlerin şâhitliklerinin yanında muhakeme dışında verdikleri haberler de önem arz etmektedir. Şâhitlik yargı makamında verilen haberdur. Birlikte yaşama kültürü sadece yargı alanında verilen haberlere göre davranmayı gerektirmemektedir. Hatta gündelik hayat içerisinde verilen haberler toplumsal hayatın büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu sebeple gayr-i müslimlerin yargı makamı dışında dinî ve dünyevî konularda verdikleri haberlerin değeri de önemlidir.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde gayrimüslimlerin şâhitliğinin değerine ilişkin görüşlerini tespit etmemize yardımcı olacağını düşünerek önce İslam hukukunda şâhitliğin nasıl değerlendirildiğini genel hatlarıyla incelemeye çalıştık. Tezimizin ana konusu olmadığı için, asıl maksada hizmet edecek miktarda şâhitlik konusuna değindik. Bazı kavramlar ve bu kavramlara yüklenen manalar daha iyi anlaşılması için, şâhitliğin mahiyeti başlığı altında modern hukuk terimlerinden yararlanmak adına bir kıyaslama yoluna da gittik.

İkinci bölümde gayrimüslimlerin haberlerinin değerlerini anlayabilmek adına İslam hukukunda haberin nasıl değerlendirildiğini genel hatlarıyla incelemeye çalıştık. Ayrıca şâhitlik ve haber ilişkisinden bahsederek iki kavramın doktrindeki yeri, farklılıkları ve ortak özelliklerini inceledik.

Üçüncü bölümde ise asıl tez konumuz olan gayr-i müslimin şâhitliğinin ve haberinin değerini ele aldık. Önce gayr-i müslim kavramını ve gayr-i Müslimlerin İslam hukuku içerisindeki konumunu genel hatlarıyla ele almaya çalıştık.

I. ARAŞTIRMA PROBLEMİ

Günümüz dünyasında ulaşım ve iletişim araçlarının gelişmesi farklı din ve kültürlerle sahip insanların aynı sosyal yapı içerisinde buluşmasını ve küreselleşmeyi beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda birçok Müslüman gayr-i müslimlerle çeşitli sosyal ve hukuki ilişkiler içerisine girmiştir. Bu durum bazı hukuki meseleleri yeniden ele almayı gerektirmektedir. Bir gayr-i müslimin mahkemede Müslüman bir şahsın lehine veya aleyhine şâhitlik etmesi de bu meselelerden biridir. İslam muhakeme hukukunda şâhitlik için dini inanç baz alınmış ve bu kapsamda bir ayırım yapılmıştır. Bu yüzden gayr-i müslimlerin şâhitliği, şâhitliklerinin sıhhati ve şâhitliklerinin hukuki sonuçlarının ele alınması gerektiği yönünde kanaat hâsıl olmuştur.

Ayrıca günümüzde özellikle müsteşrikler İslamî meselelerde görüşler beyan etmekte veya Müslümanlar hakkında çeşitli nakillerde bulunmakta yani haberler vermektedir. Bir yönden şâhitlikle ilgili olan bu haberlerin ne kadar dikkate alınıp alınamayacağına sorgulanması gerekmektedir.

II. ARAŞTIRMA SORULARI

- Gayr-i müslim kime denir?
- Gayr-i müslimlerin hepsi aynı statüde mi değerlendirilir?
- İslam Hukukunda gayr-i müslimin yeri nedir? Müslümanlar ile aynı statüde midir?
- Şâhit ne demektir?
- İslam Hukuku göre kimler şâhit olabilir? Şâhitte aranan şartlar nelerdir?
- Haber nedir?
- Haber veren kişinin Müslüman olup olmaması haberin doğruluk değerine etki eder mi? Etki ederse nasıl etki eder?

III. TEZİN KONUSU VE ÖNEMİ

Muhakeme hukuku içerisinde gayr-i müslimlerin hangi durumlarda, kimler için şâhitlik yapabileceği ya da yapamayacağı, şâhitliklerinin hukuki sonuçlarının araştırılması ve değerlendirilmesi çalışmamızın ana konularından birini oluşturmaktadır. Bir diğer konu ise gayr-i müslimlerin dini ve dünyevi konularda verdikleri haberlerin ve geçerlilik değerlerinin incelenmesidir.

Gayr-i müslimler ile Müslümanlar arasındaki münasebetler, günümüzde küreselleşmenin, ulaşım ve iletişim teknolojinin de gelişmesiyle beraber farklı mecralarda vuku bulmaya başlamıştır. Bu durum söz konusu ilişkilere dair çeşitli meselelerin yeniden ele alınma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bunlardan biri de tanıklık etme, şâhitlik konusudur.

Söz konusu ilişkiler bağlamında gayr-i müslimlerin İslam dünyası ve Müslümanlar hakkında çeşitli değerlendirmelerde buldukları, nakiller yaptıkları ve haberler verdikleri görülmektedir. Onun için gayr-i müslimlerin bu faaliyetlerin Müslümanlar nezdinde nasıl bir değer ifade ettiğinin araştırılması gerekmektedir.

Gerek gayr-i müslimlerin şâhitliği gerekse verdikleri haberlerin değerine ilişkin akademik çalışmaların azlığı dikkat çekmekte ve bu konularda akademik çalışmaların yapılmasına ihtiyaç bulunduğu görülmektedir. Bu alışma da böyle bir ihtiyaı karşılamaya yönelik olacaktır.

IV. TEZİN AMACI

İslam muhakeme hukuku içerisinde şâhitlik kavramı incelenerek gayr-i müslimlerin şâhitlik edip edemeyecekleri ya da hangi durumlarda şâhitlik edecekleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Daha sonra haber kavramı üzerinde durulup gayr-i müslimlerin verdikleri haberlerin geçerlilik değerini tespit edilmeye çalışılacaktır.

V. ARAşTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamızda ncelikle İslam hukuku kapsamında şâhitlik kavramı üzerinde durulmuştur. şâhitlik başlığı altında yer alan özellikle gayr-i müslim şâhısları ilgilendirecek konulara yoğunlaşılmıştır. Gayr-i müslimlerin şâhitlikleri ile doğrudan alakalı bir kaynak bulunmadığından temel Arapça fıkıh kitaplarının ilgili bölümlerinden ve İslam muhakeme hukuku ile alakalı temel Arapça kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca Türkçe olarak neşredilmiş çeşitli İslam hukuku kitaplarına da başvurulmuştur. Sonrasında temel Arapça usulü fıkıh kitaplarından haber kavramı incelenmiş ve bu alanda haber kavramının yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

şâhitlik ve haber kavramları analiz edilip kavramsal ereve oluşturulduktan sonra gayr-i müslimlerin haber ve şâhitliklerine geçmeden önce gayr-i müslim terimi irdelenmiş, İslam'ın gayr-i müslim vatandaşlara ne gibi haklar tanıdığı nispeten ortaya konulmuştur. Gayr-i müslimlerin hak ve sorumlulukları ile alakalı birçok eser olmakla beraber doğrudan haber noktasından konuya yaklaşan müstakil kaynaklar olmadığından usulü fıkıh kitapları içerisinden gerekli bölümler incelenmiştir. Ayrıca şâhitlik, haber ve gayr-i müslim gibi konumuzla ilgili kavramlar ile alakalı çeşitli ansiklopedi ve sözlüklere müracaat edilmiştir.

VI. ARAşTIRMA KAPSAMI VE SINIRLARI

şâhitlik, modern hukuk sistemleri içerisinde muhakeme hukuku içerisinde yer almıştır. Muhakeme hukuku ise medeni muhakeme ve ceza muhakeme hukuku olarak ikiye ayrılmaktadır. Klasik fıkıh doktrininde bu tür bir ayırım söz konusu değildir. Bu sebeple

klasik doktrinde şâhitlik kavramı mutlak olarak ele alınmıştır. Çalışmamız içerisinde medeni ve ceza muhakeme hukuku kapsamında şâhitlikten bahsedecek ancak konu ceza muhakeme hukuku kapsamında incelenecektir.

Haber konusu ise klasik usulü fıkıh kitaplarında sünnet bahsi altında ele alınmaktadır. İslam'ın ikinci kaynağı olarak Hz. Peygamberin sünneti, ravilerin birbirlerine haber vermeleri ile nesilden nesile aktarılmış ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bu sebeple bazı usul kitapları müstakil olarak haber konusunu işlemiş, bazıları da konuyu sünnet başlığı altında zikretmişlerdir. Bu kapsamda ravilerin halleri, haberin kullanım alanı, haberin içeriğini ve rivayet şekillerini incelemişlerdir. Konu bu kadar geniş tutulmayıp gayr-i müslimlerin verdikleri haberlerin değerini ölçebilmek adına sadece haberin mahiyetini, rivayet şeklini ve kullanım alanı ele alınmıştır.

Gayr-i müslim terimi çeşitli klasik ve muasır kitaplardan araştırılmış ve vatandaşlık esaslı bir inceleme yapılmıştır. Araştırmamızın ana konusu gayr-i müslimlerin şâhitlikleri ve haberlerinin değeri olduğundan genel olarak gayr-i müslimlerin hak ve yükümlerinden bahsedilmemiştir.

VII. KAYNAKLAR

Konumuzda ilk olarak yüce Allah'ın kitabı Kur'an-ı Kerim ve Peygamberinin sünneti Hadis-i Şeriflerden yararlandık. şâhitlik kavramını fûrû'î fıkıh kaynaklarından, haber kavramını da usulü'l-fıkıh kitaplarından araştırdık. Hem usul hem furu' kitapları Hanefî, Malikî, Şafîî ve Hanbelî kaynaklarından seçmeye özen gösterdik. Gayr-i müslim kavramı ise muasır Arapça ve Türkçe kaynaklardan yararlanarak araştırdık.

Şâhitlik konusunda Hanefî bilginlerden Mevsilî'nin (ö. 683/1284) *el-İhtiyar* ve Kâsânî'nin (ö. 587/1191) *Bedaiu's-sanai'*, Malikî âlimlerden İbn-i Ferhun'un (ö. 799/1397) *Tebsiratü'l-Hukkâm* ve Hattâb'ın (ö. 954/1547) *Mevâhibü'l-celîl*, Şafîî bilginlerden Şirbînî'nin (ö. 977/1570) *Muğni'l-muhtâc* ve Hanbelî âlim Buhûfî'nin (ö. 1051/1641) *er-Ravzü'l-Murbi'* isimli eserlerine başvurduk. Türkçe neşredilmiş kitaplardan başlıca Kemal Yıldız'ın *İslam Yargılama Hukukunda Şâhitlik*, Fahrettin Atar'ın *İslam Adliye Teşkilatı*, Hayrettin Karaman'ın *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku* ve *Mukayeseli İslam Hukuku* isimli eserlerine başvurduk.

Haber konusuyla alakalı ise Hanefî âlimlerinden Cessâs (ö. 370/981) ve Serahsî'nin (ö. 483/1090 [?]) *Usul'leri*, Debûsî'nin (ö. 430/1039) *Takvîmu'l-edille'si*, Semerkandî'nin

(ö. 539/1144) *Mizânü'l-usul*'ü, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Mirât*'ı, Malikî âlimi Bâcî'nin (ö. 474/1081) *İhkâmu'l-fusul*'ü, Şafîî âlim Gazzâlî'nin (ö.505/1111) *Mustasfa*'sı, Hanbelî âlimi Kelvezanî'nin (ö. 510/1116) et-*Temhîd*'ini inceledik.

Ayrıca çalışmamızla doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantısı bulunan kavramlar için Tehanevî'nin *Mevsuâtu Keşşaf*'ı, Heysem Hilal'in *Mu'cem*'i, Muhammed en-Nemle'nin *Şâmi*'li ve *Diyanet İslam Ansiklopedisi* gibi ansiklopedik eserlere başvurduk.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKUNDA ŞAHİTLİĞE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. ŞÂHİTLİĞİN TANIMI VE MAHİYETİ

Şâhit kelimesi sözlükte "hazır bulunmak, haber vermek, bilmek, gözlemek, görmek" anlamlarındaki şehadet kökünden gelmektedir.⁸ Terim olarak ise İslam hukukunda hukukçuların tâbi olduğu mezhebin konuya bakış açısına göre çeşitli tanımlar yapılmıştır. Öncelikle şâhitlikle alakalı tanımları zikredip daha sonra bu tanımlardan hareketle şâhitlik kavramını inceleyelim.

İbni Ferhun'un tarifi: "Muayeneye dayalı ihbara şehâdet denir."⁹

Kâsânî'nin tarifi: "Bir şahsın elinde bulunan hakkın, başka birine ait olduğunu haber veren üçüncü şahsın ihbarına şehadet denir."¹⁰

İbnü'l-Hümâm'ın tarifi: "Kaza meclisinde, şehadet lafzıyla hakkı ispat için doğru haber vermeye denir." İbn Âbidîn de bu tarife mutabık kalmıştır.¹¹

Mevsilî'nin tarifi: "Şâhitlerin tahammül ettiği ve eda ettiği bir işten haber vermesidir."¹²

Mecellede ise "Bir kimsenin ahar kimsede olan hakkını ispat için huzuru hâkimde ve hasmeynin muvacehelerinde şâhadet lafzıyla yani şâhadet ederim diye haber vermesidir" şeklinde bir tarif yapılmıştır.¹³

Tariflerden de anlaşılacağı üzere şâhitlik bir nevi haber vermedir. Kişinin müşâhede etmiş olduğu bir şeyi yargı makamına aktarmasıdır. Bu tanımlar incelendiğinde şâhitlik

⁸ H. Yunus Apaydın, "Şâhit", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 278.

⁹ Burhâneddin Ebu'l-İbrahim b. Ali b. Muhammed İbn Ferhûn, *Tebziratü'l-Hükkâm fî Usûli'l-Akziye ve Menâhici'l-Ahkâm*, Daru'l-Alimu'l-Kütüb, Riyad 2003, I, 175.

¹⁰ Alaüddin Ebubekir İbn Mesud Kâsânî, *Bedai' u's-Sanâi' fî Tertibi's-Şerai'*, (thk.: Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, IX, 3.

¹¹ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama ...*, s. 40.

¹² Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd Mevsilî, *el-İhtiyar li-Ta'lili'l-Muhtar*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty. II, 139.

¹³ Mecelle md. 1683

için şu beş şeyden söz edebiliriz ki bunlara şâhitliğin rükunları da denebilir: Şâhit, meşhudun leh, meşhudun aleyh, meşhudun bih ve sığa.¹⁴ Olayı ya da işi müşâhede edip haber verene şâhit, lehine şâhitlik yapılan kimseye (davacı) meşhûdun leh, aleyhine şâhitlik yapılan kimseye (davalı) meşhûdun aleyh, şâhitliğe konu olan işe de meşhûdun bih denir.¹⁵

Şâhitlik İslam muhakeme hukuku içerisindeki ispat vasıtalarının en önemlilerinden biridir. Hz. Peygamber (sav) bir hadis-i şerifinde “Şâhitlere ikram ve hürmet ediniz. Çünkü Allah onlar sayesinde hakları yaşatır, korur”¹⁶ buyurmuştur. Bu sebeple İslam muhakeme hukukunda şâhitlik, davayı hükme bağlamada önem arz eder. Şartlarını haiz her şâhitlik, hâkimi hükme götüren yolda bağlayıcı bir unsur kabul edilmiş ve hâkimin, şâhitlerin haberi ile hükmetmesi vacip görülmüştür.¹⁷

Şahitlik kavramını daha iyi anlayabilmek adına günümüz muhakeme hukukunun terimlerinden faydalanmak gerektiği kanaatindeyiz. İslam muhakeme hukuku ile günümüz medeni-ceza muhakeme hukuku şâhitliğe ayrı noktalardan bakar. İslam muhakeme hukuku her türlü davada hâkimi ispat vasıtaları ile sınırlandırmıştır. Ancak günümüz ceza muhakemeleri usulünde hâkim ispat vasıtaları yönünden tamamen serbest bırakılmıştır. Buna vicdani delil denir. Hâkim istediği ispat vasıtasını davayı hükme bağlamakta kullanabilir. Günümüz ceza hukuku ispat vasıtalarını yönünden hâkimi muhayyer kılmıştır. Medeni muhakeme hukukunda ise Kesin ve Takdiri delil olmak üzere iki tür delil vardır. Eğer kesin delil kapsamına giren deliller söz konusu ise hâkim bu deliller ışığında hüküm vermek durumundadır. Ancak takdiri delil kapsamında bir delil mevcut ise hâkim bu delilleri kullanıp kullanmamakta muhayyerdir. Günümüz medeni hukuku içerisinde şâhitlik işte bu takdiri deliller çatısı altında işlem görmüştür. İslam muhakeme hukukunda ise şâhitlik kesin delillerdendir ve hâkimi bağlayıcı bir ispat vasıtasıdır.¹⁸

¹⁴ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhirî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Elfazi'l-Minhâc*, Daru'l-Marife, Beyrut 1997, IV, 568

¹⁵ Mecelle md 1683.

¹⁶ Suyutî, Camiu's-Sağir, I, 54.

¹⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevahibu'l-Celil lişerhi Muhtasrı Halil*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, VIII, 161.

¹⁸ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama ...*, s. 20-21.

İslam hukukçuları şâhitliğin hâkimi bağlayıcı bir delil olduğu üzerine ittifak etmişlerdir.¹⁹ Ancak günümüzde bazı İslam hukukçuları şâhitliği takdiri delil kapsamında mütalaa etmişlerdir. Onlara göre şâhitlik bir haber vermedir, haber ise hem doğru hem de yalan olma ihtimalini barındırmaktadır. Yalan ve yanlış olma ihtimali bulunan bir delil ile dava hükme bağlanamaz.²⁰ Bu görüşü benimseyen Fahrettin Atar Hz. Ömer'in beyyine ve şehadetle hüküm veren kadı Şureyh'e söylediği “işin tam inceliğine vakıf olmadan sırf beyyine ve şâhitlere bağlı olarak vereceğin hükümlerde belki ahirette muaheze olunmazsın ama bu suretle vereceğin hükümlerde çok kimsenin hakkını kaybettirebilirsin” sözünü alıntı yaparak şâhitliğin takdiri bir delil olduğu görüşünü destekler.²¹

İslam hukukunda ispat vasıtaları için kesin-takdiri ayrımı yapılmamıştır.²² Ancak İslam hukukçularının şâhitliği hâkim üzerine bağlayıcı bir delil olarak kabul etmeleri sebebiyle şâhitliği, mezkûr ayırım muvacehesinde kesin deliller başlığı altında mütalaa edebiliriz. Günümüz bazı İslam hukukçularının ise şâhitliği takdiri delil kapsamında ele aldıklarını söylemiştik. Kanaatimizce şâhitlik kesin deliller kapsamındadır. Her ne kadar şâhitlik bir ihbar olmakla yalan olma ihtimalini barındırsa da şâhitlik ve haberin kabulü için aranan şartlar bu ihtimali ortadan kaldırmak üzere inşa edilmiştir. Şâhitlik ve haberin kabulü için gereken şartlara ileride değineceğiz. Bu şartlar göz önüne alındığında şâhitliği üzerinde şüpheye mahal vermeyecek bir ispat vasıtası haline getirmenin çabası kendini gösterir. Zira herkesin şâhitliği kabul olunmaz. Şu da var ki haber doğru ve yalan ihtimali olmakla beraber bir takım karineler ile doğruluğu kesinleşebilir. Örneğin haberi mütevatir bu karineler ile doğruluğu kesinleşmiş haberdir. Sonuç olarak diyebiliriz ki nisabına ve şartlarına uygun her şâhitlik yalan ve yanlış olma ihtimalinden arındırılarak kazayı hükme bağlama noktasında hâkimi bağlayıcı kesin bir delildir.

Şâhitlik kendi zatında iki manaya delalet etmektedir. Bunlardan biri “tahammül” ikincisi ise “eda”dır.²³ Tahammülen şâhitlik meydana gelen olayı ya da akdi müşâhede etmek, ona muttali olmaktır. Eda ise tahammülen müşâhede edilen olayın kaza meclisinde

¹⁹ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama ...*, s. 49.

²⁰ Hayrettin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014, I, 317; Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, D.İ.B Yayınları, Ankara 1979, s.192-193.

²¹ Fahrettin Atar, *İslam Adliye ...*, s.192-193.

²² Kemal Yıldız, *İslam Yargılama ...*, s. 49.

²³ İbn Ferhûn, *Tebşiratü'l-Hükkâm ...*, I, 176; Kemal Yıldız, *İslam Yargılama ...*, s. 43-44.

ifade edilmesidir.²⁴ Şahitlikte aranan şartlar dahi tahammül ve eda için farklılık göstermektedir. Tahammül şâhitliğin ilk aşamasıdır. Zira kaza meclisinde şâhitlik yapabilmek için meşhudun bihi müşâhede etmek yani tahammülen şâhit olmak gerekir. Şâhitlikle alakalı Bakara suresinde “Şâhitler çağrıldıkları zaman çekinmesinler”²⁵ buyrulmuştur. Şâhitlerin çağrılma işi şâhitliklerini kaza meclisinde eda etmeden önce yapılır. Binaenaleyh ayette henüz kaza meclisinde şâhitliğini eda etmemiş, tahammülen olayı müşâhede etmiş kimse için de şâhit lafzı kullanılmıştır. Bu da bize gösteriyor ki bir olayı, akdi müşâhede etmek de şâhitliktir.

Kur‘ân -ı Kerim şâhitlik müessesesinin önemine birçok yerde değinmiş ve şâhidin gerek tahammül gerekse eda esnasında koruma altına alınmasını, şâhitlere bir zarar verilmemesini istemiştir.²⁶ Kur‘ân -ı Kerim’in şâhitliğe vermiş olduğu bu öneme binaen İslam hukukçuları da şâhitlik müessesesini kötüye kullanıp yalancı şâhitlikte bulunanlar hakkında teşhir, hapis ya da dayak gibi tazir cezalarına hükmetmişlerdir. Hatta yalan şehadetten doğan zarar da yalancı şâhitlere tazmin ettirilmiştir.²⁷

Ek olarak, bir hakkın olmadığı yahut bir şeyin vuku bulmadığı yönünde verilen haberler şâhitlik değildir. Bu haberlere *nefy-i sırf* denir. Nefy-i sırf için şâhitlik etmek caiz değildir.²⁸

1.1.1. Konunun İslam Hukukundaki Yeri

Şâhitlik müessesesi İslam muhakeme hukuku kapsamında değerlendirilmiştir.²⁹ Muhakeme hukuku ise günümüzde câri yargılama hukukuna denk gelmektedir. İslam

²⁴ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama ...*, s. 43-44.

²⁵ “Ey İnananlar! Birbirinize belirli bir süre için borçlandığınız zaman onu yazınız. İçinizden bir kâtip doğru olarak yazsın; kâtip onu Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın. Borçlu olan da yazdırsın, Rabbi olan Allah'tan sakınsın, ondan bir şey eksiltmesin. Eğer borçlu, akli zayıf veya aciz, ya da yazdıramayacak durumda ise, velisi, doğru olarak yazdırsın. Erkeklerinizden iki şâhit tutun; eğer iki erkek bulunmazsa, şâhitlerden razı olacağınız bir erkek, biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatacak iki kadın olabilir. Şâhitler çağrıldıklarında çekinmesinler. Borç büyük veya küçük olsun, onu süresiyle beraber yazmaya üşenmeyin; bu, Allah katında en doğru, şahitlik için en sağlam ve şüphelenmenizden uzak olandır. Ancak aranızdaki alışveriş peşin olursa, onu yazmamanızda size bir sorumluluk yoktur. Alışveriş yaptığımızda şâhit tutun. Kâtibe de şahide de zarar verilmesin; eğer zarar verirsiniz, o zaman doğru yoldan çıkmış olursunuz. Allah'tan sakının, Allah size öğretiyor; Allah her şeyi bilir.” Bakara, 2/282.

²⁶ “Kâtibe de şahide de zarar verilmesin; eğer zarar verirsiniz, o zaman doğru yoldan çıkmış olursunuz...” Bakara, 2/282

²⁷ H. Yunus Apaydın, “Şâhit”, XXXVIII, 282.

²⁸ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama ...*, s. 40.

hukukunda şâhitlik “muayyen” ve “simaen” gerçekleşir. Muayyen olarak yapılan şahadetler ölüm, zina gibi olaylara şâhitlik etmektir ki bu tür şâhitlikler ceza hukuku kapsamındadır. Simaen şâhitlikler ise akitlere, ikrarlara yapılan şâhitliklerdir ki bu tür şâhitlikler medeni hukuk kapsamındadır.³⁰

1.1.2. İslam Hukukunda Şâhitliğin Dayanağı

Şâhitlik ile ilgili temel ilkeler Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (sav) tarafından belirlenmiştir. İslam hukukçuları bu ilkeler istikametinde şâhitlikle ilgili birçok ayrıntıyı ele alıp inceleyerek çeşitli hükümler tespit etmişlerdir.

Kur'an-ı Kerimde; Şâhitliğin nisabı ve çağrıldıklarında şâhitlikten geri durulmaması³¹, şâhitlikte adaletli olunması, şâhitliğin Allah için yapılması³², rüşünü ispat eden yetime malını verirken bunun şâhitler huzurunda yapılması gerektiği³³, şâhitliğin nisabı ve Allah için yapılacağı³⁴, şâhitliklerin gizlenmemesi gerektiği³⁵, mümin kimsenin şâhadetinde adil kimse olduğu³⁶, yakın akraba aleyhinde dahi olsa adaletle şâhitlik yapılması gerektiği³⁷ belirtilmiştir.

²⁹ H. Yunus Apaydın, “Şâhit”, XXXVIII, 279.

³⁰ Mevsilî, *el-İhtiyar* ..., II, 139.

³¹ “Şâhitler çağırıldıklarında çekinmesinler.” Bakara, 2/282.

³² “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış) tır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir.” Maide, 5/8.

³³ “Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akılcı bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (de geri alacaklar) diye o malları israf ile ve tez elden yemeyin. Zengin olan (veli) iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan da (ihtiyaç ve emeğine) uygun olarak yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun. Hesap sorucu olarak da Allah yeter.” Nisa, 4/6.

³⁴ “Sürelerinin sonuna vardıklarında onları güzelce tutun yahut güzellikle onlardan ayrılın. İçinizden adalet sahibi iki kişiyi şahit tutun. Şâhitliği Allah için yapın. İşte Allah'a ve son güne inanan kimseye öğütlenen budur. Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu yaratır.” Talak, 65/2.

³⁵ “Eğer yolculukta olup kâtip bulamazsanız alınan rehin yeter. Şayet birbirinize güvenirsiniz, güvenilen kimse borcunu ödesin. Rabbi olan Allah'tan sakınsın. Şâhitliği gizlemeyin, onu kim gizlerse şüphesiz kalbi günah işlemiş olur. Allah işlediklerinizi bilir.” Bakara, 2/283.

³⁶ “Ve onlar ki, şâhitliklerinde dürüsttürler.” Meâric, 70/33.

³⁷ “Ey iman edenler! Adaleti ayakta tutan ve kendiniz, ana - babanız ve yakın akrabanız aleyhine de olsa, yalnız Allah için şahitlik eden kimseler olunuz. Zira zengin de olsa, fakir de olsa, Allah ikisine de (sizden) daha yakındır. Nefsinizin arzusuna uyarak adaletten uzaklaşmayın. Eğer dilinizi eğer, bükerseniz veya çekinirsiniz, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” Nisa, 4/135.

Şâhitlikle alakalı hadis-i şerifler de mevcuttur.³⁸ İslam hukukuna kaynaklık eden Kur‘ân ve sünnetteki şâhitlikle alakalı hükümler müçtehitler tarafından ele alınmış ve böylece İslam hukuk doktrini içerisinde şâhitlik müessesesi bugünkü yerini almıştır.

1.1.3. Şâhitliğin Şartları

İslam hukuku davayı sonuca bağlayacak vasıtalara özen göstermiştir. Kararın, hakların muhafazasına muvafık olması için davaya etki edecek her amili de dikkatlice incelemiştir. Şâhitlik davayı sonuca bağlamada kuvvetli bir amil olduğundan, üzerinde ehemmiyetle durmak ve bu konuda kimlerin ehil olduğunu ortaya çıkarmak elzendir. Bu yüzden şâhitliğe ehil olmada İslam hukukçuları gerekli şartları ortaya koymuşlardır.

Şâhitliğe ehil olmak toplum içerisinde kişiye değer katan, adil-güvenilir olduğunu gösteren bir vasıftır. Zira Allah, bazı durumlarda kişiyi cezalandırmak amacı ile şâhitliğinin kabul edilmemesini istemiştir. İffetli kimseye yapılan iftira sonucu İslam'ın öngördüğü cezalardan biri de suçlunun şâhitlik etme hakkından mahrum bırakılmasıdır. İslam'ın ortaya koyduğu cezaların icra ve arka planlarına bakıldığında suçluyu hakir görme, bazı haklardan mahrum etme gibi sebepler kendini göstermektedir. Diyebiliriz ki bir ceza olarak Allah'ın şâhitliği kısıtlaması, aslında şâhitlik edebilme hakkının yüceliğini ve değerini göstermektedir. Zira şâhitliği kabul etmemek, kişinin adalet sahibi, güvenilir olmadığını bütün topluma ilan edip bunu hukuk yolu ile resmiyete geçirmektir.

Şâhitlik bünyesinde tahammül ve eda olmak üzere iki unsur mevcut olduğundan, her unsurun da ayrı şartları mevcuttur.

İslam hukukunda şâhitliğin şartları mezhepler arasında ihtilaflar olmakla beraber genel olarak belli bir hukuki felsefeye dayanmaktadır. Doğru bir şekilde gerçekleştirilmediği takdirde haklar zayi olacağından İslam fakihlerinin şâhitlik ve şartları üzerinde titizlikle durduklarını söyleyebiliriz. Mezhepsel bir sınırlama olmaksızın İslam müçtehitlerinin tamamı şâhitliğin doğru bir şekilde ikame edilmesini ve ayetteki adalet kavramına muvafık bir şâhitlik müessesesi oluşmasını amaçlamışlardır.

Şâhitlikle alakalı fıkıh doktrinindeki şartlar göz önüne alındığında şâhitlerin keyfiyeti, şâhitlerin olayı müşâhede keyfiyetleri ve şâhitliğin kaza meclisinde ifade

³⁸ Buhari, Musakât, 6; Suyutî, Camiu's-Sağır, I, 54.

keyfiyeti üzerinde yoğunlaştığını görürüz. Şâhidin sosyal statüsü, müşâhedesinin sıhhati gibi konular şâhitliğin kabul olunup olunmama noktasında belirleyici rol oynamıştır.

Tahammül ve eda esnasında farklı şartların ortaya konduğunu zikretmiştik. Bu yüzden tahammül ve edanın şartlarını ayrı ayrı ele alıp inceleyeceğiz.

1.1.3.1. Olayı Müşâhede Etme Anıyla İlgili (Tahammül) Şartlar

Tahammülen şâhitlik, olayın cereyan ettiği an ile ilgilidir. Bu sebeple kişinin müşâhedesini sahih bir şekilde yapması için olayı müşâhede etmesine hâlel getirecek bir durumun bulunmaması gerekmektedir. Tahammülen şâhadetin şartlarını; akıllı olmak, hadiseyi bizzat müşâhede etmek ve göz-kulak azalarının salim olması olarak sıralayabiliriz.

Akıl: Akıl hastalığı olanın, mümeyyiz olmayan çocuğun ve akıl melekesi örtüldüğü anda atehin tahammülen şâhadetleri kabul edilmez.³⁹

Bizzat Müşâhede: Kişinin bildiği, bizzat müşâhede ettiği şey üzerine şâhitlik yapması gerekir.⁴⁰ Zira Kur‘ân şâhitlerin adalet sahibi olmalarını öğütlemiştir.⁴¹ Bunun ilk şartı da şâhadette doğru söylemektir. Bu sebeple şâhidin zannî olarak bildirdiği haberler kaza meclisinde şâhitlik olarak mütalaa edilmez. Buradaki bilmekten maksat görmek, duymak ya da herhangi bir duyu organı ile şâhidin olayı bizzat müşâhede etmesidir.⁴²

Göz-Kulak-Dil Azalarının Salim Olması: Şâhitliğe konu olan olayı müşâhede noktasında azaların salim olması büyük önem arz etmektedir. Zira insan azaları ile müşâhede eder ve bilgi sahibi olur. Ancak bu konu mezhepler arasında ihtilafa sebep olmuştur. İmam Malik’e göre sesleri işiterek kişileri ayırt edebilen amanın şâhadeti makbuldür.⁴³ Hanefi mezhebinde ise gözün görür olması tahammül için şarttır.⁴⁴ İmam-ı

³⁹ Kâsânî, *Bedai’u’s-Sanâi’* ..., IX, 5-7; Hattâb, *Mevahibu’l-Celil* ..., VIII, 161; Mansûr b. Yûnus el-Buhûfî, *er-Ravzu’l-Murbi’*, Müessesetü’l-Risale, Beyrut, ty. , s. 721-722; İbn Ferhûn, *Tebziratü’l-Hükkâm* ..., I, 184; Fahrettin Atar, *İslam Adliye* ..., s. 193; Kemal Yıldız, *İslam Yargılama* ..., s. 65.

⁴⁰ İbn Ferhûn, *Tebziratü’l-Hükkâm* ..., I, 174; Kâsânî, *Bedai’u’s-Sanâi’* ..., IX, 9; Mevsîlî, *el-İhtiyar* ..., II, 143; mecelle, md. 1688.

⁴¹ Maide, 5/8 “Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutanlar ve adaletle şahitlik yapanlar olunuz.”

⁴² Buhûfî, *er-Ravzu’l-Murbi’*, s. 720.

⁴³ İbn Ferhûn, *Tebziratü’l-Hükkâm* ..., I, 82.

⁴⁴ Mecelle, md. 1686.

Şafi'ye göre ise ama konuya muttali olur ve kadı huzurunda işhad ederse şâhitliği makbul olur.⁴⁵ Hanbelilere göre ise mutlak manada amanın şehadeti makbuldür.⁴⁶

Sağır hakkında da işitmeye dayalı müşâhedeler hariç şâhitliğinin kabul olduğu yönünde ittifak vardır.⁴⁷

Şâhitliği tahammül etmek için aranan şartlara bakıldığı zaman, bu şartların meşhudun bihi vakıya mutabık olarak müşâhede etmeyi amaçladığını görürüz. Zira meşhudun bihi yani şâhitliğe konu olan olayı doğru bir şekilde müşâhede edememek hakların zayi olması, suçsuzların ceza alarak adaletin zedelenmesi gibi sonuçlara sebep olabilir. İslam hukuku bu gibi durumlara mani olmak için şâhitliğin sahîh bir şekilde yüklenilmesi adına mezkûr şartları ortaya koymuştur.

1.1.3.2. Yetkili Önünde Şâhitliği Yapmak için (Eda) Gereken Şartlar

Edaen şâhitlik tahammül edilen şâhitliğin hukuki mercilerde ifade edilmesidir. Eda, kaza meclisinde yapıldığı için kişinin İslam hukuku karşısındaki durumu edaen şâhitliğin kabulünde belirleyici unsurdur.

Müşâhede edilen hadise ya da akdin kaza meclisinde eda edilebilmesinin ilk şartı olayı müşahade etmiş (tahammülen şahitlik) olmaktır. Bu yüzden tahammülen şâhadet için geçerli olan bütün şartlar edaen şâhadet için de geçerlidir. Buna ek olarak tahammülen yapılan şâhadetin eda esnasına kadar muhafaza edilmiş olması da gerekmektedir.⁴⁸ Edaen şâhitliğin diğer şartlarını şöyle sıralayabiliriz: Adalet, İslam, hür olmak, haddi kazf almamış olmak, cinsiyet, töhmet altında bulunmamak.⁴⁹

Adalet: Kur'ân -ı Kerimde adalet sahibi kimselerin şâhit olmaları,⁵⁰ adalet ehli olmayan (fasık) kimselerin getirdiği bilginin ise araştırılması istenmiştir.⁵¹ Bu yüzden kaza

⁴⁵ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc* ..., IV, 594.

⁴⁶ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama* ..., s. 75.

⁴⁷ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama* ..., s. 77.

⁴⁸ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama* ..., s. 84.

⁴⁹ Fahrettin Atar, *İslam Adliye* ..., s. 193; H. Yunus Apaydın, "Şâhit", XXXVIII, 278.

⁵⁰ Talak, 65/2 "İçinizden adalet sahibi iki kişiyi şahit tutun."

⁵¹ "Ey iman edenler! Eğer fasıkın biri size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa sataşsınız da sonra yaptığınızdan pişman olursunuz." Hucurat, 49/6.

meclisinde şâhitliği eda etmeye ehil olacak kimsenin adil bir kimse olması gerekmektedir.⁵²

İslam: Tezimizin asıl konusu olması itibariyle şâhitliğin kabulünde dinin etkisini üçüncü bölümde detaylı bir şekilde ele alacağız.

Hür olmak: Hürriyet Hanefi, Şafi ve Maliki hukukçuları tarafından şâhitlik için şart koşulmuştur. Üç mezhebin müçtehitlerine göre şâhitlik velayet babındandır. Köle ise kendisi velayet altında olduğundan kaza meclisinde şâhitlik ederek bir başkası üzerine velayet sahibi olması düşünülemez.⁵³ Hanbeli hukukçularına göre ise hürriyet şâhitlik için şart değildir. Bu yüzden kölenin de şehadeti kabul olunur.⁵⁴

Zina İftirası Cezası Almamış Olmak: Kur‘ân -ı Kerimde “Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu ispat için) dört şâhit getiremeyenlere seksen sopa vurun ve artık onların şâhitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkârdırlar” buyrulmaktadır.⁵⁵ Bu bağlamda dört şâhit getiremeyen kimseye verilen cezaya “kazf cezası” denir. Hanefilere göre kazf cezası alan kimsenin ayeti kerime mucibince ebediyen şâhitlikleri kabul edilmez. Ancak cumhur müteakip ayette geçen “tövbe edenler müstesna”⁵⁶ lafzı gereğince tövbe ettikten sonra kazifin (iftiracının) şâhitliğinin kabul edileceği görüşündedir.⁵⁷

Cinsiyet: İslam hukuk doktrininde cinsiyet, şâhitliğin kabul olması noktasında belirleyici bir etkidir. Kur‘ân da iki bayanın şâhitliği bir erkeğin şâhitliğine denk tutulmuştur.⁵⁸ Bu konuda İslam hukukçuları ittifak halindedirler. Ancak kadınların ne tür davalarda şâhitlik yapabilecekleri ihtilafa konu olmuştur. Dört mezhebin ittifakı ile

⁵² İbn Ferhûn, *Tebziratü'l-Hükkâm* ..., I, 184; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc* ..., IV, 568-569; Hattâb, *Mevahibu'l-Celil* ..., VIII, 161; Kâsânî, *Bedai'u's-Sanâi'* ..., IX, 15; Mevsilî, *el-İhtiyar* ..., II, 141.

⁵³ Mevsilî, *el-İhtiyar* ..., II, 141; Kâsânî, *Bedai'u's-Sanâi'* ..., IX, 14; Hattâb, *Mevahibu'l-Celil* ..., VIII, 161; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc* ..., IV, 568-569; İbn Ferhûn, *Tebziratü'l-Hükkâm* ..., I, 184.

⁵⁴ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama* ..., s. 84.

⁵⁵ “Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu ispat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkârdırlar.” Nur; 24/4.

⁵⁶ “Ancak bundan sonra tövbe edip islah olanlar müstesnadır. Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir.” Nur, 24/5.

⁵⁷ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama* ..., s. 96.

⁵⁸ “Eğer iki erkek bulunmazsa o halde razı olacağınız şâhitlerden bir erkekle iki kadın şahitlik yapın.” Bakara, 2/282.

kadınların had ve kısas davalarında şâhitlik edemeyecekleri kabul edilmiştir.⁵⁹ Hanefi fukahasına göre had ve kısas davaları dışındaki bütün davalarda kadının şâhitliği geçerlidir.⁶⁰ Diğer üç mezhebe göre ise kadınların şâhitliği sadece mali davalarda geçerlidir.⁶¹

Töhmüt Altında Olmamak: Şâhitliğin şartları incelendiği zaman şehadetin sıhhatini töhmüt altına sokacak her türlü illet şâhitliğe mani olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda aralarında husumet bulunan kimselerin birbirleri hakkında şehadetleri kabul olunmaz.⁶² Mükatep kölenin efendisine şâhitliği gibi kişinin kendisine menfaati dokunan kimse için de şâhitliği geçerli değildir.⁶³ Aynı minval üzere eşlerin birbirlerine şâhitliği, fer'in asla, aslın fer'e şâhitliği geçerli değildir.⁶⁴

Bu şartlara ek olarak konuşabilir olmak da edanın şartlarından. Zira edaen şâhitlik, tahammül edilen olayın hâkime aktarılması demektir. Dilsizlik ise bu konuda bir özürdür. Dilsizin şehadeti Hanefilere, Şafilere ve Hanbelilere göre makbul değildir.⁶⁵ Malikilere göre ise dilsiz meramını ifade edebilirse bu özür kendisinden sakıt olur ve şâhitliği makbuldür.⁶⁶

Edaen şâhitlikte aranan şartlara bakıldığı zaman tahammül için şart koşulmayan bazı hususların eda esnasında şart koşulduğunu görmekteyiz. Cinsiyet, Müslüman olma, hürriyet, töhmüt altında bulunmak, adalet gibi hususlar tahammül için şart değildir. Bunun sebebini eda ve tahammül arasındaki farka göz atarak anlayabiliriz. Daha önce de nispeten değindiğimiz tahammül-eda farkını burada bir kez daha ele almamız gerekmektedir. Tahammülen şâhitlik şâhitliğe konu olan olayı müşâhede etmek ve ona muttali olmak demektir. Bu sebepten tahammülen şâhitlik kişinin kendi isteği ile gerçekleşen bir durum değildir. Edaen şâhitlik ise kişinin rızası ve isteği ile meşhudun bih hakkında ifade bulunmasıdır. İslam muhakeme hukuku kapsamında edaen şâhitlikler cezaî yaptırım ile

⁵⁹ Sahip Beroje, "Günümüz...", s. 114.

⁶⁰ Mevsilî, *el-İhtiyar* ..., II, 140; Kâsânî, *Bedai'u's-Sanâi'* ..., IX, 48.

⁶¹ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc* ..., IV, 588; Buhûtî, *er-Ravzu'l-Murbi'*, s. 724.

⁶² Buhûtî, *er-Ravzu'l-Murbi'*, s. 723; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc* ..., IV, 580; Mevsilî, *el-İhtiyar* ..., II, 148.

⁶³ Buhûtî, *er-Ravzu'l-Murbi'*, s. 723.

⁶⁴ Buhûtî, *er-Ravzu'l-Murbi'*, s. 722-723; Mevsilî, *el-İhtiyar* ..., II, 147.

⁶⁵ Buhûtî, *er-Ravzu'l-Murbi'*, s. 721; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc* ..., IV, 580; Kâsânî, *Bedai'u's-Sanâi'* ..., IX, 39.

⁶⁶ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama* ..., s. 76.

karşılık gören suçlar üzerine yapılır. Suç olarak nitelendirilen olaylar ise her an vuku bulması muhtemel vakıalardır. Bu yüzden önceden tahmin edilmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla suç mahiyetindeki olayı müşâhede etmesi için birilerini görevlendirmek imkânsızdır. Olayı müşâhede eden kimseleri belirleme imkânımız olmadığı için hali hazırda olaya vakıf olan herkes şâhittir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi burada aranan tek şart olayı eksiksiz ve tam bir şekilde müşâhede gerçekleştirmektir. Peki, tahammül esnasında sahih müşâhede bulunmuş kişilerin şâhitliklerini eda etmede neden bir takım ek şartlar aranmıştır? Kanaatimizce bu durum edanın mahalli ile alakalıdır. Zira şâhitlik ancak mahkemede, hâkim huzurunda eda edilebilir. Bir takım illetlere binaen ferdin hukuk karşısındaki durumu özürlenebilmektedir. Tahammül esnasında sahih bir müşâhede ile meşhudun bihi tahammül etmenin yanında hukuk karşısında ferdin noksan ya da kusurlu olması mahkemede vermiş olduğu haberin sıhhatine etki etmektedir. Söz gelimi şâhitliğe konu olan olayı sahih bir şekilde müşâhede etmiş bir baba, aralarındaki yakınlık illetinden dolayı oğlu için kaza meclisinde edaen şâhitlik yapamaz. Ya da toplumsal ve ferdi suçlar işlemiş fasık bir kimse, olayı sahih müşâhede etse dahi zatındaki fasıklık illetinden dolayı vermiş olduğu ifade güvenilir değildir. Eda için aranan bu zait şartlar mezkûr illetleri ortadan kaldırıp davanın vicdanlarda şüpheye yer bırakmayacak şekilde karara bağlanmasını temin etmek içindir.

1.1.4. Şâhitlik Yapmanın Hükümü

İslam hukukunda şâhitliğin hükümü müşâhede edilen olayın nev'ine göre değişiklik göstermektedir. Buna göre şâhitliği saklamak bazen daha faziletli bir davranışken bazen haram olabilmektedir. Örneğin şâhitliğin saklanması durumunda haklar zayi olacaksa bu türden bir şâhitliği saklamak haramdır.⁶⁷ Bu tür olaylar müşâhede edildiği zaman mahkemede eda etmek farzdır. Eğer ki şâhitlerin sayısı şâhitlik nisabı kadarsa bu durumda o kimselere şâhitliklerini eda etmek farz-ı ayındır. Ancak olayı birçok kişi müşâhede etmişse, şâhitliği eda etmek farzı kifaye olur.⁶⁸ Bazı durumlarda ise şâhitliği eda etmek ya da tahammülen şâhitlik ettiğini gizlemek caiz hatta bu şâhitliği saklamak daha faziletli bir davranış olarak görülmüştür. Örneğin toplumu yaralayacak, aşikâr olduğunda kişinin ayıplanacağı zina, içki içmek gibi suçlar üzerine müşâhede olduğunda şâhitliği saklamak

⁶⁷ Mevsilî, *el-İhtiyar ...*, II, 139; Buhûfî, *er-Ravzu'l-Murbi'*, s. 719.

⁶⁸ Mevsilî, *el-İhtiyar ...*, II, 139; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ...*, IV, 600; Buhûfî, *er-Ravzu'l-Murbi'*, s. 719; İbn Ferhûn, *Tebsiratü'l-Hükkâm ...*, I, 176-178.

daha evladır.⁶⁹ Bazı fıkıh kitaplarında hırsızlıkla alakalı davalarda şâhidin “çaldı” lafzı yerine “aldı” lafzı ile şâhitlik yapabileceği zikredilmiştir.⁷⁰

1.2. ŞÂHİTLİKLE ALAKALI BAZI KAVRAMLAR

Şâhitlikle içerisinde özellikle konumuzla direk bağlantısı olan bazı kavramları inceleyeceğiz. Bu kapsamda hem şâhitliğin icra usulü hakkında bilgi vermiş hem de bazı şâhitlik türlerine değinmiş olacağız.

1.2.1. Hisbe Şâhitliği

İslam hukukunda şâhitliğin eda makamı kaza meclisi yani mahkemedir. Dolayısıyla şâhitliğin eda edilebilmesi için ilk olarak kaza meclisini kurmayı gerektirecek amiller mevcut olmalıdır. Kaza meclisi kurulduktan sonra ispat vasıtaları ile dava, adil bir şekilde hükme bağlanmaya çalışılır. Ancak bazı davalarda şâhitlik de kaza meclisini oluşturan bir amil olabilir. Henüz dava açılmamış ve kaza meclisi kurulmamışken tahammül edilen şâhitlik ile yargı makamlarına başvurulabilir. Bu durumda tahammülen şâhitlik yapan kimse hem muhbir hem de şâhit olmuş olur.⁷¹ Bu tür şâhitliklere hisbe şâhitliği adı verilir.⁷² Ancak, hisbe şâhitliği amme hukuku ile alakalı davalarda geçerli olup kişisel bazlı hususi davalarda kabul edilmemektedir.⁷³ Çünkü amme hukuku dâhilindeki davalar toplumsal niteliklidir ve bütün Müslümanlar bu tür davalarda söz sahibidir.

1.2.2. Dolaylı Şâhitlik (eş-Şâhade Ale's-Şehade)

İslam muhakeme hukukunda şâhitlik önemli bir ispat vasıtasıdır. Şâhitliğin eda makamı da kaza meclisidir. Şâhitliğin önemi ve edanın ancak kaza meclisinde ifa edilebilir olmasına binaen şâhitlerin kaza meclisine gelemedikleri durumlarda haklar zayi olmasının için İslam hukuku şâhit üzerine şâhitlik etmeyi caiz görmüştür. Buna göre, makul bir özür sebebiyle kaza meclisinde şâhitliğini eda edemeyecek kişinin şâhitliğini bir başkasının yüklenmesi ve kaza meclisinde eda etmesine dolaylı şâhitlik (eş-şehâdeale's-şehâde)

⁶⁹ Mevsilî, *el-İhtiyar* ..., II, 139.

⁷⁰ Mevsilî, *el-İhtiyar* ..., II, 139.

⁷¹ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama* ..., s. 51.

⁷² H. Yunus Apaydın, “Şâhit”, XXXVIII, 278.

⁷³ Fahrettin Atar, *İslam Adliye* ..., s. 191-192; Sabri Erturhan, “Kişisel Boyutlu Suçların Gizlenmesinin İslâm Ceza Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2001, s. 269.

denir.⁷⁴ Özür sebebiyle kaza meclisine gidemeyen şahsa *asıl*, şâhitliğini devrettiği şahıslara da *fer'* denir.⁷⁵ Dolaylı şâhitlikte her asıl şâhit için iki erkek fer ya da bir erkek iki bayan fer gerekir.⁷⁶

1.2.3. Şâhitlikte Yeter Sayı (Nisabu's-Şehade)

Herhangi bir davada aranan asgari şâhit sayısı için şâhitlik nisabı tabiri kullanılır.⁷⁷ Bazı davalar için nisap miktarı bizzat Şari' tarafından belirlenmişken bazıları İslam müçtehitlerinin içtihadına bırakılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'in muhtelif yerlerinde zina suçunun ispatında dört şâhit gerektiğinden bahsedilmiştir. “Kadınlarınızdan zina edenlere, bunu ispat edecek aranızdan dört şâhit getirin.”⁷⁸, “İffetli kadınlara zina isnat edip de sonra dört şâhit getiremeyenlere seksen değnek vurun; ebediyen onların şâhitliğini kabul etmeyin.”⁷⁹, “Dört şâhit getirmeleri gerekmez miydi?”⁸⁰

Zina suçu için Allah Teâlâ nisabı içtihadı bırakmamış, bizzat kendi tayin etmiştir. Buna göre bir kimsenin hakkında zina suçunun sabit olması için dört şâhidin aleyhinde şâhitlik yapması şarttır. Burada önemli bir nokta da şâhitlerin tamamının erkek olması gerektiğidir. İslam hukukçuları ittifakla bayanların zina davalarında şâhitlik yapamayacakları görüşündedirler.⁸¹

Zina dışındaki diğer had ve kısas cezalarında ise iki erkeğin şâhitliği yeterli görülmüştür. Bayanların zina dışındaki had ve kısas davalarında şâhitlik yapamayacağı ittifakla sabittir.⁸²

Hukuk davalarında ise iki şâhit yeterli görülmüştür. Ancak cinsiyet hukuk davaları noktasında ihtilaf konusu olmuştur. Maliki, Hanbelî ve Şafîî fukahası sadece konusu mali

⁷⁴ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama ...*, s. 167.

⁷⁵ Murat ŞEN, “Eski Yargılama Hukukumuzda Şahidin Yükümlülükleri ve Başkasından Naklen Şahitlikte Bulunma”, *AÜEHFD*, Cilt: 4. Sayı: 1-2, 2000, s. 190.

⁷⁶ Fahrettin Atar, *İslam Adliye ...*, s. 199.

⁷⁷ H. Yunus Apaydın, “Şâhit”, XXXVIII, 279.

⁷⁸ Nisa; 4/15.

⁷⁹ Nur; 24/4.

⁸⁰ Nur; 24/137.

⁸¹ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ...*, IV, 588; Kâsânî, *Bedai'u's-Sanâi' ...*, IX, 48; Mevsilî, *el-İhtiyar ...*, II, 140; Buhûtî, *er-Ravzu'l-Murbi'*, s. 724; İbn Ferhûn, *Tebseratü'l-Hükkâm ...*, I, 225.

⁸² Buhûtî, *er-Ravzu'l-Murbi'*, s. 724; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ...*, IV, 589; Mevsilî, *el-İhtiyar ...*, II, 140; İbn Ferhûn, *Tebseratü'l-Hükkâm ...*, I, 227.

olan davalarda bir erkekle iki bayanın şâhitlik yapabilecekleri görüşündedirler.⁸³ Hanefi hukukçuları ise ta'zir cezaları dâhil, had ve kısas dışındaki bütün davalarda bayanların şâhitlik yapabileceği görüşündedir.⁸⁴

Bununla beraber sadece bayanların muttali olabileceği, erkeklerin dini ve ahlaki bakımdan müşâhede etmelerinde sakınca bulunan konularda sadece bayanlar şâhitlik yapabilirler.⁸⁵ Süt emzirme, nesep, bekârlık, doğum ya da bayanların mahrem yerlerindeki kusurlar gibi konular erkeklerin müşâhede edemeyeceği konulardır. Bu gibi hususlarda yalnız bayanlar tahammülen şâhitlik yapabilirler.

1.2.4. Tezkiye

Şâhitlik müessesesinin İslam yargı hukukunda önemli bir yere haiz olduğunu söylemiştik. Bu sebeple şâhitliğin şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde gerçekleşmesi büyük önem arz etmektedir. Şâhitler ve şâhitlik için gerekli olan şartların mevcudiyeti ise şüphenin izalesi içindir. Şüpheleri ortadan kaldırmak ve doğru şâhitliklere ulaşmak adına şâhitlerin durumunu inceleyip şâhitliğe uygun olup olmadıklarını araştırmaya *tezkiye*, bu araştırmayı yapan kişilere de *müzekki* denir.⁸⁶

Eğer davalı, şâhitlerin dürüstlüğünden veya doğruluğundan şüphe ederek hâkime bildirirse ya da davalı şâhitlerin şهادetine güvense bile dava konusunu reddetse hâkim davayı hükme bağlamadan önce şâhitlerle alakalı bir soruşturma başlatır ve bu soruşturmayı yürütmesi için müzekkileri görevlendirir.⁸⁷ Müzekkiler de şâhitlerin yakın çevresinden araştırma yaparak sonucu mahkemeye iletir.⁸⁸ Bu işlem gizli ve ya açıktan yapılabilir. Gizli tezkiyede hâkim davalı, davacı ve şâhitlerin ikamet, soy, meslek vb. bilgileri *mesture* adı verilen bir zarfla müzekkilere gönderir.⁸⁹ Müzekkiler şâhitlikle alakalı şartlar çerçevesinde gerekli araştırmayı yaparak hakimi bilgilendirir.⁹⁰

⁸³ Buhûtî, *er-Ravzu'l-Murbi*, s. 724; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ...*, IV, 588; İbn Ferhûn, *Tebziratü'l-Hükkâm ...*, I, 228.

⁸⁴ Mevsilî, *el-İhtiyar ...*, II, 140.

⁸⁵ Buhûtî, *er-Ravzu'l-Murbi*, s. 724; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ...*, IV, 590; Mevsilî, *el-İhtiyar ...*, II, 140.

⁸⁶ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama ...*, s. 129.

⁸⁷ Murat ŞEN, “Şâhitliğin Geçerlilik ...”, s. 106.

⁸⁸ Mevsilî, *el-İhtiyar ...*, II, 143.

⁸⁹ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama ...*, s. 133.

⁹⁰ Murat ŞEN, “Şâhitliğin Geçerlilik ...”, s. 108.

Açık tezkiyede ise hâkim müzekkileri kaza meclisine çağırarak ya da şâhitleri müzekkilere göndererek davacı, davalı ve şâhitlerin de hazır bulunduğu bir mecliste şâhitler hakkında bir soruşturma yürütür.⁹¹ Soruşturma neticesinde ise müzekkiler ulaştıkları bilgileri mahkemeye sunarlar.

1.2.5. Şâhitlikten Dönmek

Şâhitler mahkeme huzurunda vermiş oldukları ifadelerde yanıldıklarını söyleyip şâhitliklerinden vaz geçebilirler. Böyle bir durumda önemli olan nokta, şâhitlikten ne zaman rücu edildiği ve şâhitliğin muhakeme edildiği davanın konusudur. Zira hükümden önce veya sonra ya da hükmün icra edilmesinden önce veya sonra şâhitlikten dönmek farklı sonuçlar doğurur. Aynı şekilde mali davalarda şâhitlikten dönmek ile ceza davalarında şâhitlikten dönmek farklı sonuçlar doğurur.

Şâhitlikten rücu doğuracağı hukuki sonuçlar bakımından üç aşamada ele alınabilir. Birincisi henüz dava hükme bağlanmadan, kaza meclisi devam ederken şâhitlikten rücu etmektir. Bu durumda eda edilen şâhitlikler hükümsüzdür. Dolayısıyla hükme hiçbir etki etmezler.⁹²

İkincisi, kaza meclisi sonuçlanıp hüküm icra edilmeden şâhitlikten rücu etmektir. Mali davalarda bu tip bir durum söz konusu olduğunda hüküm bozulmaz, dolayısıyla yeniden kaza meclisi de kurulmaz. Ancak hüküm şâhitler üzerine geçerli olup davacının zararını şâhitler tazmin eder. Ceza davalarında ise hüküm geçersizdir ve icra edilmez.⁹³

Üçüncüsü ise dava hükme bağlanıp hükmün icra edilmesinden sonra şâhitlikten dönmektir. Mali davalarda aynı şekilde hüküm aynen geçerlidir ancak zararı şâhitler tazmin eder. Ceza davalarında ise şâhitler diyet öderler. Ancak hüküm gereği kişi öldürülmüşse ve şâhitlerin kasten yalan söyledikleri anlaşılırsa kısas uygulanır.⁹⁴

⁹¹ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama* ..., s. 135.

⁹² Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc* ..., IV, 607; Mevsilî, *el-İhtiyar* ..., II, 153-155; Fahrettin Atar, *İslam Adliye* ..., s. 199; H. Yunus Apaydın, "Şâhit", XXXVIII, 282.

⁹³ Buhûfî, *er-Ravzu'l-Murbi*, s. 726, Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc* ..., IV, 607; ; Mevsilî, *el-İhtiyar* ..., II, 153-155 Fahrettin Atar, *İslam Adliye* ..., s. 199.

⁹⁴ Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc* ..., IV, 607; Mevsilî, *el-İhtiyar* ..., II, 153-155

1.3. DEĞERLENDİRME

Şâhitlik, İslam muhakeme hukukunda hakkı ortaya çıkaracak, adaleti tecelli ettirecek önemli bir ispat vasıtası olarak telakki edilmiştir. Gerekli şartlara haiz her şâhitlik, hâkimin göz ardı edemeyeceği, davayı hükme bağlama noktasında bağlayıcılığı bulunan bir unsurdur. Bunda şâhitlikle alakalı naslar ve İslam fukahasının içtihatları büyük rol oynamıştır. Günümüzde imkânların gelişmesi ile adli gerçeği ortaya çıkaracak ispat vasıtaları da çoğalmış ve gelişmiştir. Buna paralel olarak kriminal incelemeler ile bugün birçok dava sonuca kavuşabilmektedir. Dolayısıyla şâhitlik, bir nebze olsun önemini kaybetmiştir. Günümüzde şâhitliğin takdiri bir delil olarak kullanılmasının sebebi büyük olasılıkla budur. İslam, bu bağlamda Müslüman bireyin sözüne itimat etmiş, ihtiyatı elden bırakmamak adına da şâhitleri tezkiye yolu ile araştırmıştır. Ayrıca şâhitlerin verdiği haberin yalan ve yanlış olmasına ihtimal verecek her türlü illeti ortadan kaldırmak için İslam hukukçuları tarafından bazı şartlar ortaya koyulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKUNDA GENEL HATLARIYLA HABER KAVRAMI

İslam hukuk usulü içerisinde haber konusu, Hz. Peygamberden rivayet edilen haberler ve bunların kaynaklık derecesini anlayabilmek için incelenmiştir. Bazı usul kitapları müstakil bir “haberler” başlığı açmış, bazıları ise konuyu “sünnet” başlığı altında ele almıştır. İslam hukukunda kaynaklık etmesi bakımından Hz. Peygamberden rivayet olunan haberler usul kitaplarında titizlikle incelenmiştir. Zannımızca İslam fukahası, İslam’ın gerek itikadî gerek ameli boyutuna büyük ölçüde yön veren haberlerin Hz. Peygambere ittisalini objektif bir biçimde ortaya koymak adına mutlak bir “haberler” başlığı ortaya koymuşlardır. Zira usul kitaplarında yapılan haber tanımı hadis ilmi bünyesinde yapılan tanımla aynı değildir. İslam fukahası habere daha geniş çerçeveden bakarak İslam’a mutlak bir haber anlayışı kazandırmışlardır. Dolayısı ile haber kavramı, hadis ilmindeki rivayet kavramını da içine almaktadır. Bu sebeple bazen rivayet kavramı haber yerine kullanılabilir.

2.1. KONUNUN İSLAM HUKUKUNDAKİ YERİ

Haber konusu İslam hukuk usulü içerisinde, usul kitaplarında şerî delillerin ikincisi olan Sünnet başlığı altında incelenmiştir. Hukuk usulünde sünnet, Hz. Peygamberin uygulamalarıdır ve İslam hukukunun Kur’ân’dan sonra ikinci kaynağıdır. Hz. Peygamberin uygulamalarını da bizzat müşâhede etmediğimiz için bu uygulamalar ile alakalı bilgiler bizim için haber niteliğindedir.⁹⁵ Usul ilmi içerisinde haberlerin İslam hukukuna kaynaklık keyfiyeti incelenmiş, konu; raviler, haberin istimal alanı ve haber çeşitleri gibi başlıklar altında, farklı kitaplarda çeşitli taksimatlar ile ele alınmıştır. Bazı usul eserlerinde haber, sünnet başlığı altında incelenmişken bazı eserler müstakil bir “haberler” başlığı açmışlardır.⁹⁶

⁹⁵ Mehmet Ali Yargı, *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009, s. 36.

⁹⁶ Mehmet Ali Yargı, *Meşhur Sünnetin ...*, s. 37.

2.2. HABERİN TANIMI

Haber kelimesi Arapça “خير” kökünden türemiştir. Sözlükte “yumuşak”, “yumuşatmak” anlamlarına gelmektedir. Toprağı çapalayıp ekine hazır hale getirmek için yumuşatmak manasına kullanılmıştır. Kişinin derununda olanı açığa çıkarması manasında bu kökten türemiş *ihtebera* fiili kullanılır. Buradan hareketle haber, içte olanı dışa çıkarmak, aşikâr olmak, iç yüzünü görmek gibi anlamlara gelmektedir. Saklı ve kapalı olanı gün yüzüne çıkartıp aşikâr ettiğinden dolayı bilgi sağlayan, bilinmeyeni aşikâr eden kelimeler manasında istimal olunmuştur.⁹⁷ Haberi aktaran kimseye *muhbir* ya da *ravi*, haberin konusuna da *muhberunbih* denir.

Istilahî manada haberin birçok tanımı yapılmıştır. İlmi disiplinler, haberi farklı açılardan tanımlamışlardır. Hadis ilminde haber, “hadis” kelimesi ile eş anlamlıdır. Mantık ve kelimeler ilminde ise inşaî olmayan söz anlamındadır.⁹⁸ Usul ilmi çerçevesinde haber, farklı tanımlar yapılarak anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu tanımlardan bazıları mantık ve kelimeler ilmindeki haber tanımıyla paralellik içermektedir. Kaynaklardan farklı tarifler zikredip bu tarifler çerçevesinde haberin mahiyetini anlamaya çalışacağız. Buna göre haber;

“Kendisine doğruluk ya da yalan dâhil olan sözdür.”⁹⁹

“İnşaî olmayan kelimedir.”¹⁰⁰

“Doğruya ve yanlışta ihtimali olan kelimedir.”¹⁰¹

“Kendi içinde nefy ya da sübut için iki şey arasında bir izafeti ifade eden tam bir kelimedir.”¹⁰²

⁹⁷ Heysem Hilal, *Mu'cemü Mustalahü'l-Usûl*, Dârül-Cil, Beyrut 2003, s. 137; Abdülkerim b. Ali b. Muhammed En-Nemle, *eş-Şamil fi Hudûd ve Tarifatu Mustalahatu İlmi Usuli'l-Fikhi ve Şerhi Sahihihâ ve Beyani Daifihâ ve'l-Furûki Beyne'l-Müteşabih minhâ*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2009, I, 402.

⁹⁸ Heysem Hilal, *Mu'cem...*, s. 137; Muhammed Ali et-Tehanevî, *Mevsuatü Keşşafi İstilahatu Funûn ve'l-Ulûm*, (Farsçadan çev. Abdullah el-Hâlidî), (thk.: Ali Dahrûc), Mektebetü Lübnan, Lübnan 1996, I, 735.

⁹⁹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfa min İlmi'l-Usûl*, (thk.: Muhammed Süleyman el-Aşkar), Risaletü'l-Âlemiyye, Beyrut, 2012, I, 251; Ahmed ibn Hasan Ebu'l-Hattâb el-Kelvezânî, *et-Temhid fi Usûli'l-fikhi*, (thk.: Muhammed b. Ali b. İsmail), Dâru'l-Müdnâ, Cidde 1985, III, 9.

¹⁰⁰ Tehanevî, *Mevsuat...*, I, 735.

¹⁰¹ Nemle, *eş-Şamil ...*, I, 405.

¹⁰² Heysem Hilal, *Mu'cem...*, I, 137.

“Özel bir sığa ile verilen, muhbirin haber verdiği bilgi ile ilgili özel bir kelamın ismidir.”¹⁰³

“Teklif manası içermeyen, kelamın kendi nefsinde zikrolunan iki şey arasında bir izafetin bulunduğu kelimadır.”¹⁰⁴

Tanımlara bakarak haber ile alakalı maddeler halinde genel bir çerçeve çizmeye çalışalım.

- Haber bir kelimadır. Bu bağlamda kendileri ile anlaşmak mümkün olsa dahi işaret ve delalet haber değildir.¹⁰⁵

- Haber inşaî olmayan bir kelimadır. Zira inşaî kelam, delalet edilen şey kendisinde bulunan sözdür. Delalet edilen şey ise an itibarıyla mevcut olmayıp geleceğe dönüktür. Haber ise mevcut olandan bilgi verir. Mevcut olmayan şeyi bilmek de mümkün değildir. Bu bağlamda inşaî kelamın ihtiva ettiği emir, nehiy, dua, şart ve soru ifade eden kalıplar haber değildir.¹⁰⁶

- Haberin unsurları arasında anlam bütünlüğünü sağlayacak bir izafet bulunması gerekmektedir. Zira aralarında herhangi bir anlamsal bağlantının olmadığı iki kelime bir yargı ifade etmez. Kendisiyle ilim hâsıl olabilmesi için kelamın ihtiva ettiği lafızların bir anlam ifade edecek şekilde birbirlerine bağıntılı olması gerekmektedir.¹⁰⁷

- Haber ile hâsıl olan bilginin doğru ya da yanlış olma ihtimali mevcuttur. Klasik kaynaklarda haberin tanımı genelde *sıdk-kizb* bağlamında yapılmıştır. Genel olarak haber; "kendisine doğruluk ve yalan dâhil olan kelimadır". Ancak bu tarife bazı eleştiriler getirilmiştir. Çünkü "ve" bağladığı iki şeyin cem'ini gerektirir. O halde bir kelamın hem doğru hem yalan olması gibi bir durum söz konusu olur ki bu da muhaldir.¹⁰⁸

Ek olarak İmam-ı Gazzâlî'ye göre bir kelamın haber olabilmesi için kelam kendisinden sudur eden kimsenin, sözlerini bilinçli olarak sarf etmesi gerekmektedir. Bu

¹⁰³ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Mizânu'l-Usûl fî Nectâici'l-Ukûl*, (thk.: Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî), Vizerât'ül-Evkâf ve'ş-Şuûni'd-Diniyyeti Lecnetü İhyai't-Türasi'l-Arabiyyi ve'l-İslamiyyi, Mekke 1987, II, 624.

¹⁰⁴ Semerkandî, *Mizânu'l-Usûl* ..., II, 624.

¹⁰⁵ Kelvezânî, *et-Temhîd* ..., III, 9; Nemle, *eş-Şamil* ..., I, 402; Semerkandî, *Mizânu'l-Usûl* ..., II, 624.

¹⁰⁶ Semerkandî, *Mizânu'l-Usûl* ..., II, 624; Nemle, *eş-Şamil* ..., I, 405.

¹⁰⁷ Semerkandî, *Mizânu'l-Usûl* ..., II, 624; Heysem Hilal, *Mu'cem*..., I, 137.

¹⁰⁸ Tehanevî, *Mevsuat*..., I, 736.

sebeple aklın noksan olduğu baygınlık ve uyku gibi durumlarda kişilerden sadır olan sözler haber değildir.¹⁰⁹

Haber konusu temelde üç sacayağına dayanmaktadır. Bunlar; haber, muhbir ve mahalli haberdur.¹¹⁰ Bir de bu üçlünün arasında bir bağ niteliğinde haberin nakil keyfiyetini sayabiliriz. Haber için “haber mahiyeti” olarak bir başlık açacağız. Muhbir ise haberi veren kişidir. Muhbirin hali, muhbirde aranan şartlar, taan gibi konular usul kitaplarında muhbir ile alakalı zikredilmiş ve muhbirin durumu bu başlıklar altında incelenmiştir. Biz bu kısımlardan sadece konumuzla direk bağlantılı olan muhbirin şartları ile alakalı bir inceleme yapacağız. Bu bağlamda muhbirin keyfiyeti başlığı altında muhbirde aranan şartları zikredecek, bu şartları ravilerin keyfiyeti ile doğrudan bağlantısı bulunan mütevatir-haber-i vâhid kapsamında ele alacağız. Son olarak da mahalli haberi, yani haberin kullanılış keyfiyetini inceleyerek hangi haberlerin nerelerde kaynaklık teşkil edeceğini inceleyeceğiz.

2.3. HABERİN MAHİYETİ

Haber mahiyeti itibariyle hem doğru (sıdk) hem de yalan (kizb) olma ihtimaline sahiptir. Haber tanımını yaparken bunu görmüştük. Ancak bir takım karineler ile doğru ve yalanın ihtimal olmaktan çıkıp kesinlik kazanması da mümkündür. Bu bağlamda haber üç kısma ayrılır. Birincisi kesin olarak doğruluğu bilinen haberler, ikincisi kesin olarak yalan olduğu bilinen haberlerdir. Üçüncüsü ise mutlak manada haberdur ki doğru ya da yalan olduğuna dair kesin herhangi bir karine olmadığı için her ikisine de ihtimali vardır.

2.3.1. Doğruluğu Kesin Olarak Bilinen Haberler

Doğru haber, muhbirin vakiya mutabık olarak verdiği haberdur.¹¹¹ Klasik usul kitaplarında sıdkı kesin olarak bilinen haberlere birçok farklı örnekler verilmiştir. Bu örneklerden genel bir çıkarım yaparak sıdkı kesin olan haberleri maddeler halinde sıralayalım.

¹⁰⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfa* ..., I, 251.

¹¹⁰ Ali Haydar Efendi, *Usulü Fıkıh Dersleri*, el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, İstanbul, ty., s. 333.

¹¹¹ Ebu'l-Velid el-Bâcî, *İhkâm-ül-Füsûl fî Ahkâm'il-Usûl*, (thk. Abdülmecid et-Türkî), Daru'l-Garb'il-İslâm, Beyrut, 1995, I, 324; Semerkandî, *Mizânu'l-Usûl* ..., II, 626; Kelvezânî, *et-Temhîd* ..., III, 11.

A- Zarurî olarak doğru olduğu bilinen haberler. Bu tür haberler herhangi bir araştırmaya ya da akıl yürütmeye gerek kalmadan gayri kesbî olarak bilinen, aklen zıddı iddia edilemeyecek derecede doğru olan haberlerdir. Bir sayısının iki sayısının yarısı olması, semanın arzın üstünde olması gibi haberler zaruri olarak doğruluğu kabul edilen haberlerdir. Zira bu türden haberler aklın zaruri olarak kabul ettiği, doğruluğu ispatlanmış, herkes tarafından bilinen haberlerdir.¹¹²

B- Nazarî olarak doğru olduğu bilinen haberler. İstidlal yolu ile doğru olduğu anlaşılan haberlerdir. Nasslar ile varid olan haberler, icma' ile sabit olan haber ya da sahih nazara uygun olan haberler bu kısma örnek gösterilebilir. Bu gibi haberlerin mukteza ettiği bilgilerin doğruluğu, üzerinde araştırma yapılarak anlaşılır. Örneğin herhangi bir itikadî-amelî konudaki haberin doğru ya da yanlışlığını akıl bilemeyebilir. Dolayısı ile zarurî olarak haberin doğruluğuna hükmedilemeyebilir. Ancak hakkında nass bulunması ile bu haberin doğruluğu nazarî olarak sabit olmuş olur.¹¹³ Herhangi bir araştırma ile varılan sonuçlar da kesinlik kazandıkları takdirde nazarî olarak doğruluğu ispatlanmış haber kapsamına girerler. Ancak bu tür haberlerin nassa mugayir olmamaları gerekmektedir.

C- Tevatür yolu ile sabit olan haber. Mütevatir şartlarına haiz her haber doğru haberdur. Bazı kitaplarda mütevatir haber zarurî olarak doğruluğu bilinen haberler başlığı altında yer almış bazılarında ise sıdkı kesin olan haberler içerisinde müstakil olarak zikredilmiştir. Biz de konumuz açısından taşıdığı öneme binaen mütevatir haberi ileride ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz

2.3.2. Yalan Olduğu Kesin Olarak Bilinen Haberler

Yalan haber, muhbirin verdiği haberin vakıaya mutabık olmaması yani gerçeğe aykırı olmasıdır.¹¹⁴ Yalan haberler doğruluğu ispatlanamamış, doğru olması muhal olan haberlerdir. Yalan haberleri de maddeler halinde sıralayalım.

A- Zarurî olarak vakıaya mutabık olmadığı bilinen haberler. “Ateş soğuktur” ya da “kar sıcaktır” şeklinde verilen haberler gibi.¹¹⁵ Zira bu tür haberlerin yalan olduğu herhangi bir araştırma ya da akıl yürütmeye gerek duyulmaksızın akıl tarafından bilinmektedir.

¹¹² Kelvezânî, *et-Temhîd* ..., III, 15; Semerkandî, *Mizânu'l-Usûl* ..., II, 627; Nemle, *eş-Şamil* ..., I, 408.

¹¹³ Gazzâlî, *el-Mustasfa* ..., I, 264; Ebubekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusul fi'l-Usul*, (thk. Acîl Câsim en-Neşmî), *Vizerâtü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslamiyye*, Kuveyt 1994, III, 36; Tehanevî, *Mevsuat*..., I, 737; Nemle, *eş-Şamil* ..., I, 408.

¹¹⁴ Bâcî, *İhkâm-ül-Füsûl* ..., I, 324; Semerkandî, *Mizânu'l-Usûl* ..., II, 626; Kelvezânî, *et-Temhîd* ..., III, 10.

B- Nazarî olarak yalan ve yanlış olduğu bilinen haberler. İlk aşamada aklın hüküm veremediği, üzerine sahih nazar ile yanlış olduğu bilinen haberlerdir. “Âlem kadimdir” şeklindeki bir haber bu minval üzere kizb (yalan) bir haberdur. Zira âlemin sonradan meydana geldiği istidlal ilse sabittir.¹¹⁶

Aynı şekilde nasslara yahut sahih icma’a mugayir haberler de kizbi katî haberlerdir.¹¹⁷ Zira evveleminde akıl, bir haberin doğru ya da yanlış olduğuna hükmedemeyebilir. Ancak hakkında vakıaya mutabık olmadığına dair bir nass bulunması ile haberin kizbi sabit olmuş olur.

Hız. Peygamberin şevval orucunu farz kıldığına dair haberler de burada örnek gösterilebilir. Zira bu konudaki haberler gerçek olsaydı ashap bunu toplu halde bilir ve aktarırdı. Çünkü Hız. Peygamberin farziyyet ifade eden bir konuyu ashabından saklaması, sadece belli bir gruba anlatması da düşünülemez. Şevval orucunun farziyyeti ashaptan kâfi miktarda nakledilmediği için bu haberin kizbi katidir.¹¹⁸

Burada ilave etmemiz gereken bir husus da haberin doğru ya da yalan olmasında belirleyici unsur, muhbirin niyeti değil, haberin vakıaya mutabık olup olmadığıdır. Muhbirin doğru söylemeyi kastetmesi, haberin doğru olduğunu göstermeyeceği gibi yalan söylemeyi kastetmesi de haberin yalan olduğunu göstermez. Aksine haberin sıdk ve kizbini belirleyen şey kendisinden haber verilen şeyin vakıaya mutabık olup olmadığıdır. Eğer muhbir vakıaya mutabık haber vermişse sadık, vermemişse kazip olur. Her ne kadar muhbir doğru söylemeyi kastederek vakıaya mutabık olmayan bir haber verse dahi yalancı olur. Aynı şekilde yalan söylemeyi kastederek vakıaya mutabık bir haber verse sadık olur. Kur‘ân’da kâfirlerin yeniden dirilmeyi Allah’a yemin ederek inkâr etmelerinden bahsedilerek, “Kâfirler, Allah ölen kimseyi diriltmez diye en kuvvetli yeminleriyle Allah’a yemin ettiler. Hayır, ölüleri diriltmek, Allah’ın kendisine karşı bir vaadidir. Ancak insanların çoğu bunu bilmezler. Allah ölüleri diriltecek ki, o kâfirlerin, hakkında ihtilaf ettikleri şeyi onlara açıkça göstereyim ve bunu inkâr edenler kendilerinin yalancı olduklarını bilsinler”¹¹⁹ buyrulur. Ayette bahsedildiği şekli ile kâfirler her ne kadar doğru söylemeyi

¹¹⁵ Nemle, eş-Şamil ..., I, 409.

¹¹⁶ Nemle, eş-Şamil ..., I, 410.

¹¹⁷ Gazzâlî, el-Mustasfa ..., I, 264.

¹¹⁸ Gazzâlî, el-Mustasfa ..., I, 267.

¹¹⁹ Nahl, 38-39.

kastedip verdikleri habere, Allah'ın ölüleri tekrar diriltmeyeceğine, doğru olarak inansalar da verdikleri haber vakiya mutabık olmadığı için kaziptirler.¹²⁰

2.3.3. Doğruya Ve Yalana İhtimali Olan Haber

Haberi genel olarak kesin ve zannî bilgi ifade etmesine binaen ikiye ayırabiliriz. Kesin bilgi ifade eden haberleri sıdk ve kizb bağlamında önceki başlıklarda inceledik. Zannî haber ise doğru ya da yalan olduğu kesin olarak bilinmeyen haberlerdir. İşte bu zannî haber sıdka da kizbe de ihtimali olan haberdir. Ancak bu tür haberler zannî olmakla beraber kendilerine itimat da caizdir. Şöyle ki bir takım karineler, haberin sıdk ya da kizb tarafının zannî de olsa tercih edilmesini mümkün kılabilir. Örneğin tevatür derecesine ulaşmamış haberi vahit bu tür haberler içerisinde mütalaa edilir.¹²¹ Zira haberi vahit zannî bilgi ifade eder ve kendisiyle amel caizdir.

Bu bağlamda akil, baliğ, zabt ehli ve adil kimselerin haberi, kizbe ihtimali olmakla beraber, sıdk yönü tercih edilir.¹²² Gündelik hayatımızda dahi bizzat müşâhede etmediğimiz birçok konuda güvendiğimiz kişilerin sözlerine itimat ederiz. Gerekli şartları taşıyan haberi vahit hatta şahitlik dahi bu kapsamda zikredilebilir. Zira şahitlik bir nevi haber verme olup zannî bilgi ifade etmekle beraber, şahitlik için gerekli şartlar mevcut olduğunda, hâkimin itimat edeceği bir ispat vasıtası olur.

Fasık, töhmet altında kalmış kimselerin vermiş oldukları haberler de kizb yönü tercih edilen haberlerdir. Zira kendisine güvenilmeyen, alenen günah işleyen kimsenin verdiği haber, doğru olma ihtimali ile beraber yalan olma ihtimali daha muhtemeldir.¹²³

2.4. RİVAYET AÇISINDAN HABER

Rivayet açısından haber, haberin sudur ettiği kaynaktan ulaştığı kimseye kadarki sürecin nakil şeklidir. Bu sebeple rivayet haberin kesinlik ya da bağlayıcılığı ile ilgili değildir.¹²⁴ Rivayetten maksat haberin kimler tarafından, nasıl aktarıldığıdır. Haberin kaynaklık değeri taşıması, anlamının bağlayıcı olması gibi konular ise haberin kullanım

¹²⁰ Bâcî, *İhkâm-ül-Füsûl* ..., I, 325.

¹²¹ Cessâs, *el-Fusul* ..., III, 36.

¹²² Cessâs, *el-Fusul* ..., III, 36; Nemle, *eş-Şamil* ..., I, 410; Tehnevî, *Mevsuat*..., I, 738.

¹²³ Cessâs, *el-Fusul* ..., III, 36; Nemle, *eş-Şamil* ..., I, 410; Tehnevî, *Mevsuat*..., I, 738.

¹²⁴ H. Yunus Apaydın, "Mütevâtir", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 236.

alanı ile alakalı konulardır. Söz gelimi hadis rivayetinde haberin ilk kaynağı Rasülüekremdir. Haberi ilk ağızdan dinleyen ashap için haber kati' bir hüccettir. Ancak haberin ilk kaynağına muttali olamayıp habere nakil ve rivayet ile muttali olanlar için aynı durum söz konusu değildir. Zira haber, sudur ettiği kaynaktan itibaren farklı ağızlarda zikredilmiş ve üzerinde değişme, çarpıtılma gibi şüpheler hâsıl olmuştur.¹²⁵ Haberi bu gibi şüphelerden arındırmak adına haberin rivayet şekli üzerinde titizlik gösterilmiştir.

Haberler rivayet şekli bakımından mütevatir ve ahad olmak üzere ikiye ayrılır. Üçüncü bir kısım olarak meşhur haber zikredilse de bazı usulcüler bunu haberi ahadın, bazıları haberi mütavatirin içinde zikretmiştir.¹²⁶ Biz de bu bağlamda haberi mütevatir ve haberi ahadı ele alacağız.

2.4.1. Mütevatir Haber

Mütevatir lügatte aralıksız devam etmek anlamına gelmektedir.¹²⁷ İstilahta ise farklı lafızlarla müşterek manada, yalan üzerine ittifak etmeleri mümkün olmayan bir topluluğun naklettiği haber olarak tanımlanmıştır. Mütevatir, haberin lafzı için söz konusu olabileceği gibi farklı lafızlarla ortak bir mana için de söz konusu olabilir. Bu itibarla mütevatir haber lafzı ile beraber tevatüren nakledilmişse lafzen mütevatir, farklı lafızlarla aynı manaya delalet edecek şekilde nakledilmişse manen mütevatir diye adlandırılır.¹²⁸

Bir haberin mütevatir başlığı altında zikredilebilmesi için bir takım şartlara haiz olması gerekmektedir. Bu şartlar haberi şüpheden arındırıp yalan ihtimalinden kurtarmak içindir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere haberi mütevatirin bir topluluk tarafından nakledilmesi gerekmektedir. Topluluktan maksat belli bir çoğunluktur. Bu çoğunluk, aralarında herhangi bir konuda yalan söylemek için ağız birliği yapamayacak nitelik ve nicelikte olmalıdır.¹²⁹

¹²⁵ H. Yunus Apaydın, "Haber-i Vâhid", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 358.

¹²⁶ Meşhur haberle ilgili daha geniş malumat için bk. Mehmet Ali Yargı, *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri*; H. Yunus Apaydın, "Meşhûr", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 368-371.

¹²⁷ Heysem Hilal, *Mu'cem...*, I, 138.

¹²⁸ H. Yunus Apaydın, "Mütevâtir", XXXII, 209.

¹²⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfa* ..., I, 254; Semerkandî, *Mizânu'l-Usûl* ..., II, 628; Ebû Zeyd ed-Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, (thk. Halil Muhyiddin el-Hüseyn), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, s. 207; Bâcî, *İhkâm-ül-Füsûl* ..., I, 328; Kelvezânî, *et-Temhîd* ..., III, 31; Heysem Hilal, *Mu'cem...*, I, 138.

Haberi, mütevatir derecesine ulaştıracak çoğunluğun belli bir alt sınırı bulunmamaktadır. Bu konuda esas alınan temel nokta haber verenlerin sayısından ziyade bilginin gerçekleşmiş olmasıdır. Mütevatir haberle oluşan bilgi, “tedrici bir gizlilik” içerisinde meydana gelmektedir. Söz gelimi herhangi bir konuda bir kişi haber verse, daha sonra farklı kişiler gelip aynı haberi verseler, muhbirlerin sayısı oranında haberi işitenler için şüphe ortadan kalkar ve bu haberin bilgisi kesinlik kazanır. Haberin kesinlik kazandığı noktayı tespit etmek ise imkânsızdır. Bu sebeple haberi mütevatir için belli bir adet zikredilmemiştir. Yine de haberi mütevatir için bazı sayılar belirlenmişse de zikrettiğimiz sebepler ile muayyen bir sayı zikretmemiz zordur.¹³⁰

Usul kitaplarına baktığımız zaman mütevatir haberin ravileri hakkında şart koşulmuş hususlara rastlayamayız. Özellikle haber-i vâhidin kabulünde aranan; İslam, zabt, adalet, akıl gibi şartlar mütevatir haber için zikredilmemiştir. Örneğin Hristiyanların Hz. İsa'nın öldürüldüğü ile alakalı haberlerine karşı İslam uleması, ravilerin Müslüman olmadıkları yönünde bir eleştiri getirmemişlerdir. Aksine haberlerinin tevatür derecesine ulaşamayıp kesin bilgi ifade etmediğini kanıtlama yoluna gitmişlerdir.

Bazı kitaplarda ise aklın mütevatir haber için şart olduğu zikredilmiştir.¹³¹ Ancak mütevatir için ferdi olarak ravilerden ziyade topluluk şartı arandığı için raviler üzerinde pek durulmadığı kanaatindeyiz. Bunu, az sayıda kişiden nakil olunan haberi vahidin kabulünde ravilerin durumunun titizlikle incelenmesi ile de destekleyebiliriz.

Mütevatir haberin ikinci şartı, haberin ifade ettiği bilgi zaruri olarak elde edilmiş olmalıdır. Zannî olarak elde edilen bir bilgi yalan üzerine ağız birliği etmeleri mümkün olmayan bir topluluk tarafından aktarılsa dahi mütevatir kategorisinde değerlendirilemez. Yani mütevatir haberi nakledenler verdikleri haberin bilgisine zannî olarak değil, zaruri olarak sahip olmaları gerekmektedir. Haberi nakledenler yeterli çoğunluğa ulaşsa dahi haberin membaında şüphe illetinin var olması haberin kesin bilgi ifade etmesine manidir. Habere konu olan bilginin zaruri olması ise bizzat müşâhede ile mümkündür.¹³²

Mütevatir haber için zikredeceğimiz üçüncü ve son şart ise haberin, ortaya çıkışından itibaren bütün tabakalarda yukarıda zikrettiğimiz iki şartı da taşımasıdır. Söz gelimi

¹³⁰ H. Yunus Apaydın, “Mütevâtir”, XXXII, 209.

¹³¹ Bâcî, *İhkâm-ül-Füsûl* ..., I, 328.

¹³² Gazzâlî, *el-Mustasfa* ..., I, 254 Semerkandî, *Mizânu'l-Usûl* ..., II, 628; Bâcî, *İhkâm-ül-Füsûl* ..., I, 328; Kelvezânî, *et-Temhîd* ..., III, 31; Heysem Hilal, *Mu'cem*..., I, 138.

herhangi bir dönemde haberi nakledenler sayıca azalıp mütevatir için gereken çoğunluğu kaybetseler, ancak bir sonraki tabakada tekrar mütevatir çoğunluğuna ulaşırsalar, bu durumda haberin mütevatir derecesine ulaşması imkânsızdır.

Hz. Ali'nin imametine dair ayetin bulunduğu ile alakalı Şia'nın görüşü bu minval üzere mütevatir kapsamında değerlendirilmemektedir. Eğer ki Hz. Ali ile alakalı böyle bir ayet olsaydı, bu haber sahabe döneminden itibaren tevatüren nakil olunurdu. Hâlbuki mezkûr haber tevatür için gerekli çoğunluğa sonradan ulaşmıştır.¹³³

İslam âlimleri ihtilafsız olarak mütevatir haberin ilim ifade ettiğini kabul etmişlerdir. Mütevatir haber ile elde edilen bilgi, duyularla elde edilmiş bilgi mesabesindedir. Bu yüzden “ilmi yakîn” yani kesin bilgi ifade etmektedir. Kendisi ile amel vacip olduğu gibi doğruluğuna inanmak da gerekmektedir.¹³⁴ Haberin mahiyetini incelerken mütevatir haberi doğruluğu kesin olan haberler kategorisinde zikretmiştik.

2.4.2. Haber-i Vâhid

Tevatür derecesine çıkamamış her haber, haberi ahad olarak adlandırılmıştır.¹³⁵ Bu itibarla büyük bir topluluk tarafından nakledilmeyen, bir veya birkaç kişinin rivayet ettiği haberdir de denebilir. Haberi mütevatirde ravilerin belli bir çoğunluğa ulaşmasına ve bu çoğunluğun her tabakada korunmasına dikkat edilmiştir. Haber-i vâhidde ise böyle bir topluluk olmadığı için haber-i vâhidin bilgi değeri kesinlik ifade etmemektedir.

Peki, haber-i vâhidin kesin bilgi ifade etmemesi kaynaklık değeri olmadığı anlamına mı gelmektedir? Elbette ki haber-i vâhid, kesin bilgi ifade etmediğinden mütevatir kadar güvenilir kaynaklık derecesine sahip değildir. Ancak bu durum haber-i vâhidin kaynak olarak kullanılmasına mani değildir. Bu noktada İslam uleması haber-i vâhidi bilgi ve amel noktasında ele almıştır. Haber-i vâhidin bilgi gerektirdiği, yani inanç esaslarını belirlemede bir delil olup olmadığı ile alakalı tartışmalar daha çok kelimî açıdan ele alınmıştır. Haber-i vâhidin amel gerektirdiği ya da şer'î-amelî hükümlerde bir hüccet oluşu ise fıkıh doktrini çerçevesinde incelenmiştir.

¹³³ Gazzâlî, *el-Mustasfa* ..., I, 254; Kelvezânî, *et-Temhîd* ..., III, 33-34; Gazzâlî, *el-Mustasfa* ..., I, 254; H. Yunus Apaydın, “Mütevâtir”, XXXII, 210.

¹³⁴ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, s. 207; Kelvezânî, *et-Temhîd* ..., III, 22.

¹³⁵ Heysem Hilal, *Mu'cem* ..., I, 138; Ali Haydar Efendi, *Usulü Fıkıh Dersleri*, s. 302.

Bu itibarla İslam ulehasının çoğunluğu, haber-i vâhidin bilgi kaynağı olamayacağı noktasında müttefikler. Bunun sebebi ise haber-i vâhidin yanlış olmaya ihtimali olmasıdır.¹³⁶ Zannımızca İslam uleması bu yolla İslam'ın itikadî yapısını şekillendirmede içine bidat ve yanlış inançların karışma ihtimali bulunan haber-i vâhidleri kullanmaktan kaçınmışlardır.

Şer'î-amelî hükümlerde haber-i vâhidin kaynaklık değerine bakacak olursak, dünyevî işlerde ve şahitlikle alakalı konularda haber-i vâhid ile amel edilebileceği hususunda ittifak vardır.¹³⁷ Tartışmaya mahal olan konu, haber-i vâhidin şer'î deliller içerisinde sayılıp istinbat metotları ile herhangi bir hükme kaynaklık edip edemeyeceğidir. Bu bağlamda İslam hukukçuları haber-i vâhid için doğru olma ihtimalinin yalan üzerine galip gelmesini dikkate almıştır. Buna “zannı galip” denmektedir ve yakîn derecesine yakın bir bilgi değerine sahiptir.¹³⁸ Fıkıh doktrininde haber-i vâhidin doğruluğu zannı galip ile sabit olması durumunda kendisiyle amel etmek vaciptir.¹³⁹ Buna göre mütevatir haber bilgi ve amel gerektirirken haber-i vâhid ise sadece amel gerektirmektedir.

Zan-amel ilişkisi haber-i vâhidin amel icap etmesi açısından önemlidir. Söz gelimi Hz. Peygamberi doğrudan dinleyen bir kimse için, muttali olduğu şey gereğince hem bilgi hem de amel gereklidir. Ancak aynı haberi asırlar sonra nakil yoluyla işitenler için, üzerinde zan olduğundan dolayı bilgi değil sadece amel gereklidir. Haber-i vâhid ile amel, nakledenlerin doğru ya da yalan söylemesine değil haberin doğruluk zannına bağlıdır. Şâhitlerin kaza meclisinde verdikleri haberler dahi doğru olma yönündeki zanna dayanarak kabul edilir. Bu noktada haber-i vâhidin doğruluğunu bilmekle değil, doğruluk zannı ile amel etmekle mükellef oluruz.¹⁴⁰

Haber-i vâhid, doğruluğu yönünde oluşan zan ile amel edilmesi gereken kesin bir delil haline dönüşür. Çünkü mahiyeti itibari ile haberin hem yalana hem de doğruya ihtimali vardır. Doğru olduğu yönünde karineler mevcutken haber-i vâhidi reddetmek, amel edilmesi gereken bir haberi görmezden gelmeye sebep olabilir. Ayrıca haber-i vâhidi kabul etmemek de zan ile amel etmektir. Bu bağlamda maslahat gereği, zannı galip ile

¹³⁶ H. Yunus Apaydın, “Haber-i Vâhid”, XIV, 356.

¹³⁷ H. Yunus Apaydın, “Haber-i Vâhid”, XIV, 357.

¹³⁸ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh Ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Zann-ı Galip”, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 616.

¹³⁹ Kelvezânî, *et-Temhîd ...*, III, 44; Heysem Hilal, *Mu'cem...*, I, 138.

¹⁴⁰ H. Yunus Apaydın, “Haber-i Vâhid”, XIV, 357.

doğruluğu sabit olan haberler ile amel edilmesi caizdir. Kaldı ki her haber-i vâhidle değil gerekli şartları sağlamış, doğruluğu yönünde karinelere bulunan haber-i vâhidle amel edilir. Şâhitlerin ihbarı da bu yöndedir. Dolayısıyla galip zan oluşturmayacak tek kişinin şâhitliği kabul edilmemiştir.

Hz. Peygamberin farklı beldelere zekât toplamak, İslam'ı tebliğ etmek, yöneticilik yapmak gibi görevler için tek kişiyi vazifelendirmesi, haber-i vâhid ile amel olunacağına delil gösterilmiştir.¹⁴¹ Bu kişilerin gittikleri yerlerde insanlar onlara tabî olmakla ve sözlerine itaat ile mesuldürler. Hâlbuki onların getirdikleri haberler zannîdir. Bu itibarla belde halkına yanlış bir haber ulaşmış olsa ve bu haberin gereğince amel etseler dahi hata etmiş olmazlar.

Haber-i vâhidin kabulü ve onunla amel etmek için bir takım şartlar aranmıştır. Bu şartlar İslam hukukçularının sahip oldukları hukuki anlayışa göre değişiklik arz etmektedir. Ancak haber-i vâhidin kabulü noktasında bazı hususlarda ittifak vardır. Örneğin herkes tarafından bilinmesi gereken bir şeyin sadece bir kişi tarafından rivayet edilmesi durumunda haber-i vâhid kabul edilmemiştir. Haber-i vâhidin akıl ile zarurî olarak bilinen şeylere aykırı olmaması, Kur'ân ve mütevatir sünnete aykırı olmaması ve icmaya aykırı olması da kabul olunmamasına sebeptir.¹⁴² Ayrıca haber-i vâhidin kabulünde muhbirlerde de bir takım şartlar aranmıştır. Konumuzla direkt bağlantısı olacağından muhbirlerde aranan şartlara da değineceğiz.

Gerek adet gerekse de vasıf olarak muhbirin durumu, haberinin kaynaklık değeri taşıması, kesin ya da zannî bilgi ifade etmesi açısından önemlidir. Muhbirlerin ya da hadis rivayeti için ravilerin çoğunluğu, âdil ve temyiz gücü bakımından kişilik özellikleri, haberlerinin farklı kategorilerde değerlendirilmesine sebep olmuştur. Bu kategorize işlemi haberlerin sıhhat ve kaynaklık değeri üzerinde tesiri olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda muhbirde ya da ravide aranan şartları ele alacağız.

Ravilerin keyfiyeti genel olarak ravide aranan şartlar, ravinin durumu, taan gibi konuları kapsar. Biz sadece konumuzla direkt bağlantısı olduğundan ravilerde aranan şartları inceleyeceğiz.

¹⁴¹ H. Yunus Apaydın, "Haber-i Vâhid", XIV, 358.

¹⁴² H. Yunus Apaydın, "Haber-i Vâhid", XIV, 359.

Haberin kabulünde ravide (muhiberde) dört şart aranır. Bunlar; akıl, İslam, zabt ve adalettir. Akıl melekesi yerinde olmayan bir şahsın söylediklerinde tutarlı olması beklenemez. Bu sebeple herhangi bir haberin güvenilir olabilmesi için ravisinin akli kâmil olması gerekmektedir. Şunu da zikretmemiz gerekir ki haberin tahammülü noktasında buluş şart değildir. Zabıt ve mümeyyiz çocuğun haberi üstlenmesi sahihtir.¹⁴³

Ravilerde aranan ikinci şart Müslüman olmaktır. Ancak bu şart sadece dini meselelerde verilen haberler için geçerlidir. Dünyevi meselelerde verilen haberlerde muhiberde İslam şartı aranmaz.¹⁴⁴ Gayr-i müslimlerin haberleri ile alakalı son bölümde konuya ilişkin detaylı bir inceleme yapılacağından burada sözü fazla uzatmayacağız.

Üçüncü şart olarak zabt¹⁴⁵, dört hasletten oluşmaktadır. Birincisi ihbar etmiş olduğu haberi hakkıyla müşâhede ve tahammüldür. Zira muhiberin haberi menbaından doğru bir şekilde almaması yalan bir haberi hıfz ve nakletmesi demektir ki böyle bir haberin sıhhati arızalıdır. İkincisi muhiberin ihbarda bulunacağı haberin iktiza ettiği manayı anlamış olmasıdır. Zira lafızdaki bir takım değişiklikler haberin çok farklı manalara delalet etmesine sebep olabilir. Haberın manasına haiz olmak, haberın lafzı değışse dahi, farklı manalara delalet etmeyecek şekilde nakletmek açısından önem arz etmektedir. Üçüncüsü muhiberin haberi imkân nispetince hıfzında bulundurmasıdır. Son olarak da muhiberin haberi ihbar edinceye kadar uhdesinde bulundurması gerekmektedir. Söz gelimi muhiber haberi hakkıyla işitse, manasına muttali olsa ancak haberi nakledeceği aşamada haberin tamamını ya da bir kısmını unutsa naklettiği haber üzerinde şüphe oluşur. Böylelikle kizb tarafı ağır basar ki bu da haberin sıhhati açısından arızalı olduğunu gösterir.¹⁴⁶

Ravilerde aranan dördüncü şart adalettir. Bu sebeple İslam hukuk literatüründe adilin muarızı olarak zikredilen fasıkın haberi kabul olunmamıştır. Zira aşikâre günah işleyen kimse töhmet altındadır ve sözünde yalan ihtimali yüksektir. Bu bağlamda adalet, din ve

¹⁴³ Semerkandî, *Mizânu'l-Usûl* ..., II, 639; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl Şerhu Mirkâti'l-Vusûl*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, ty., s. 393; Kelvezânî, *et-Temhîd* ..., III, 105.

¹⁴⁴ Semerkandî, *Mizânu'l-Usûl* ..., II, 639; Kelvezânî, *et-Temhîd* ..., III, 105; Bâcî, *İhkâm-ül-Füsûl* ..., I, 324; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl* ..., s. 394.

¹⁴⁵ Semerkandî, *Mizânu'l-Usûl* ..., II, 639; Kelvezânî, *et-Temhîd* ..., III, 105.

¹⁴⁶ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl* ..., s. 394.

aklı şehvet ve hevaya tercih etmektir.¹⁴⁷ Zira heva ve şehvete kapılmış kimseler ahlaki açıdan zayıf kimselerdir.

Adalet noktasında zikretmemiz gereken bir diğer husus, fasık işlediği günahın tahrimliğini bilerek işlemesi durumunda haberi kabul edilir. Ancak işlediği günahın tahrimliğini tevile giderek meşrulaştırma yoluna gidiyorsa bu kasten günah işlemekten daha kötüdür. Bu durumda olan kişinin haberi ise makbul değildir.¹⁴⁸

Ayrıca ravinin adalet sahibi olmasında sadece İslam yeterli değildir. Müslüman da olsa adaleti test edilir. Ebu Hanife'ye göre ise mücerred İslam adalette kâfidir. Çünkü Hz. Peygamber Ramazan hilalini haber veren bir kölenin Müslüman olup olmadığını sordurmuş, Müslüman olduğu anlaşılınca da haberini kabul etmiştir. Ashap da Müslüman olduğu bilinen kişinin haberlerini kabul etmişlerdir. Ancak müteahhiruna göre Müslüman olmak haberin kabulünde yeterli değildir. Aynı zamanda muhbirin fasık olmayıp adil olduğunu bilmek gerekmektedir. Muteahhirun, Hz. Peygamberin Müslüman kölenin Ramazan hilaline dair haberi ile alakalı hadisini Hz. Peygamber zamanında hile ve fitnenin az olmasına bağlamıştır. Bu yüzden asrısaadette sadece Müslüman olmak haberin kabulünde yeterli görülmüş ancak Hz. Peygamberden sonra Müslümanlardan sahtekâr ve kötü niyetliler türemiştir. Bu yüzden mücerret İslam, haberin kabulü için yeterli olmayıp kişinin adalet soruşturması da yapılmalıdır.¹⁴⁹

2.5. HABERİN KONUSU

Bazı usul kitaplarında sünnet ile alakalı bahisler sıralanırken, hangi tür haberin hangi konulara kaynaklık edeceği ya da edemeyeceği, kimlerin verdikleri haberlerin nerede kullanılacağı ya da kullanılmayacağı ile alakalı olarak “mahalli haber” başlığı altında inceleme yapılmıştır. Mahalli haber, haberin kullanım şekli yani nerede, kimin haberinin, hangi konuda kaynaklık edebileceği ile alakalı başlıktır. Ayrıca haberin kaynaklık değeri sadece zannî bilgi ifade eden haberler için söz konusu olan bir kavramdır. Zira mütevatir haber gibi kesin olarak doğru olduğu bilinen haberler mutlak olarak her konuda kaynaklık değerine sahiptir.

¹⁴⁷ Semerkandî, *Mizânu'l-Usûl* ..., II, 640; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl* ..., s. 394; Kelvezânî, *et-Temhîd* ..., III, 105.

¹⁴⁸ Bâcî, *İhkâm-ül-Füsûl* ..., I, 383.

¹⁴⁹ Kelvezânî, *et-Temhîd* ..., III, 121-122.

Bu bağlamda haber, Allah hakkına taalluk eden konularda (hukukullah) ve kul haklarına taalluk eden konularda (hukukulibad) kullanılması açısından farklılık arz eder. İslam hukukunda Allah hakkına taalluk eden hukukullah kavramı ibadetler ve cezaları kapsayan, daha çok kamu yararı ile alakalı kısımdır. Kul haklarına taalluk eden hukukulibad ise fertlerin kendi aralarındaki hukuki işlemlerini tanzim eden kısımdır. Hukukulibad ile alakalı haberler, taraflar üzerinde bağlayıcılığı olup olmaması açısından değerlendirilir. Buna göre kulların haklarına taalluk eden konularda haberin kaynaklık değeri; kendisinde bağlayıcılık (ilzam) olan, kendisinde bağlayıcılık olmayan ve bir yönden kendisinde bağlayıcılık olup diğer yönden bağlayıcılığı bulunmayan şekilde ele alınabilir.

Ayrıca burada mahalli haberden maksat sadece hadisler değil, mutlak manada haberdur. Bu manada gerek Rasûlüllah'ın sünnet-i seniyyesi, gerek gündelik hayatta kullanılan haberler kastedilmektedir. Bu itibarla mahalli haber, dini ve dünyevi bütün işlerde herhangi bir muhbirin haberinin incelendiği başlıktır.

2.5.1. Allah hakkı (Hukukullah)

Allah hakkı (Hukukullah) ile alakalı haberlerde kamu hukukuna taalluk ettiğinden ve bu tür konularda bütün Müslümanlar bir taraf sayıldığından haberin sıhhati noktasında daha ihtiyatlı davranılmıştır. Zira kamu yararı, inanç gibi konular şüphe ve ihtimal üzerine bina edilemeyecek kadar hassas ve önemli konulardır. Şüphe ile had cezalarının düşmesi gibi İslam hukukunun genel nitelikteki kaideleri buna örnektir. İtikadî konularda haberi vahit ile hüküm verilmemesi de bu minval üzeredir.

Allah hakkı diye tabir olunan konular kamu hukuku alanına dâhil olan konulardır. Bunlar genel olarak ibadetler ve cezalar ile alakalı bahislerdir. Bu kapsamda mahalli haber kapsamında ibadet ve cezaları ayrı olarak ele alacağız.

2.5.1.1. İbadetler

İbadetler ile alakalı konularda haberi vahit kaynaklık değerine sahiptir. Ancak ibadetler ile alakalı haberlerin, haberi vahidin kabul şartlarına haiz olması gerekmektedir. Bu sebeple ibadetler ile alakalı haberlerde fasıkın ve hali bilinmeyen kimsenin rivayeti makbul değildir.

Burada zikretmemiz gereken bir istisna söz konusudur. Zaruret halinde araştırma yaparak fasıkın ve hali bilinmeyen kimsenin haberi kabul edilir. Örneğin, adalet noktasında kusuru bulunan bir fasık suyun temiz olduğunu haber verse, bu haber araştırılarak doğruluğuna hükmedilebilecek bir haber olur.¹⁵⁰

Haberi vahidin diğer şartları ise ibadetler noktasında mutlak olarak şart koşulmuştur. Bu sebeple çocuğun, matuhun ve kâfirin ibadetlerde ve hadis nakletmede haberi mutlak olarak kabul edilmez.

2.5.1.2. Cezalar

İslam hukuku içerisindeki cezalar ile alakalı haberler tevatür derecesine ulaşmış ise şüphesiz sahih kaynaktır. Ancak zannî bilgi ifade eden haberi vahidin cezalara hukuki dayanak teşkil edebileceği hususunda ihtilaf vardır. Ebu Yusuf'a göre haber-i vahit bu konularda da delildir. Hanefi usulcülerinden Cessâs da bu görüştedir.¹⁵¹ Zira kısas cezası dahi iki şahidin haberi ile sabit olur. İki kişinin haberi de haberi vahit cihetindedir ve zan ifade etmektedir. Kısas cezasında haberi vahidin kabul olunması, diğer cezalarda da kabul olacağına göstergesidir. Ancak haber-i vâhidin hüccet olabilmesi için haber-i vahitte doğruluk tarafının ağır basmasına itibar edilir.¹⁵²

Kerhi gibi müteahhirun uleması ise haberi vahid ile cezaların sabit olamayacağı görüşündedir. Müteahhiruna göre hadler şüphe ile düşeceğinden, zan ifade eden haberi vahitle cezalar sabit olmaz.¹⁵³

2.5.2. Kul Hakkı (Hukuku'l-ibâd)

Kulların haklarına taalluk eden konular İslam hukuk ilmi içerisinde oldukça hacimli yer kaplamaktadır. Kullar arasındaki alış-veriş, nikâh bahisleri gibi konular bu kapsamdadır ve bu konularda haberi vahitle hüküm verilmiştir.¹⁵⁴ Ayrıca kul haklarına taalluk eden konularda haberi vahit ile sabit olmasında bir çeşit şahitlik manası vardır.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl* ..., s. 406; Ali Haydar Efendi, *Usulü Fıkıh Dersleri*, s. 334.

¹⁵¹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl* ..., s. 407; Ali Haydar Efendi, *Usulü Fıkıh Dersleri*, s. 335.

¹⁵² H. Yunus Apaydın, "Haber-i Vâhid", XIV, 358.

¹⁵³ Ali Haydar Efendi, *Usulü Fıkıh Dersleri*, s. 336.

¹⁵⁴ H. Yunus Apaydın, "Haber-i Vâhid", XIV, 358.

¹⁵⁵ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl* ..., s. 407.

Yani bu tür konularda haber vermek hukuki anlamda şahitlik tanımı içerisindedir. Örneğin bir satış akdinden haber veren kimse aynı zamanda bu akdin şahidi konumundadır. Kullanın haklarına taalluk eden konularda haberi vahidin kaynaklık keyfiyeti bağlayıcılık esaslı bir ayrıma tabîdir.

2.5.2.1. Kendisinde Bağlayıcılık (İlzam) Bulunan Konularda Haber

İlzamdan kasıt, hukuki muamelelerde taraflar üzerinde bağlayıcılığı bulunan muamelelerle alakalı haberlerdir. Alışveriş, kira akdi gibi muameleler buraya örnek gösterilebilir. Örneğin alış-veriş akdinde taraflar üzerinde para ve mal mübadelesi cinsinden bir bağlayıcılık söz konusudur. Bu kısım haberlerde, haberi vahidin hüccet şartlarına (adalet, zabt, İslam, akıl) ek olarak, muhbir için de velayet şarttır. Zira bu konularda verilen haber, taraflar üzerinde bir zorunluluk, bağlayıcılık meydana getirmektedir. Böyle bir bağlayıcılığın oluşabilmesi için muhbirin velayet ve kudret sahibi olması gerekmektedir.¹⁵⁶ Bu sebeple alış-veriş, kira akdi gibi muamelelerde kendisi velayet altında olan çocuğun ve kölenin haberi makbul değildir. Bu tür muamelelerde şahitlik yapamazlar. Örneğin bir satışın gerçekleştiği ile alakalı kişi iddiada bulunsa, bu iddiasını bir köle ya da çocuğun haberi ile ispat etmesi mümkün değildir.¹⁵⁷

Ayrıca şehadet lafzı ve adet de imkân nispetince şarttır. Buradaki imkân nispetinden maksat şudur. Nesep gibi konularda erkeklerin ve belli bir adette kişilerin şahitliğine imkân olmadığı için sadece bir kişinin, ebenin haberi makbuldür.¹⁵⁸

2.5.2.2. Kendisinde Bağlayıcılık Bulunmayan Konularda Haber

Bu kapsamda zikredilen haberler, bir başkası üzerinde bağlayıcılığı olmayan muamelelerle ilgili haberlerdir. Bu muamelelere; vekâlet, emanet ve hediyeelerde elçilik gibi uygulamalar örnek verilebilir.

Bu tür haberlerde sadece muhbirde (şâhitte) mümeyyiz olma şartı aranmıştır. Bu sebeple kölenin, çocuğun, fakısın ve gayr-i müslimin bu tür muameleler hakkında verdiği haber, yaptığı şahitlik makbuldür.¹⁵⁹ Zira taraflar arasında herhangi bir bağlayıcılık yoktur

¹⁵⁶ Ali Haydar Efendi, *Usulü Fıkıh Dersleri*, s. 336.

¹⁵⁷ Ali Haydar Efendi, *Usulü Fıkıh Dersleri*, s. 337.

¹⁵⁸ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl ...*, s. 407; Ali Haydar Efendi, *Usulü Fıkıh Dersleri*, s. 337.

¹⁵⁹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl ...*, s. 408; Ali Haydar Efendi, *Usulü Fıkıh Dersleri*, s. 339.

ve muamele sonucunda hakların zayi olması söz konusu değildir. Söz gelimi bir şâhsa başka bir şâhsın hediye gönderdiğini haber vererek hediye sunulsa, muhbirin köle ya da gayr-i müslim olmasına bakılmaz.

2.5.2.3. Bir Yönde Bağlayıcılık Olup Diğer Yönden Bağlayıcılık Olmayan Konularda Haber

Sadece bir yönden taraflar arasında bağlayıcılığı bulunan muamelelerdir. Vekili azletmek, ortaklığı feshetmek, mudarebe akdi gibi uygulamalar örnek olarak verilebilir. Örneğin bir kimse başka bir kimseyi vekil tayin etse, vekil elindeki vekâlet ile herhangi bir işlem yapmadan müvekkil tarafından azledilebilir. Bu durumda vekilin müvekkili adına işlem yapması yönünden bağlayıcılığı varken müvekkilin vekili azletme salahiyeti yönüne binaen de bağlayıcılığı yoktur. Kısacası kendinde bağlayıcılık olmasına rağmen bu bağlayıcılığı sonlandırmak mümkündür.

Bu tür haberlerde İmam-ı Âzam'a göre eğer haberi veren kişi vekil değil ise yani haberini verdiği kişi tarafından vekil tayin edilmemiş ise muhbirde adet veya şahadet şartı aranır. Yani muhbir adil ya da iki kişi olmak zorundadır. Eğer muhbir haber getirdiği kişi tarafından gönderilmiş bir vekil ise o zaman adet ve adalet aranmaz çünkü o kişi kendisinden haber verdiği şahıs tarafından görevlendirilmiştir. İmameyne göre ise bu üçüncü kısım kendisinde ilzam olmayan haber gibidir. Sadece mümeyyiz olma şartı aranır.¹⁶⁰

2.6. HABER-ŞÂHİTLİK İLİŞKİSİ

İslam hukuk ilmi içerisinde şâhitlik furu' konuları içerisinde yer alırken haber, usulü fikh konuları içerisinde yer almıştır. Zira şâhitlik hukukî bir olgu, haber ise metodolojik bir konudur. Ancak iki terim de incelendiğinde ortak ve farklı yönlerinin mevcut olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda öncelikli olarak haber ve şâhitlik arasındaki ortak noktalara değinip daha sonra aralarındaki farka işaret edeceğiz.

Şâhitlikle alakalı tanımlara baktığımız zaman farklı kelimeler ile müşterek manada “şâhitlerin ihbarda bulunması” ifadesine rastlamaktayız. Bu bağlamda şâhitlik, belirli şartlara haiz bir nevi haberdur. Dolayısıyla haber, şâhitliği de içine alan şümüllü bir kavramdır.

¹⁶⁰ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl ...*, s. 408; Ali Haydar Efendi, *Usulü Fıkıh Dersleri*, s. 340-341.

İkinci olarak şâhitliğin ve haberin şartlarına baktığımız zaman şâhitlik için “sahih tahammül”, haber için ise zabt şartı olduğunu görürüz. Şâhitlik için tahammül, şهادete konu olan olayı doğru bir şekilde müşâhede etmektir. Şâhitliğe konu olan olaya tam vakıf olamayan bir kimsenin şâhitliği noksan ve yanlış olabilir. Haberın kabul şartlarından zabtın ihtiva ettiği manalardan biri de haberi hakkıyla müşahede etmektir. Haberın bir önceki raviden noksan ya da yanlış olarak alınması aslına mutabık olmadan rivayet edilmesine yol açar. Görülüyor ki hem şahitlik hem haber için müşahedenin sahıh olması yönünde tedbirler alınmıştır. Zira doğru müşahede edilemeyen bir şahitlik hakların zayı olmasına, doğru müşahede edilemeyen bir haber ise hükümlerde isabet edememeye sebep olabilir.

Bir diğer husus, şahitlik katı bilgi ifade etmeyen haber-i vâhid gibi zannı galip ile amel gerektirir. Şöyle ki, şahitlik bir nevi ihbar olup genellikle kati’ bilgi ifade eden tevatür derecesine ulaşamaz. Bu sebeple şahidin vermiş olduğu bilgi kesin bilgi ifade etmez. Ancak bu bilginin, zann-ı galip ile doğru olduğu anlaşılırsa mahkeme nezdinde işlem görür. Şahitlik için öne sürülen şartlar da zann-ı galibin oluşmasını sağlamak içindir. Söz gelimi bir kişinin şahitliği ya da akrabaların birbirleri hakkında yaptıkları şahitliklerde doğruluk yönünde zan oluşmadığından bu tür şahitlikler kabul edilmemiştir. Haber-i vâhid de kati’ bilgi ifade etmemekte ancak gerekli şartlara sahip olup doğruluğu yönünde güçlü bir ihtimal oluştuğunda kabul edilmektedir. Gerek haber-i vâhid gerekse şahitlik ile hâsıl olan bilgiler doğruluk ihtimali güçlü bir sebebe bağlanmadıkça kabul edilmemiştir. Bu sebeple haber-i vâhidde ve şahitlikte bazı şartlar öne sürülmüştür ki bunları ayrıntıları ile zikrettik.

Zan ile amele gelince şahitliklerin kabul edilmesi, haber-i vâhidler ile amel edilmesi maslahat gereğidir.¹⁶¹ Zira zannî-ihtimalî bilginin kabul edilmemesi de zan ile amel etmektir. Bu yüzden ihtimalin doğruluk yönünde mi yoksa yanlışlık yönünde mi ağır bastığına dikkat etmek gerekmektedir. Kaldı ki her şahitlikle dava karara bağlanmaz, şartlarına uygun, tezkiye ile şahitlikleri onaylanmış kişilerin şahitliği kabul olunur. Aynı şekilde her haber-i vâhid ile değil sıhhat şartlarına haiz haber-i vâhid ile amel edilir. Kısacası haberin alt başlıklarından biri olan haber-i vâhid ve şahitlik, zannî-ihtimalî bilgi ifade etmeleri bakımından ortaktırlar.

Haberler nakil şekillerine, sıhhat derecelerine ve kullanıldıkları yere göre farklı kategorilerde incelenmişlerdir. Bunlardan haberin kullanım alanı ile alakalı bilgi vermiştik.

¹⁶¹ H. Yunus Apaydın, “Haber-i Vâhid”, XIV, 357.

Buna göre haberin kul hakları ve Allah hakkı ile alakalı olması farklılık arz etmektedir. Kul hakları ile alakalı konularda haber vermek aynı zamanda şahitlik etmek demektir. Şöyle ki alışveriş, vekâlet, kira, ortaklığı feshetmek gibi hukuki muameleler hakkında bir kimsenin haber verebilmesi için mezkûr muameleye şahitlik etmiş olması gerekmektedir. Bu gibi muamelelerde muhbir aynı zamanda şahittir. Burada kastettiğimiz nokta mezkûr hukuki muamelelerin şeri' dayanakları ile alakalı rivayetler değildir. Toplum içerisinde meydana gelmiş muameleler ve bu muameleler hakkında verilen haberlerdir.

Şâhitlik ve haber kavramlarının ortak yönlerine değindikten sonra aralarındaki farka bakalım. Öncelikle şâhitliği haberden ayıran en büyük fark bir ispat vasıtası olmasıdır.¹⁶² Şâhitlik davaların karara bağlanması noktasında bir amildir. Haber ise ictimaî hayat içerisinde bir bilgi edinme, iletişim aracıdır. Bu sebeple şâhadetin sahih olması için dava açılması ve şâhitliğin dava meclisinde, hâkimin huzurunda yapılması gerekmektedir. Haber için ise bu gibi şartlar lazım değildir.¹⁶³ Şâhitliği haberden ayıran en pratik nokta burasıdır. Şâhadet hukukî bir olgudur ve adaletin yerini bulmasında bir vesiledir. Haber için söz konusu olan en önemli nokta, şerî hükümlere dayanak teşkil etmesidir ki bunun için muayyen bir mekân ya da muayyen bir sebep gerekli değildir. Şâhadetin davayı sonuca bağlamada etkin olması sebebiyle kendisinde bağlayıcılık (ilzam) mevcuttur.

Şâhitliğin zatında bağlayıcılık olması beraberinde velayeti de getirir. Bu yüzden ki başkası üzerine velayeti olmayan kölelerin şâhitliği kabul edilmemiştir. Ancak gerek hadis rivayetinde gerek mutlak manada haber vermede kölenin vermiş olduğu haber makbuldür.¹⁶⁴ Çünkü haber vermede ya da hadis rivayetinde herhangi bir bağlayıcılık söz konusu değildir. Ashabın içinde de Selman-ı Farişî ve Berire (r.a) gibi köle olan kimseler mevcuttu. Bu kimselerin azat olunmadan önce de sözlerine ve haberlerine itimat edilirdi. Ayrıca Hz. Peygamberin kölelerin davetine icabet etmesi de kölelerin vermiş olduğu haberlerin kabul göreceğine delil olarak gösterilmiştir.¹⁶⁵

Şâhitlik ve haber arasındaki bir diğer fark cinsiyettir. Özellikle had cezaları gibi bazı davalarda bayanların şâhitliği kabul edilmemiştir. Haberin kabul edilmesinde ise cinsiyet

¹⁶² Kemal Yıldız, *İslam Yargılama ...*, s. 46.

¹⁶³ Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latîfî'z-Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, (trc. Ahmed Naim), DİB Yayınları, Ankara 1796, I, 372.

¹⁶⁴ Ebubekir Ahmed b. Ebi Sehl es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, (thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993, I, 354; Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, I, 372.

¹⁶⁵ Serahsî, *Usûl*, I, 354.

belirleyici bir unsur değildir. Söz gelimi hâkim, bir bayanın şâhitlik kabilinden vermiş olduğu haber ile zina suçunu ispat edip gerekli cezayı veremez. Ancak bir müçtehit, bayan bir ravinin vermiş olduğu haberi kaynak gösterip had cezası gibi konularda içtihatla bulunabilir.¹⁶⁶ Ayrıca en çok hadis rivayet edenlerden biri bizzat Hz. Peygamberin hanımı Hz. Ayşe'dir. Kaldı ki ashap dini konularda çözüm bulamadıkları meseleleri Hz. Peygamberin eşlerine sorarlardı. Onların vermiş oldukları haberlere itimat edilir ve vermiş oldukları haberler ile meseleler çözüme kavuşturulurdu.¹⁶⁷

Bir diğer farktan söz edecek olursak, şâhidin töhmet altında olması şâhitlik yapmasına manidir. Örneğin babanın oğula, iki hasım kimsenin birbirleri hakkında şâhitlikleri töhmet altında olduğu için makbul değildir. Haberde ise muhbirin töhmet altında olması verdiği haberin sıhhatini etkilemez.¹⁶⁸

Ayrıca şâhitte bazı mezhepler gözün sağlam olmasını şart koşmuşlardır. Haberde ise amanın ihbarı makbuldür. Zira ashaptan Abdullah İbn Mektum (r.a) amaydı ve Hz. Peygamberin müezzini idi. İnsanlar da İbn Mektum'un haberine itimat eder, ezanı ile namaz için toplanırlardı.¹⁶⁹ Aynı şekilde çocuğun da şâhitliği geçerli değildir. Ancak hadis rivayetinde mümeyyiz çocuğun rivayeti kabul edilmiştir.¹⁷⁰

Şâhadette davanın konusuna göre belli bir nisap tayin edilmiştir. Bunu şâhitlikte yeter sayı başlığı altında görmüştük. Nisap miktarını tamamlayamamış şâhitliklerin doğru olma ihtimalinden uzak olduklarını da ayrıca zikretmiştik. Fakat haber için belirli bir sayı tayin edilmemiştir.¹⁷¹ Muhbirleri, yalan olma ihtimalini tamamen ortadan kaldıracak bir çoğunluğa ulaşana kadar her haber zan içermektedir. Dolayısıyla haber için alt ve üst nisap miktarı yoktur. Bir kişinin dahi haberi, rivayetinde kopukluk olmadığı ve ravilerinde sorun olmadığı müddetçe, kaynaklık değerine sahiptir. Zannımızca şâhitliğin bağlayıcılık yönüne binaen ihtiyat gereği, adil dahi olsa tek kişinin şâhitliği kabul görmemiştir. Böylelikle dava hem taraflar hem de toplum vicdanına uygun bir sonuçla neticelenmiş olmaktadır.

¹⁶⁶ Serahsî, *Usûl*, I, 355.

¹⁶⁷ Serahsî, *Usûl*, I, 354; Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, I, 372.

¹⁶⁸ Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, I, 372.

¹⁶⁹ Serahsî, *Usûl*, I, 354.

¹⁷⁰ Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, I, 372.

¹⁷¹ Serahsî, *Usûl*, I, 355; Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, I, 372; Kemal Yıldız, *İslam Yargılama ...*, s. 46.

Şâhitlik ve haber arasındaki bir fark da muayenedir.¹⁷² Muayene bizzat müşâhede etmektir. Şâhit bizzat müşâhede etmediği bir olay hakkında ihbarda bulunamaz. Şâhitliğin geçerli olabilmesi için şâhitliğe konu olan olaya tanık olmak gerekmektedir. Haberde ise durum böyle değildir. Örneğin hadis rivayetinde, rivayete konu olan söz ya da olaya sadece senet zincirindeki ilk ravi tanıklık etmiştir. Daha sonrakiler ise bizzat müşâhede etmedikleri bir konuyu işittikleri üzerine rivayet etmişlerdir. Dolayısıyla şâhitler için, şâhitliğe konu olan şeyi bizzat müşâhede şart iken, muhbir için habere konu olan şeyi müşâhede şart değildir.

Son olarak, şâhitlik ve haberde yalan söyleyen kimsenin durumu farklı mütalaa edilir. Örneğin bir kimsenin herhangi bir davada yalan şâhitlik yapması, daha önce yapmış olduğu şâhitliklerini etkilemez. Ancak rivayet ettiği haberlerden birinde yalan rivayette bulunan kimsenin bütün haberleri merduddur ve geçersiz sayılır.¹⁷³

¹⁷² İbn Ferhûn, *Tebsiratü'l-Hükkâm ...*, I, 175.

¹⁷³ Zebîdî, *Tecrid-i Sarîh*, I, 372.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GAYR-İ MÜSLİMİN ŞÂHİTLİĞİNİN VE HABERİNİN DEĞERİ

Son bölümde öncelikle gayr-i müslim kavramını inceleyip daha sonra gayr-i müslimin şâhitliğinin ve haberinin değerini ele alacağız. İslam hukukunda gayr-i müslimlerin ne gibi haklara sahip oldukları konumuz açısından önemlidir. Bu bağlamda İslam hukukuna göre kimlerin gayr-i müslim olduğu ve gayr-i müslimlerin İslam toplumu içerisinde hangi statülere sahip olduklarına göz attıktan sonra asıl konumuzu inceleyeceğiz.

3.1. İSLAM HUKUKUNDA GAYR-İ MÜSLİMLERİN YERİ

Gayr-i müslim terimi İslam dinine mensup olmayan herkese şamil bir kavramdır. Gayr-i müslimler için Kur'ân -ı Kerim'de ve hadislerde "küfr" kökünden çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Allah'ı ve peygamberleri inkâr etmek, Allah'a çocuk ve ortak isnat etmek gibi İslam akidesine zıt fikir ve inançlara sahip kimseler için de yine "küfr" kökünden çeşitli kelimeler zikredilmiştir.¹⁷⁴ Bu bağlamda gayr-i müslim ile kâfir kavramlarının aynı manaya delalet ettiklerini görmekteyiz. Buradan hareketle gayr-i müslim, İslam'ın davetine icabet etmeyip Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmayan kimsedir.¹⁷⁵

İslam, inanmayan kimseleri inananlarla bir tutmamakla beraber inanmayanları da herhangi bir zorlamaya tabî tutmamıştır.¹⁷⁶ Gerek hukuki gerek sosyal alanda farklı statülere sahip olmaları, İslam devleti içerisinde gayr-i müslimlerin ezildiği, haklarının zayıf olduğu anlamına gelmemektedir. Kaldı ki İslam, insanların tamamını Allah'ın kulları olarak görmüş, Müslümanları da farklı akide ve dine sahip insanlarla yaşamaktan men etmemiştir.¹⁷⁷ Tarih boyunca sahneye çıkmış birçok ülke siyasi birliğini ırk, renk, dil ve benzeri unsurlar üzerine inşa etmişken İslam medeniyeti irade ve tercihe dayanan bir vatandaşlık anlayışı ortaya koymuştur.¹⁷⁸ İslam, insanları hür iradeleri ile tevhid inancına

¹⁷⁴ Mustafa Sinanoğlu, *DİA*, "Küfr", XXVI, 534.

¹⁷⁵ Abdülkerim Zeydan, *Ahkâmu 'z-Zimmîyyîn ve 'l-Müste'minîn fî Dâri 'l-İslâm*, Müessetü'r-Risâle, Beyrut 1982, s. 11.

¹⁷⁶ "Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde kim varsa hepsi toptan iman ederlerdi. O halde insanları hep mümin olsunlar diye sen mi zorlayacaksın?", Yunus, 10/99.

¹⁷⁷ Zeydan, *Ahkâmu 'z-Zimmîyyîn* ..., s. 1.

¹⁷⁸ Ahmet ÖZEL, "Gayr-i müslim", *DİA*, XIII, 420. (418-427)

davet etmiş, kimseyi bu noktada zorlamamıştır. Kur‘ân da bunu işaret ederek bu noktaya işaret etmiş ve insanların inanç noktasında zorlanmamasını istemiştir.¹⁷⁹ Bu noktada Müslümanlara karşı düşmanca tutum beslemeyen gayr-i müslimlerle beraber yaşamak yasaklanmamış hatta gayr-i müslimlere iyilikte bulunup adaletle davranmak bir vecibe sayılmıştır.¹⁸⁰ Bunun örneklerini tarih sahnesine çıkmış birçok İslam medeniyetinde görmek mümkündür. Çeşitli İslam medeniyetinde gayr-i müslimlere devlet işlerinde dahi idari görevler verildiği bilinmektedir.¹⁸¹

İslam, insanları inanç merkezli bir tasnife tabî tutmuştur. Buna göre insanlar inananlar ve inanmayanlar olmak üzere iki gruba ayrılırlar¹⁸² ki inanmayanlara gayr-i müslim denilmektedir. Bu ayırım gayr-i müslimler için farklı hüküm ve uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Bu yolla hem Müslümanların üstünlüğü ortaya konmuş hem de gayr-i müslimler inanmaya teşvik edilmiştir diyebiliriz.

İslam devletlerinde de müslümanlar hâkim sınıftır. Ancak bunun dışında gayr-i müslimler ile müslümanlar arasında bir fark söz konusu değildi. Bunun bir örneği olarak Osmanlı Devletinde *müslümanların üstünlüğü, gayr-i müslimlerin ise kendi hallerine bırakılması söz konusuydu.*¹⁸³ Bu sebeple Osmanlı'da gayr-i müslimler devlet memurluğu ve askerlik gibi görevlerde bulunamamışlardır.

Hukuki açıdan gayr-i müslimlerin Müslümanlardan farklı hükümlere tabî olması, şahitlik, miras, evlilik, yöneticilik gibi birçok noktada kendini göstermiştir. Bu farklılığı doğru bir şekilde anlayabilmek adına gayr-i müslim terimini mutlak manada ele almamız doğru olmaz. Zira gayr-i müslimler de kendi içlerinde farklı gruplara ayrılmaktadırlar. Gayr-i müslimlerin kendi içlerinde farklı gruplara ayrılmasına paralel olarak tabî oldukları hükümlerde de farklılaşmalar meydana gelmektedir. Hatta hususi olarak bu gruplardan

¹⁷⁹ Yunus, 10/99.

¹⁸⁰ Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Dârulislâm Dârulharb*, İz Yayıncılık İstanbul, 2011, s. 41.

¹⁸¹ Detaylı bilgi için bk. M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit Ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2012.

¹⁸² “Eğer içinizden bir grup benimle gönderilene inanır, bir grup da inanmazsa, Allah aramızda hükmedinceye kadar sabredin. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.”; Kehf, 18/29 “Ve de ki: O hak Rabbimizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin. Çünkü biz zalimler için öyle bir ateş hazırlamışız ki, duvarları, çepeçevre onları içine alacaktır. Eğer feryat yardım isteseler, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. O ne kötü bir içecek ve ne kötü bir dayanma yeri!”; Teğabün, 64/2 “Sizi yaratan O’dur; kiminiz inkârcı kiminiz mümindir. Allah yaptıklarınızı görendir.” Araf, 7/87.

¹⁸³ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2004, s. 29.

bazıları özel isimlerle anılmışlardır. Özellikle semavî bir kitaba tabî olan ehli kitap, İslam hukuku içerisinde hukuki olarak daha farklı bir statüye sahiptir. Burada, ehli kitabın sahip olduğu hukuki statü kadar, kimlerin ehli kitap kapsamında alınacağı da önemli bir konudur. Hangi grupların ehli kitap kapsamında değerlendirileceği ise ihtilaf konusu olmuştur.¹⁸⁴

Bu bağlamda ehli kitap konusuna kısaca değinip geçmek daha faydalı olacaktır. Öncelikle ehli kitap; Kur‘ân’da çoğu yerde zikredilen, semavi bir kitaba iman etmiş kimseler için kullanılan bir kavramdır. İslam, ortaya çıkışından itibaren tevhid akidesi üzerinde çokça durmuş, bu akideye zıt bütün düşünce ve yapılarla mücadele etmiştir. Ancak İslam’ın ehli kitaba karşı tutumu daha ılımlı olmuştur. Tevhid akidesini korumak ve Müslümanların menfaatini gözetmek şartı ile ehli kitap ile karşılıklı hoşgörüyü dayalı bir ilişkiye izin verilmiştir. Hatta müşrik kadınlarla evlenmek ve müşriklerin kestiklerinin yenmesi haram kılınmışken, kitap ehli kadınlarla evlenmek ve kestiklerini yemek helal sayılmıştır.¹⁸⁵

İslam’ın ilk yıllarında ehli kitap kavramı daha çok Yahudi ve Hıristiyanlar için kullanılmıştır. Ancak sonraki asırlarda bu kavram genişlemiş ve farklı dinlere mensup kimseler için de kullanılmıştır. Bunda İslam’ın farklı coğrafyalara ulaşması, siyasi-ekonomik etkenler ve ilahî olmadığı halde Kur‘ân’da Mecûsîlik ve Sâbiîlik dinlerinin zikredilmesi etkili olmuştur. Ancak Mecûsîlik ve Sâbiîliğin kitap ehlinden olup olmadığı ihtilaf konusudur.¹⁸⁶ Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da Kur‘ân’ın indirildiği coğrafya tarafından tanınan dinlere işaret ettiğiidir. O günün Arap toplumuna yabancı dinler Kur‘ân’da zikredilmemiştir. Bu sebeple İslam’ın yayılması ile farklı coğrafyalarda tanışılan yeni dinlerin ve mensuplarının kitap ehlinden sayılması ihtilaf konusu olmuştur. Fakat saymış olduğumuz sebepler bu konuda etkin rol oynamıştır. Örneğin Hint kıtasına ulaşan Müslüman topluluklar Hint dinlerine mensup kadınlarla evlenmişlerdir. Bu da Hint dinlerine mensup kişilerin de kitap ehli sayıldığını göstermektedir.¹⁸⁷

İslam hukuku gayr-i müslim vatandaşları üç sınıfta ele almıştır. Bu sınıflandırma gayr-i müslimlerin inandıkları dine göre değil İslam ülkesi ile olan münasebetlerine göre

¹⁸⁴ Konu ile alakalı bk. Ahmet ÖZEL, “Gayr-i müslim”, *DİA*, c. XIII, 418.

¹⁸⁵ Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, *DİA*, X, 518.

¹⁸⁶ Konu ile alakalı bk. Abdülkerim Zeydan, *Ahkâmu’z-Zimmîyyîn ve’l-Müste’minîn fi Dâri’l-İslâm*, Müessetü’r-Risâle, Beyrut 1982.

¹⁸⁷ Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, X, 518.

tanzim edilmiştir. Bu bağlamda gayr-i müslim vatandaşlar zimmî, müstemen ve harbî olmak üzere üç gruba ayrılırlar. Bunları başlıklar halinde ele alıp inceleyeceğiz.

3.1.1. Zimmî

Zimmet lügaten ahd ve eman anlamlarına gelmektedir.¹⁸⁸ Zimmîler ise zimmet anlaşması yaparak İslam ülkesinde yaşamayı kabul eden gayr-i müslimlerdir. Zimmet anlaşması gereği gayr-i müslimler, İslam devletine cizye ödemeyi ve İslamî hükümlere bağlı olarak yaşamayı ahdederler.¹⁸⁹ Böylece İslam devletinin vatandaşı olurlar ve mal ve can güvenliklerinden de İslam devleti sorumlu olur.

Zimmîlerin anlaşma ile İslam ülkesinde iskân etmeleri, ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördükleri anlamına gelmemektedir. Zimmet anlaşmasının sebebi, günümüz devletlerinde vatandaş olan ve olmayan şeklindeki birey tanımının İslam hukukunda Müslüman-gayr-i müslim şeklinde yapılmasıdır. İslam bu noktada inanç merkezli bir ayrıma gitmiştir. Nitekim İslam hukukunda devletin kurucu ve asli unsuru Müslümanlardır. Ancak bu durum zimmîlerin İslam devleti içerisinde ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördükleri anlamına gelmemektedir. Zira idari ve inanç ile alakalı bazı istisnalar hariç, genel kural zimmîlerin Müslümanlarla aynı hak ve sorumluluklara sahip olmasıdır.¹⁹⁰ Müslümanın can ve mal dokunulmazlığı olduğu gibi, zimmet anlaşması yapmış gayr-i müslimin de canı ve mal dokunulmazdır. Örneğin hırsızlık cezasında mal sahibinin zimmî olması ile Müslüman olması arasında hiçbir fark yoktur. Binaenaleyh Müslümanların yararlandığı; ulaşım, haberleşme, kamu mallarının kullanımı, eğitim gibi hizmetlerden zimmîlerin de yararlanma hakkı mevcuttur. Hatta Müslümanlardan farklı olarak zimmîler, kendi dinlerinde helal olan ancak İslam hukukunda yasaklanan mal ve işlemlerde serbesttirler. Örneğin, içki alım-satımı Müslümanlar için yasaklanmışken, İslam ülkesinde dahi zimmîler aralarında içki alışverişi mubah kılınmıştır.

Görüldüğü üzere zimmîler müslümanlar ile aynı hak ve sorumluluklara sahiptirler. Ancak bazı istisnai durumlar da söz konusu olabilmektedir. İslam devleti hukuki ve siyasi meşruiyetini İslam dininden aldığı için zimmîlerin yönetime etki etmesi mümkün değildir. Bu sebeple zimmîler idareci olmayacağı gibi, idareci seçiminde de söz sahibi olamazlar.

¹⁸⁸ Tehanevî, *Mevsuat...*, I, 826.

¹⁸⁹ Zeydan, *Ahkâmu 'z-Zimmîyyîn ...*, s. 22.

¹⁹⁰ Ahmet Yaman, "Zimmî", *DİA*, XLIV, 434.

Bu sebeple zimmîler idarecilik, valilik, ordu komutanlığı, hâkimlik gibi görevlerde bulunamazlar.¹⁹¹

Zimmîler her ne kadar yaptıkları zimmet anlaşması gereği İslami hükümlere tabî olsalar da kendi inançları gereği yaşamakta serbesttirler. İbadetlerini eda etmekte ve hukuk işlemlerini kendi aralarında çözmekte de özgürdürler. Bu bağlamda İslam devleti içerisinde meşruiyetini İslamî otoriteden alan kendi mahkemelerine sahiptirler. Kendi aralarındaki mevzuları bu mahkemelere götürmekte ve çözüm aramakta muhayyerdiler.¹⁹² Tarih boyunca mahkemeler ve mahkemelerin bağlı olduğu yasalar hâkim görüş, ırk ya da toplumsal tabaka tarafından belirlenmiş ve uygulanmıştır. Ancak bu tarihi gerçeklik İslamî hükümlere uymayı ahdeden zimmîler için esnetilmiştir.

Bu konuda Kur‘ân -ı Kerim Hz. Peygamberi şöyle öğütlemiştir: “Eğer sana gelirlerse aralarında hükmet yahut onlardan yüz çevir. Eğer yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Hükmedersen de aralarında adaletle hükmet.”¹⁹³ Kur‘ân ın bu ifadesi ve ilk dönem uygulamaları zimmîlerin kendi aralarında sorunlarını çözüme kavuşturabileceklerini, dilediklerinde de İslam mahkemelerine başvurabileceklerini göstermektedir. Buna göre zimmîler, özel hukuk ile alakalı; aile, miras, şahıs hukuku gibi bazı meselelerde kendi mahkemelerinde çözüm arayabilmektedirler.¹⁹⁴ Taraflardan birinin Müslüman olması yahut kamu hukuku ile alakalı davalarda ise, gayr-i müslim şahıs ya da kurumların Müslüman üzerine velayeti söz konusu olamayacağından bu tür davaların Müslüman mahkemelerinde görüleceği açıktır.¹⁹⁵

Zimmîlerle alakalı bir diğer husus da kimlerin zimmet anlaşmasına ehil olduğudur. Bu konuda İslam fukahası görüş birliği içerisinde değildir. Buradaki ihtilafın sebebi, cizyeden bahseden Tevbe Sûresinin 29. ayetidir. Bu ayette ehli kitabın cizye vereceğinden bahsedilmiştir. Dolayısıyla İslam ülkesinde cizye ödeyerek yaşama hakkı ehli kitabındır. Önceden de zikrettiğimiz gibi İslam fukahası kimlerin kitap ehlinden sayılacağı noktasında ihtilaf içerisinde olduğundan zimmet anlaşmasının kimlerle yapılacağı da tartışmaya konu

¹⁹¹ Ahmet Yaman, “Zimmî”, XLIV, 437.

¹⁹² Özel, *İslam Hukukunda ...*, s. 227.

¹⁹³ Maide, 5/42.

¹⁹⁴ Ahmet Yaman, “Zimmî”, XLIV, 437.

¹⁹⁵ Gayr-i müslimlerin yargı alanındaki hak ve sorumlulukları için bk. Muhammed Hamidullah, *İslamda Devlet İdaresi*, (trc. Hamdi Aktaş), Beyan Yayınları, İstanbul 2012; Ebu’l-Hasan el-Maverdî, *Nasihatu’l-Mülük*, (trc. Mustafa Sarıbyık), Özgü Yayınları, İstanbul 2004.

olmuştur. Böylelikle ehli kitap olduğu hususunda görüş birliğinin bulunduğu Hıristiyan ve Yahudilerin zimmet anlaşmasına ehil olduklarını söyleyebiliriz. Mecusiler ise Hz. Peygamberin onlardan da cizye alması sonucu kitap ehli zümresinden sayılmışlar ve kendileri ile zimmet anlaşması yapılmıştır. Dinden dönenlerle zimmet anlaşması yapılmayacağı da ittifak edilen bir husustur.¹⁹⁶

Ehli kitap ve Mecusiler dışındaki gruplar ile zimmet anlaşması yapıp yapılmayacağı ile alakalı fukaha ihtilaf etmiştir. Hanbelî, Şafi ve Zahiriye mezheplerine göre bu gruplar dışındakilerle zimmet anlaşması yapılamaz. Bu görüşlerini Tevbe Sûresi beşinci ayete dayandırırılar.¹⁹⁷ Bu grupların dışında kalan diğer din mensupları ile iman edinceye kadar savaşmak gerektiği kanaatindedirler.

Hanefilere göre ise puta tapan Araplar hariç gayr-i müslimlerin tamamı ile zimmet anlaşması yapılabilir. Hanefiler bu görüşlerini Hz. Peygamberin Mecusilerden cizye alınmasına dayandırmaktadırlar. Zira Hanefilere göre Mecûsiler ehli kitap değildirler. Onlardan cizye alınması, zimmet anlaşması yapılmasının da önünü açar ki bu da ehli kitaptan olmayan gayr-i müslimlerin de zimmet anlaşması yapabileceklerine delildir. Puta tapanlar için ise Hz. Peygamber cizye istememiş ya Müslüman olmalarını ya da onlarla savaşılmasını istemiştir. Tevbe Sûresi beşinci ayet de puta tapanlar için nazil olmuştur.

Bir diğer görüşe göre bütün gayr-i müslimler zimmet akdi yapabilirler. Burada puta tapan Araplarla diğerleri arasında bir fark yoktur. Delil olarak da Hz. peygamberin ehli kitap olmayan Mecusilerden cizye almasını göstermişler, bu yolla bütün gayr-i müslimlerin zimmet anlaşmasına ehil olduklarını söylemişlerdir. Bu görüş; Evzaî, Malikî ve Zeydiyye mezheplerine aittir.¹⁹⁸

3.1.2. Müstemen

Sözlük itibari ile “emin olmak, güvenmek” manasına gelen “emn” kökünden türemiş, “kendisine güven, emniyet verilen” anlamına gelmektedir. İslam hukuku terimi olarak da İslam ülkesine girebilmek için İslam devletinden eman isteyen gayr-i müslim manasına

¹⁹⁶ Ahmet Yaman, “Zimmî”, XLIV, 434.

¹⁹⁷ “Haram aylar çıkınca bu Allah’a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.” Tevbe, 9/5.

¹⁹⁸ Zeydan, *Ahkâmu ’z-Zimmîyyîn* ..., s. 27.

gelmektedir.¹⁹⁹ Gayr-i müslim şahsın almış olduğu bu eman belli bir süre ile sınırlıdır. Eman olarak İslam ülkesine giriş yapmış bir gayr-i müslim, İslam ülkesinde ikamet eden zimmîden farklıdır. Zira zimmî daimi olarak İslam ülkesinde yaşama hakkına sahipken, müstemen sınırlı bir süre İslam ülkesinde ikamet edebilir. Ayrıca zimmî İslam ülkesi vatandaşıyken, müstemen vatandaş statüsünde değildir.

Müstemenin almış olduğu eman, bugün devletlerin yabancı ülke vatandaşları için ülkelerine giriş izni mahiyetinde kullandıkları vize ile hemen hemen aynı amaca yönelik ortaya çıkmıştır. Müstemen, almış olduğu eman ile İslam ülkesinde güven içerisinde ikamet edebilir. Böylelikle hem malı hem de canı İslam ülkesi vatandaşları gibi devletin koruması ve himayesi altındadır. İnanç ve ibadetlerinde de serbesttir. Ayrıca İslam ülkesinde buldukları müddetçe ülke vatandaşlarının sahip oldukları bütün kamu ve özel haklardan faydalanma hakkına sahiptirler.²⁰⁰

Müstemenler hukuki noktada zimmîler gibidirler. Almış oldukları eman ile İslam ülkesinde buldukları müddetçe İslam devletinin hükümlerine tabîdirler. Ancak zimmîler gibi özel hukuku ilgilendiren, aile, şahıs, miras ve borçlar hukuku gibi konularda hukuki muhayyerlikleri mevcuttur. İster İslam ülkesi içerisinde bulunan kendi mahkemelerine, isterse de İslam mahkemelerine başvurabilirler. Ancak ceza davaları gibi kamu hukuku ile alakalı konularda ya da davacı-davalı taraflardan birinin Müslüman olması durumunda dava İslam mahkemelerine intikal eder. Ayrıca Müstemenler zimmîler gibi İslam'da haram olan ancak kendi dinleri açısından bir sakınca bulunmayan mal ve işlemlerde tasarruf hakkına sahiptirler.²⁰¹

3.1.3. Harbî

*Müslümanlarla aralarında mütareke ve musalaha bulunmayan gayr-i müslimlere ait ülke ahalisinden her birine harbî denir.*²⁰² Tanımdan da anlaşılacağı üzere harbî, İslam ülkesi vatandaşı olmayıp gayr-i müslim bir ülkenin (darülharp) vatandaşıdır. Yabancı ülke vatandaşlarının harbî olarak isimlendirilmesi, fiili veya muhtemel düşmanlık ve savaş

¹⁹⁹ Ahmet Özel, "Müste'men", *DİA*, XXXII, 140.

²⁰⁰ Zeydan, *Ahkâmu'z-Zimmîyyîn* ..., s. 46; Ahmet Özel, "Müste'men", XXXII, 141.

²⁰¹ Ahmet Özel, "Müste'men", XXXII, 141.

²⁰² Mehmet Erdoğan, *Fıkıh Ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, "Harbî", Ensar neşriyat, İstanbul 2013, s.179.

ilişkisi sebebiyledir. Bu düşmanlık ve savaş ilişkisine binaen yabancı ülkelerin tebaasına muharip ve düşman anlamında harbî veya ehl-i harb denilmiştir.²⁰³

İslam ülkesi ile aralarında sulh bulunan devletlerin (darussulh) vatandaşları eman olarak İslam ülkesinde ikamet edebilmektedirler. Harbî İslam ülkesinde yakalansa ve eman olarak ülkeye girdiğini iddia etse bu sözüne itimat edilmez.²⁰⁴ Eman almadan ülkeye giriş yapmış harbîlere de casus ve esir muamelesi yapılır.²⁰⁵

3.2. GAYR-İ MÜSLİMLERİN ŞÂHİTLİĞİ

Şâhitlik, muhakeme hukuku içerisinde davaların hükme bağlanmasında önemli bir ispat vasıtasıdır. Medeni muhakeme hukuku içerisinde de çeşitli akitlerin sıhhati için başvuru hukuki bir uygulamadır. Bununla beraber İslam hukuku, hakkında nasların mevcut olması ve hukuki anlamda önemli bir yeri işgal etmesi bakımından şâhitlik konusuna özen göstermiştir. Bunu, konunun İslam fıkıh literatüründeki hacminden anlamak mümkündür. Şâhitliğin önemine önceki bölümlerde değinmiştik. İnsanların haklarını korumada, adaletin tahsisinde yargı büyük bir öneme sahiptir. Aynı paralellikte yargılamayı etkileyecek her amil de büyük önem taşımaktadır. Bunun farkında olan İslam hukuk bilginleri şâhitliği müstakil bir başlık altında incelemişlerdir. Muhakeme esnasında yapılan şâhitlikler, şâhitlerin durumu gibi konular da bu başlık altında yer bulmuştur. Şâhitlik hakların yerini bulmasında önemli bir etken olunca, şâhitlerin durumu da titizlikle incelenmiştir. Doğru bir şekilde, hakların zail olmasına mahal vermeyecek şâhitliklerin yapılabilmesi için de şâhitlerde bir takım şartlar aranmıştır. Önceki bölümlerde bu şartlardan bahsetmiş ve “Müslüman olmak” gibi bir şarta da değinmiştik.

Klasik fıkıh doktrininde şâhitlik şartları içerisinde şahidin Müslüman olma şartı da zikredilmektedir.²⁰⁶ İslam fıkıh âlimlerinin çoğunluğu bu şarta binaen hiçbir şekilde gayr-i müslimlerin şâhitliklerini kabul etmemişlerdir. Buna karşın sadece Hanbelî fıkıh âlimleri yolculuk esnasında yapılan vasiyetlerde Müslüman kimsenin bulunmaması durumunda gayr-i müslimlerin de şâhitliklerinin kabul olunacağı görüşündedirler. Bu görüşlerini vasiyetle alakalı şu ayete dayandırmaktadırlar: **"Ey iman edenler! Size ölüm gelip çatanca,**

²⁰³ Ahmet ÖZEL, “Harbî”, *DİA*, XVI, 113. (112-114)

²⁰⁴ Zeydan, *Ahkâmu'z-Zimmîyyîn* ..., s. 54.

²⁰⁵ Ahmet ÖZEL, “Harbî”, XVI, 113.

²⁰⁶ Buhûfî, *er-Ravzu'l-Murbi*, s. 721; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc* ..., IV, 568-569; Kâsânî, *Bedai'u's-Sanâi'* ..., IX, 56; Mevsilî, *el-İhtiyar* ..., II, 141; Kemal Yıldız, *İslam Yargılama* ..., s. 108.

*vasiyet esnasında içinizden iki âdil kişi aranızda şâhitlik etsin. Seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse (sizden kimse yoksa) sizden olmayan başka iki kişi şâhit olsun.*²⁰⁷

Yolculuk esnasında Müslüman kimseler olmadığında gayr-i müslimlerin şahitliğini geçerli gören Maide Sûresinin ilgili ayeti, Temimiddârî ve Adiy b. Bedda' isimli Hıristiyan iki tüccar hakkında indirilmiştir. Bu iki zat yanlarında Sehimli Müslüman bir şahısla yolculuk yapmaktayken Müslüman şahıs ölmüş ve bu iki zata vasiyetini bildirmiştir. Temimiddârî ve Adiy b. Bedda' vasiyet gereği malları teslim etmiş ancak değerli bir eşyayı kendilerine saklamışlardır. Ölen kişinin yakınları vasiyette satıldığına dair herhangi bir bilginin bulunmadığı bu eşyayı sorduklarında ise haberlerinin olmadığını söylemişlerdir. Böylelikle konu Hz. Peygambere intikal etmiş ve bu olay üzerine Maide Sûresinin ilgili ayeti nazil olmuştur. Hz. Peygamber de ayet gereği bir ikindi namazından sonra Temimiddârî ve Adiy b. Bedda'a doğru söylediklerine dair yemin ettirmiş ve şahitliklerini kabul etmiştir.²⁰⁸

Hanbelî fukahası bu ayet gereğince yolculukta gayr-i müslimlerin Müslümanların vasiyetleri üzerine şahitlikte bulunabileceklerine hükmetmişlerdir. Ancak cumhur ulema bu ayetin borç ayeti²⁰⁹ ile neshedildiğini ileri sürerek mutlak manada gayr-i müslimlerin Müslümanlar hakkında şâhitliklerinin kabul edilmeyeceği görüşünü savunmuşlardır. Zira borç ayeti, hukuki muamelelerde yapılan şâhitliklerin düzenlenmesinde kaynaklık teşkil etmiş ve ayette Müslümanlardan bir erkek ya da bir erkek iki hanımın şâhitlik etmeleri istenmiştir.²¹⁰

Şâhitliğin şartlarını zikrederken tahammül ve eda şartlarının ayrı ayrı ele alındığından bahsetmiş ve şâhitlik şartlarını buna göre incelemiştik. İslam hukuk bilginlerinin şâhitlik için gerekli gördükleri İslam şartı, tahammül için şart olmayıp sadece şâhitliğin edası için şart kılınmıştır. Nitekim tahammülen şâhitlik, şهادete konu olmuş olayı müşâhede etmektir ve bu olaylar plansız bir şekilde hayatın içerisinde her an meydana gelebilecek şeylerdir. Bu sebeple şâhitliğe konu olan olayı müşâhede etmesi için birilerini görevlendirmek yahut bir takım şartlar aramak imkânsız olacaktır. Buna binaen

²⁰⁷ Mâide, 5/106.

²⁰⁸ Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, ty., II, 234.

²⁰⁹ Bakara, 2/282

²¹⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (nşr. Muhammed Sadık Kamhâvî), Beyrut 1985, IV, 163-164.

gayr-i müslimlerin tahammülen şâhitlikleri geçerlidir.²¹¹ Tahammülde aranan tek şart, olayın sahih bir şekilde müşâhede edilip akılda korunmasıdır. Gayr-i müslimlerin tahammülen şâhitlikleri değil, müşâhede etmiş oldukları olayı dava esnasında ifade etmeleri durumunda şâhitlikleri kabul görülmemiştir.

İslam şartının tahammül esnasında değil de şâhitliğin edasında aranmasının pratikte şöyle bir sonucu vardır. Her ne kadar gayr-i müslim bir şahıs şâhitliğe konu olan olayı müşâhede etse ve bu müşâhedesine itibar edilse de bunun dava ve taraflara bir etkisi bulunmamaktadır. Ancak davaya konu olan olayı müşâhede eden kimse sonradan Müslüman olsa, dava meclisinde vereceği ifadeye itimat edilir ve şâhitliği geçerli görülür.²¹² Şayet gayr-i müslimin tahammülen yapmış olduğu şâhitliğe itibar edilmese, Müslüman olduktan sonra mahkeme huzurunda şâhitliğini eda etmesi mümkün olmazdı. Gayr-i müslimler, Müslüman olduktan sonra mahkemede şâhitliğini eda edebilir, zira tahammül anlık ve Müslüman olduktan sonra şahsın tekrar yapmaya muvafık olamayacağı bir iştir.

Müslüman olduktan sonra gayr-i müslimin edası kabul edilir ancak hakkında adalet soruşturması (tezkiye) yapılıp yapılmayacağı konusunda üzerinde ittifak edilmiş bir görüş bulunmamaktadır. Müslüman olmadan önce zimmet anlaşmasına bağlı kalmış, adil bir kimse ise tezkiyeye gerek görülmemiştir. İmam-ı Âzam'dan yapılan bir rivayet ise gayr-i müslim şahsın İslam'ı seçmesinin adalet soruşturması için yeterli olacağı ve ayriyeten tezkiyeye gerek kalmayacağı yönündedir. Daha önceden de değindiğimiz, haberin kabulü noktasında imameynin aksine, İmam-ı Âzam'ın Müslüman kimsenin haberini araştırma yapılmaksızın kabul edileceği görüşü, bu rivayeti destekler niteliktedir. Ancak doğru olan, gayr-i müslim sonradan Müslüman dahi olsa hakkında adalet soruşturmasının yapılmasıdır. Müslüman olmakla ancak kişinin günahları silinir ve günahsız bir kimse olur. İslam'ı seçmek adalet sahibi olmak için yeterli değildir.²¹³

Şahitlik usulünün pratik uygulanmasında ise farklı amillerin mevcut olduğunu görmekteyiz. Hanefî fıkıh ekolüne dayanan hukuk sistemiyle Osmanlı'nın²¹⁴ özellikle son devirlerinde bu amillere rastlayabilmekteyiz. Devletlerin siyasi güç ve yaptırım sahibi

²¹¹ İbn Ferhûn, *Tebsiratü'l-Hükkâm ...*, I, 184.

²¹² İbn Ferhûn, *Tebsiratü'l-Hükkâm ...*, I, 185; Buhûtî, *er-Ravzu'l-Murbi'*, s. 722.

²¹³ İbn Ferhûn, *Tebsiratü'l-Hükkâm ...*, I, 185

²¹⁴ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 41.

olmaları, diğer devletlerin iç işlerine karışabilmelerini mümkün kılmaktadır. Özellikle Avrupa'nın Rönesans ve Reform hareketleri ve peşinden de sanayi devrimini gerçekleştirmesi, Osmanlı'nın da bu gelişmelerin arkasında kalması Osmanlı Devleti'ne güç kaybettirmiştir. Avrupalı devletler bu vesile ile Osmanlı'nın iç işlerine, hatta hukuk sistemine dahi müdahalelerde bulunmuşlardır. Tanzimat ve Islahat fermanları bunun göstergesidir. Osmanlı her ne kadar bu fermanlar gereğince tanzime isteksiz olsa da, Avrupa'nın baskısı fermanlar gereğince düzenlemeler getirilmesini zorunlu kılmıştır.²¹⁵

3.2.1. Gayr-i Müslimlerin Müslümanlar Hakkındaki Şâhitlikleri

Gayr-i müslimlerin İslam hukuku içerisinde sahip oldukları hukuki hak ve sorumlulukları, sahip oldukları statülere göre değişkenlik arz etmektedir. Söz gelimi İslam ülkesi vatandaşı olan bir zimmî ile geçici süreliğine eman alarak İslam ülkesine giriş yapan bir müstemem, sahip oldukları hak ve sorumluluklar bakımından aynı değildirler. Bu noktada gayr-i müslimlerin durumu da önemlidir. İleride gayr-i müslimlerin kendi aralarında şâhitlikleri ile alakalı bu konuya geniş bir yer vereceğiz.

Her ne kadar klasik doktrinde genel görüş gayr-i müslimlerin şâhitliğe ehil olmadıkları yönündeyse de günümüz bazı İslam hukukçuları gayr-i müslimlerin şâhitliklerinin kabul olunacağı görüşündedirler. Özellikle Abdülkerim Zeydan ve Hayrettin Karaman gibi İslam hukukçuları gayrimüslimlerin şâhitliklerini geçerli görmektedirler. İslam, gayr-i müslimlerin Müslümanlar ile aynı toplumda beraber yaşamalarına izin vermiştir. Bu durum sadece aynı vatan ve aynı toplumu paylaşmak hususunda değil, hukuki ilişkiler kurmak noktasında da geçerlidir. Onlara göre ise sosyal hayat içerisinde hacimli bir yere sahip olan hukuki muamelelerde sadece Müslüman şâhit aranması, taraflar açısından çeşitli zorluklar doğuracaktır. Yolculuk esnasında zaruret gereği şâhitliklerine başvurulduğu gibi Müslümanların fiil ve tasarrufları hakkında da gayr-i müslimlerin şâhitliklerine başvurulabilir. Çünkü gayr-i müslimler Müslümanlar ile aynı toplumu ve aynı hayatı paylaşmaktadırlar. Bu sebeple vasiyet için caiz görülen şâhitlikleri diğer muameleler için de geçerlidir.

Gayr-i müslimlerin şâhitliklerinin geçerli olduğuna dair bir diğer delilleri gayrimüslimlerin de adalet sahibi kimseler olabileceğidir. Klasik İslam hukuk kaynaklarına bakıldığında gayr-i müslimin şâhitliğinin kabul görülmemesi adalet sahibi olmamasından

²¹⁵ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 38.

dolayıdır. Allah Kur‘ân’da şâhitlerin adil kimselerden ve Müslümanların kendi içinden seçilmesini istemiştir.²¹⁶ Gayr-i müslimler ise hakkı inkâr etmelerinden dolayı “yalancı” ve “fasıktırlar”. Bu sebeple şâhitlikleri geçerli değildir.²¹⁷

Gayr-i müslimlerin şâhitliklerini geçerli gören İslam hukukçuları ise şâhitlikle alakalı Talak Sûresinin mezkûr ayetinin sadece evlenme, boşanma gibi aile ilişkileri için geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Bu sebeple diğer hukuki işlemlerde şâhitlerin Müslümanlardan seçilmesi zorunlu değildir. Adalet ise sadece Müslüman olmakla alakalı bir husus değildir. Nitekim Müslümanların yalan söylemeleri ihtimal dâhilinde olduğu gibi gayr-i müslimlerin doğru söylemeleri de muhtemeldir. Şâhitliğin amacı hakkı ortaya çıkarmak olunca şâhidin doğru söylediğine dair belirtilerin var olması ile şâhitlik doğru bir şekilde eda edilir. Bu bağlamda gayr-i müslimlerin de doğru beyanda bulunabilmeleri aklen caizdir. Sonuç olarak aklîselim, gerekli şartları taşıyan gayr-i müslimler gerek yolculukta gerekse mukim iken, Müslümanlar üzerine şâhitlik edebilirler.²¹⁸

Buna karşın İslam hukukunda genel kanaat gayr-i müslimlerin Müslümanlar aleyhine şâhitlik edemeyecekleridir. Gayr-i müslimlerin şâhitliğe ehil görülmemesinde bir kaç sebep zikredebiliriz. Bunlardan biri gayr-i müslimin adalet vasfı ile alakalıdır. Gayr-i müslim, Allah’ın indirdiğine inanmamakta ve en büyük yalanı söylemektedir.²¹⁹ Kur‘ân ise Müslümanların kendi içlerinden, adalet sahibi kimseleri şâhit tutmalarını istemiştir.²²⁰ Adalet kavramına inanç bazlı yaklaşan İslam uleması bunun bir sonucu olarak Müslüman olmayan kimseleri fasık olarak nitelemektedir. Bu sebeple inanç noktasında hataya düşen gayr-i müslimlerin şâhitlikleri de kabul edilmemiştir.

İkinci olarak, İmam Şafî gayr-i müslimlerin şâhitliklerinin kabul olunması durumunda Müslümanlar üzerinde bir yol (fırsat) bulmuş olacakları kanaatindedir. Zira Kur‘ân, Allah’ın Müslümanlara karşı kâfirlere bir yol vermeyeceğini bildirmiştir.²²¹ Gayr-i

²¹⁶ “İçinizden adalet sahibi iki kişiyi şahit tutun.” Talak, 65/2.

²¹⁷ Şîrbînî, *Muğni’l-Muhtâc* ..., IV, 568-569.

²¹⁸ Zeydan, *Ahkâmu’z-Zimmîyyîn* ..., s. 579; Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, III, 282-283.

²¹⁹ Şîrbînî, *Muğni’l-Muhtâc* ..., IV, 568-569.

²²⁰ Talak, 65/2; Bakara, 2/282.

²²¹ “Onlar sizi gözetleyip dururlar. Eğer Allah tarafından size bir zafer nasip olursa: Biz sizinle beraber değil miydik? derler. Şayet kâfirlerin zaferden bir payı olursa: Size üstünlük sağlayarak sizi müminlerden korumadık mı? derler. Allah, kıyamet gününde aranızda hükmünü verecektir. Allah, müminlerin aleyhine kâfirlere hiçbir yol vermeyecektir.” Nisa, 4/141.

müslim bir şahsın mahkemede Müslüman şahsa yönelik hükme etki etmesini, İmam Şafî bir yol olarak algılamış ve bu sebebe binaen gayr-i müslimlerin Müslümanlar hakkında şahitlik yapamayacaklarını beyan etmiştir.²²²

Gayr-i müslimlerin şahitliklerinin kabul olunmamasının bir diğer sebebi, fukahanın şahitliğe velayet manası yüklemesindedir. Fukaha, buradaki velayeti başkasının hayatını, menfaatini etkileyecek bir söz anlamında kullanmıştır.²²³ Dolayısıyla gayr-i müslim bir şahsın Müslümanlar üzerine yapacağı şahitlik, bir nevi gayr-i müslimin Müslüman şahsa velilik yapmasıdır ki fukaha bunu caiz görmemiştir.²²⁴ Sahih şahitlikler davayı hükme bağlamada önemli rol oynadığından İslam uleması, gayr-i müslim şahısların şahitliklerini kabul etmeyi Müslümanlar üzerine bir çeşit üstünlük olarak algılamış ve gayr-i müslimlerin şahitliklerine cevaz vermemişlerdir denilebilir. Ayrıca bu anlayışa göre gayr-i müslim şahsın İslam ülkesi vatandaşı olup olmamasında bir fark yoktur.²²⁵ Zimmet akdi yaparak İslam ülkesi vatandaşı olmak, gayr-i müslimlerin Müslümanlar aleyhine şahitlikte bulunmalarına etki etmemiştir.

Şahitlik için aranan şartlara baktığımız zaman velayetten dolayı kölenin şahitliği de kabul edilmemiştir. Daha önceden de zikrettiğimiz gibi hür olmayan şahıs kendisi velayet altında olduğundan, başkası hakkında veli olması mümkün görülmemiştir. Buradan hareketle diyebiliriz ki şahidin hür ve Müslüman olma şartları, şahitliğin sadece dava meclisinde eda edilebilir olması ile alakalıdır.²²⁶

Gayr-i müslimlerin şahitliklerinin mutlak olarak kabul edildiği görüşü, son zamanlarda ortaya atılmıştır. Farklı mezheplerden birçok klasik İslam hukukçusu ise ittifakla gayr-i müslimlerin şahitliklerine cevaz vermemişlerdir.²²⁷ Her iki tarafın da delilleri incelendiğinde ihtilafın temel sebepleri ortaya çıkmaktadır. Tarafların adalet kavramına yükledikleri mana bu sebeplerden biridir. Klasik fıkıh anlayışı çerçevesinde adaletin tanımı şu şekilde yapılmıştır: “Büyük günahlardan (kebîre) kaçınmak, farz olan

²²² Kâsânî, *Bedai' u's-Sanâi'* ..., IX, 58.

²²³ Zeydan, *Ahkâmu' z-Zimmîyyîn* ..., s. 577; Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, III, 281.

²²⁴ Kâsânî, *Bedai' u's-Sanâi'* ..., IX, 56.

²²⁵ Yusuf Fidan, “İslam Toplumunda Gayrı Müslimlerin Yargı Alanındaki Hak Ve Sorumlulukları”, *İSTEM* Yıl: 10, Sayı: 19, 2012, s.231.

²²⁶ H. Yunus Apaydın, “Şâhit”, XXXVIII, 280.

²²⁷ Zeydan, *Ahkâmu' z-Zimmîyyîn* ..., s. 577.

vazifeleri yerine getirmek, davranışların iyisini kötüsünden ayırt etmek.”²²⁸ Farklı kitaplarda farklı tarifler yapılmakla beraber bu tanım genel felsefeyi yansıtmaktadır. Gayr-i müslimleri bu tanıma göre konumlandıran İslam fukahası, yanlış itikatları sebebi ile gayr-i müslimleri adil sıfatı ile vasıflandırmamışlardır.

Günümüzdeki bazı islam hukukçularının ise adalet kavramını bu şekilde yorumlamadıkları kanaatindeyiz. Zira Müslümanların yalan söyleme, gayr-i müslimlerin de doğru söyleme ihtimali mevcuttur. Hal böyleyken gayr-i müslimin itikadındaki bozukluk, Allah’ı ya da Hz. Peygamberi inkâr etmesi her sözünde yalan söyleyeceği yönünde yorumlanamaz. Şahsi kanaatimiz odur ki gayr-i müslimlerin şâhitliğini kabul etmeyen ulema, mahkeme huzurunda verecekleri haberleri kabul etmeyerek Müslüman olmayan kişileri, hukuki bir mahrumiyet içerisinde bırakmak istemiştir. Bunu yapabilmek adına itikatlarındaki bozukluğu hedef göstererek onları adalet noktasında nakıs kabul etmiş ve bu yolla da şâhitliklerini reddetmiştir.

Gayr-i müslimlerin şâhitlikleri noktasında ihtilafın bir diğer sebebi şâhitliğe yüklenen velayet manasındadır. Bazı İslam hukukçuları gayr-i müslimlerin şâhitliklerini, şâhitliğe yüklemiş oldukları velayet manasından dolayı kabul etmemişlerdir. Şahitlik davayı hükme bağlamada en etkili amillerden biri olması hasebiyle, gayr-i müslimlerin Müslümanlar üzerine şâhitlik yapmaları, Müslümanların hayatları ve menfaatleri üzerine bir etkide bulunmaları anlamına gelmektedir. Bu etkiyi bir nevi velayet olarak değerlendirenler buradan hareketle gayr-i müslimlerin Müslümanlar üzerine velayeti olamayacağı kaidesiyle gayr-i müslimlerin şâhitliklerini geçerli görmemişlerdir.

Gayr-i müslimlerin şâhitliklerini kabulde İhtilafın daha çok velayet konusu üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Hukuk ilmi içerisinde velayet, hukuki tasarrufta bir başkasının yerini almak manasındadır.²²⁹ Gayr-i müslimlerin şâhitliklerini geçerli gören İslam hukukçuları, şâhitliğin zorlama bir yorum ile velayet manasına dâhil edildiği kanaatindedirler. Ayrıca velayet manası dahi olsa Müslüman şahsın hayat ve menfaati üzerine etki eden gayr-i müslimin şâhitliği değil, hâkimin hükmüdür.²³⁰ Bu noktada ihtilafın temel kaynağının şâhitlik kavramında olduğu söylenebilir.

²²⁸ Hayrettin Karaman, “Adalet”, I, 344.

²²⁹ Hayrettin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014, II, 43.

²³⁰ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama ...*, s. 110.

Şâhitliğin tanımı ve mahiyetinden söz ederken takdiri ve kesin delilleri incelemiştik. Şâhitliği takdiri delil olarak mütalaa eden İslam hukukçuları, velayet sebebi ile gayr-i müslimlerin şahitliklerinin reddedilemeyeceği görüşündedirler denebilir. Takdiri deliller, hâkimin davayı hükme bağlamada kendi inisiyatifini kullanabildiği delillerdir. Bu sebeple, şâhitliğin takdiri bir delil olması, şâhidin vermiş olduğu haberin dava sonucuna etkisini sınırlandırmaktadır. Şâhitlik delilini kullanıp kullanmama inisiyatifi hâkimin elinde olduğundan, davalı üzerinde şâhidin herhangi bir etkisi ya da velayeti söz konusu olmamaktadır. Şâhidin davalı üzerine velayeti söz konusu olmayınca, gayr-i müslimin Müslüman üzerine şâhitlik yapmasında bir sakınca bulunmamaktadır.

Klasik İslam hukuk doktrininde ispat vasıtaları için takdiri-kesin delil gibi bir ayırım yapılmadığından bahsetmiştik. Ancak, şahitliğin mahiyeti incelendiğinde kesin delil tanımıyla örtüştüğünü görmekteyiz. Böylelikle şâhitliğin velayet manasına dâhil edebilmesinin altyapısı hazırlanmıştır. Zira kesin deliller hâkimin inisiyatifini kullanamadığı, hükme doğrudan etki edecek delillerdir. Şâhitlik kesin deliller içerisinde mütalaa edildiği takdirde, şâhitlerin ifadeleri doğrudan davalının hayat ve menfaatlerine etki edecektir. İşte bu etkiyi velayet olarak yorumlayan İslam hukukçuları, gayr-i müslimlerin Müslümanlar üzerine velayeti olamayacağından gayr-i müslimlerin şahitliklerini geçerli görmemişlerdir.

Sonuç olarak, gayr-i müslimlerin Müslümanlar üzerine şahitliklerinin geçerli olmayacağı kanaatindeyiz. Ancak kanaatimizin oluşmasına sebep olan faktör, gayr-i müslimlerin adalet noktasında kusurlu oldukları değil Müslümanların hayat ve menfaatlerine etki etme ihtimalidir. İtikatlarındaki hatadan dolayı gayr-i müslimleri adalet sıfatından hâli kılmak doğru olmayacaktır. Bu yüzdendir ki Müslüman dahi olsa şahitliklerde tezkiyeye başvurulmuştur. Zira sadece Müslüman olması kişinin adalet sıfatına sahip olduğunu göstermemektedir. Nitekim Müslümanlar içinden fasıklar çıkabileceği gibi gayr-i müslimler içerisinde de adalet sahibi kimseler çıkabilir.

Gayr-i müslimlerin şahitliklerini velayet noktasından kabul etmemek daha doğru olacaktır. Şâhitlik kavramını velayet manasında kullanmak zorlama bir yoruma dayanabilir. Ancak nihai kerte gayr-i müslimlere hukuki alanda bu tür bir hak tanınması, Müslümanlar üzerine bir üstünlük söz konusu olmasa dahi aynı güvenilirlik derecesini sağlayacaktır. Nitekim Kur‘ân, iman edinceye kadar gayr-i müslimlerin küçülmüş, boyunları bükük bir halde kalmalarına şu ayet ile işaret etmiştir. “*Kendilerine kitap*

verilenlerden ne Allaha, ne ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve peygamberinin haram ettiği şeyleri haram tanımayan, hak dinini din olarak kabul etmeyen kimselerle, zelil ve hakir bir şekilde kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar, muharebe edin."²³¹ Ayette geçen "*zelil ve hakir şekilde cizye vermek*" kısmı gayr-i müslimlerin zimmî dahi olsalar iman etmemelerinden dolayı bir nevi baskıya maruz kalacaklarını göstermektedir. Zira cizye vermek, zimmet anlaşması yapan gayr-i müslimlerin sorumluluğudur. Kanaatimizce ayette geçen bu lafızlar, Müslümanların kendi muhakemelerine gayr-i müslimlerin etki edemeyeceğini göstermektedir. Zira Müslümanlar üzerine şahitliklerinin kabul edilmesi ayette geçen "*zelil ve hakir bir şekilde*" ifadesine terstir. Müslüman üzerine şahitlik yaparak Müslümanların hayat ve menfaatlerine etki etmek, İslam'ın toplum içerisinde onlar için belirlediği noktadan şaşmak olacağı düşüncesindeyiz.

Durum böyleyken tarihi gerçekler pratikte uygulamanın değişebileceğini göstermektedir. Önceden de bahsettiğimiz gibi siyasi gücü olan devletler diğer devletlere çeşitli bahanelerle müdahalelerde bulunmuşlardır. Hukukî yapısı büyük çoğunlukla Hanefî ekolü üzerine kurulu olan Osmanlı Devleti'nde siyasi gücün zayıflaması ile Avrupalı devletlerin baskıları artmıştır. Avrupalı devletler kendi dinlerinden oldukları için Osmanlı tebaasındaki gayr-i müslimlerin hukukî olarak Müslümanlar ile aynı haklara sahip olmaları noktasında Osmanlı'ya baskı uygulamışlardır. Buna göre gayr-i müslimlerin de şahitliklerinin kabul edilmesi, hatta çok hâkimli mahkemelerde gayr-i müslim hâkimlerin bulundurulması istenmiştir.²³² Başlangıçta Osmanlı bu düzenlemeleri pratikte uygulamaya geçirmek istemediği anlaşılmaktadır. Ancak baskıların artması ile bu uygulamalar tam manasıyla olmasa da yürürlüğe girmiştir.

Islahat fermanı mucibince yürürlüğe giren bu uygulamalardan biri gayr-i müslimlerin müslümanlar üzerine şahitliği hakkındadır. Osmanlı, hukuk sisteminde yaptığı reformlarla şer'iyye ve nizamiyye mahkemelerini oluşturmuştur. Nizamiye mahkemeleri, *Tanzimat'tan hemen sonra Gülhâne Hatt-ı Hümayunu'nun da dile getirdiği ülkede can, mal ve ırz emniyetini sağlamaya yönelik tedbirler çerçevesinde çıkarılan ceza kanunlarının uygulanması maksadına matuf olarak kurulmuşlardır.*²³³

²³¹ Tevbe, 9/29.

²³² Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s.38.

²³³ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s.92.

İslam hukukundaki genel görüşe mutabık olarak gayr-i müslimlerin müslümanlar aleyhinde şahitlikleri Osmanlı mahkemelerinde geçerli görülmemiştir. Ancak Avrupalı devletlerin baskısı sonucu gayr-i müslimlerin şahitliklerinin kabul olunması yönünde bir düzenleme yapılmıştır. Bu durumda gayr-i müslimlerin müslümanlar üzerine velayetleri söz konusu olacağından Şer'i mahkemelerde değil, nizâmiye mahkemelerinde değişiklik yapılmıştır. Ancak mahkemeler gayr-i müslimlerin Müslümanlar üzerine şahitliklerini kabul etmekte direnmiştir.²³⁴

Gayr-i müslimlerin şahitliğinin kabul edilmemesi, islam hukukunu tatbik eden devletlerde bazı idari görevlerin gayr-i müslimler tarafından işgal edildiği gerçeği ile çelişebilir mi? Velayet sebebiyle Müslümanlar üzerine şahitlikleri kabul edilmeyen gayr-i müslimlerin aynı sebeple idarî görevlere getirilmemeleri gerekir. Ancak pratikte bu kural da esnetilmiştir diyebiliriz.

Avrupalı devletlerin baskısıyla ilan edilen Islahat fermanının getirilerinden biri de gayr-i müslimlerin hâkimlik yapabilmeleridir. Osmanlı hukuk sisteminde Nizâmiye mahkemeleri birden çok hâkimden oluşmaktaydı. Islahat fermanı gereğince de nizâmiye mahkemelerine gayr-i müslim hâkimler atanmıştır. Ancak gayr-i müslim hâkimler sayıca müslüman hâkimlerden az atanmış, dolayısıyla karara bir etkide bulunmaları söz konusu olmamıştır.²³⁵

Gayr-i müslimlerin getirildiği devlet kademeleri, gayr-i müslimlerin Müslümanlar üzerine velayetlerinin söz konusu olamayacağı görevler içindir. Gayr-i müslimlere icracı (tenfiz) görevler verilmiştir. Bu kapsamda gayr-i müslimlere yasama hakkı verilmemiştir. Bu görev bizzat İslam devletinin idarecisi yahut onun vekiline aittir. Devlet idarecisinin müslüman olması zorunlu olduğu gibi, kendi adına neredeyse bütün devlet işlerinde vekili olan kişilerin de müslüman olmaları zorunludur. Gayr-i müslimleri hâkim olarak atama bu minval üzerinedir.²³⁶

Osmanlı'da mahkemelere gayr-i müslim hâkimlerin atanması mezâlîm meclisleri ile meşru temele oturtulmuştur. Mezâlîm meclisleri, *normal mahkemelerin karara bağlamakta zorlanacağı ceza ve hukuk davalarını karara bağlamak ve uygulamak, idari şikâyetleri*

²³⁴ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s.96.

²³⁵ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s.96.

²³⁶ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s.95.

dinlemek üzere oluşturulmuş yüksek kurul olarak tanımlanmıştır.²³⁷ Yüksek kurul kavramı, mezâlim meclislerinin aslında bir muhakeme kurumu değil, idari anlaşmazlıkları çözüme kavuşturacak bir devlet kurumu olduğunu göstermektedir. Bu sebeple mahkemede şahitliği kabul edilmeyen kimselerin mezâlim meclislerinde yaptıkları şahitlikler kabul edilmiştir.²³⁸

Tenfiz makamları icracı makamlar olduğundan mezâlim işlerine bakamazlar. Ancak görevlendirme ile gerekli araştırmayı yaparak davayı hükme bağlanacak aşamaya getirebilirler. Böylelikle hüküm verme yetkisine sahip makamlarca hüküm verilmiş olur. Osmanlı'da gayr-i müslim hâkimlerin atamaları da buna benzer olarak sadece nizâmiye mahkemelerine yapılmıştır.²³⁹

Sonuç olarak, teoride yer alan konuların pratiğe aktarımında farklı amiller devreye girebilmektedir. İslam hukukunu benimsemiş Osmanlı Devleti, siyasi gücünü kaybettiğinde gayr-i müslim devletlerin baskıları sonucu bazı tavizler vermeye zorlanmıştır. Aynı zamanda siyasi çıkarlar bazı hususların esnetilmesine sebep olabilmektedir. Kural gereği gayr-i müslimlerin İslam devletinde memuriyet hakkı yokken, icracı (tenfiz) makamlara getirilmişlerdir. Bunun bir örneği Osmanlı içerisinde vezirlik ve paşalık makamında görev yapmış gayr-i müslimlerdir.

Bunun yanında gayr-i müslimlerin davâ vekili, muhtar, polis memuru gibi görevlerde de bulduklarını görmekteyiz. Ayrıca Osmanlı toplumu içerisinde Rumların devlet kademelerinde mevki sahibi oldukları da bilinmektedir.²⁴⁰

3.2.2. Gayr-i Müslimlerin Birbirleri Hakkında Şâhitlikleri

Gayr-i müslimlerin Müslüman kimseler hakkında yapacağı şâhitlikler ile ilgili ihtilafın olduğunu zikretmiştik. Aynı şekilde İslam hukukçuları, gayr-i müslimlerin birbirlerine şâhitliği noktasında da ihtilafa düşmüşlerdir.

Günümüz bazı İslam hukukçuları gayr-i müslimlerin Müslümanlar hakkında şâhitliklerini geçerli gördükleri gibi gayr-i müslimlerin birbirleri hakkında şâhitliklerini de geçerli görmüşlerdir. Buna göre şahit ve davalının müsteman yahut zimmi olması,

²³⁷ Celal Yeniçeri, "Mezâlim", *DİA*, XXIX, 516. (515-518)

²³⁸ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s.96.

²³⁹ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s.95.

²⁴⁰ Ayşe Uygun, 761 No'lu Üsküdar Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2014, Marmara Üniversitesi, İstanbul, s.65.

şahitliklerine bir etki etmemektedir. Dolayısıyla müstemem bir şâhıs İslam ülkesi vatandaşı olan bir başka şâhıs üzerine şâhitlikte bulunabilmektedir.²⁴¹

Klasik dönem İslam hukukçuları ise bu konuda iki farklı görüşe sahiptirler. Malikî, Şafîî, Hanbelî ve Zahirîye ulemasına göre gayr-i müslimlerin birbirleri hakkında yapacakları şâhitlik geçerli değildir.²⁴² Zira onlara göre gayr-i müslimler şahitte olması gereken adalet sıfatından yoksundurlar. Nitekim gayr-i müslimlerin Müslümanlar üzerine şâhitliklerini de bu nedenle geçerli görmemişlerdir. Gayr-i müslimler adalet sahibi olmadıkları için şâhitlikleri, kim hakkında olursa olsun geçerli değildir. Gayr-i müslimlerin adil olmaması, bir başka gayr-i müslime şâhitlik etmelerine manidir. Çünkü şâhitliklerinde yalana ihtimal vardır. Bu ihtimal hakların zayi olmasına ve adaletin zedelenmesine yol açacağından zimmînin müstememe yahut müstememin zimmîye şâhitliği geçerli değildir. Buradan hareketle Malikî, Şafîî ve Hanbelî fakihlerinin şâhitliği bir saygınlık meselesi olarak değerlendirdikleri söylenebilir.

Hanefî fakihleri ise gayr-i müslimlerin birbirleri hakkında şâhitliklerini geçerli görmüşlerdir.²⁴³ Gayr-i müslimler zimmet anlaşması yaparak Müslümanlar ile aynı haklara sahip olurlar. Bu sebeple canları ve malları gibi hakları da korunmak durumundadır. Nitekim gayr-i müslimler kendi aralarında birçok muamelelerde bulunmaktadırlar. Çoğu zaman bu tür muamelelere Müslümanların şâhitlik etmesi de söz konusu değildir. Şâhitliklerini geçerli görmemek ise haklarının zayi olmasına neden olacaktır.²⁴⁴

Gayr-i müslimlerin Müslümanlar üzerine şâhitliklerinin geçersiz olması ise şâhitlikte bulunan velayet manasındandır. Buradan da anlaşılacağı üzere denebilir ki Hanefî fukahası gayr-i müslimlerin şâhitliklerini şahıslarındaki bir illetten dolayı değil, Müslümanlar üzerine velayetleri bulunmadığı için kabul etmemiştir. Hanefî fukahası, gayr-i müslimlerin Müslümanlar hakkındaki şâhitliklerini, adalet sahibi olmadıklarından değil velayet noktasından geçerli görmemiştir. Nitekim zimmet akdi ile gayr-i müslimlerin güvenilir oldukları İslam ülkesi tarafından kabul edilmiştir. Zimmet akdi yapmaları sebebi ile zimmîler birbirlerine şâhit edebilmektedirler. Zimmilerin farklı dinlere mensup olmaları ise

²⁴¹ Zeydan, *Ahkâmu'z-Zimmîyyîn* ..., s. 582; Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, II, 284.

²⁴² Buhûfî, *er-Ravzu'l-Murbi'*, s. 721; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc* ..., IV, 568; Zeydan, *Ahkâmu'z-Zimmîyyîn* ..., s. 580.

²⁴³ Kâsânî, *Bedai'u's-Sanâi'* ..., IX, 58; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc* ..., IV, 568; Mevsîlî, *el-İhtiyar* ..., II, 149; Zeydan, *Ahkâmu'z-Zimmîyyîn* ..., s. 581.

²⁴⁴ Cessas, *Ahkâm'ul-Kurân*, IV,164; Kâsânî, *Bedai'u's-Sanâi'* ..., IX, 58.

şahitliklerini etkilememektedir. İbn-i Ebî Leylâ gibi bazı fakihler ise aynı dinden zimmilerin birbirlerine şahitlikte bulunabileceği görüşündedirler.²⁴⁵ Hanefî fihî içerisinde genel kanaat ise farklı dinlere mensup olan zimmîlerin birbirleri hakkında şâhitlikleri geçerli olduğudur. Zimmilerin birbirleri hakkında şahitlik yaptıkları Hz. Peygamberin uygulamalarında da mevcuttur. Yahudiler Hz. Peygambere zina yapan iki kişiyi getirmişler, Hz. peygamber de onların şahitlikleri ile hükmetmiş ve zanileri cezalandırmıştır.²⁴⁶

Zimmîlerin şâhitliklerinin kabul olunması bütün gayr-i müslimlerin birbirlerine şâhitlik yapabileceği anlamına gelmemektedir. Müstemenlerin zimmîler hakkındaki şâhitlikleri geçerli görülmemiştir. Zira müstemenler İslam ülkesi vatandaşı değildirler. Her ne kadar eman alarak İslam ülkesine girmiş iseler de zimmîler gibi vatandaş konumunda değildirler.²⁴⁷ Vatandaş olması hasebiyle zimmî, İslam'a daha yakındır ve müstemenden üstün bir konumdadır. Bu sebeple müstemen üzerine şâhitlik etmede zimmîler Müslümanlar gibidirler.²⁴⁸ Sonuç olarak zimmîlerin müstemenler hakkında şâhitlikleri geçerli görülüşken, müstemenlerin zimmîler hakkında şâhitliği geçerli görülmemiştir.²⁴⁹

Müstemenlerin birbirlerine şâhitlikleri ise geçerli görülmiştir. Ancak şâhitlik edecek kişi ve şahidin aynı ülke vatandaşı olmak veya aynı dine mensup olması gibi şartlar da aranmıştır. Aynı ülke vatandaşı olmanın yeterli olacağı görüşünde olanlarla birlikte aynı dine mensup olma şartını zikredenler de vardır.²⁵⁰

Hanefî hukukçuların konuya yaklaşımının velayet kavramı etrafında şekillendiği görülmektedir. Zimmîler hakkında müstemenlerin şâhitlikleri, İslam ülkesi vatandaşı olmayan müstemenlerin İslam ülkesi tebaasından olan zimmîler üzerine velayet hakları olmadığı gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Yine bu sebeptendir ki zimmîlerin müstemenler hakkında yaptıkları şâhitlikler geçerli görülmiştir. Buradan da anlaşılıyor ki Hanefî hukukçuları şâhit ve şâhitlik yapılacak kişi (meşhudun aleyh) arasında İslam devletine tebeyyet esasına dayanan bir ayırım yaptıkları söylenebilir.

²⁴⁵ Kâsânî, *Bedai' u's-Sanâi'* ..., IX, 59; H. Yunus Apaydın, "Şâhit", XXXVIII, 280.

²⁴⁶ Cessas, *Ahkâm' ul-Kurân*, IV, 164.

²⁴⁷ Kâsânî, *Bedai' u's-Sanâi'* ..., IX, 59; Mevsilî, *el-İhtiyar* ..., II, 149.

²⁴⁸ Kâsânî, *Bedai' u's-Sanâi'* ..., IX, 59; Zeydan, *Ahkâmü' z-Zimmîyyîn* ..., s. 582.

²⁴⁹ Mevsilî, *el-İhtiyar* ..., II, 149.

²⁵⁰ Kemal Yıldız, *İslam Yargılama* ..., s. 111.

Gayr-i müslimlerin Müslümanlar üzerine şâhitliklerini geçerli görmemek, onların horlandıkları ve aşağılandıkları anlamına gelmemektedir. Özellikle Hanefilerin konuya yaklaşımı bu sonucu ortaya çıkarmaktadır. Gayr-i müslimlerin şâhitlikleri genel manada geçerli olup velayet sebebiyle bazı durumlarda kısıtlanmaktadır. Zimmîlerin Müslümanlar üzerine şâhitliği geçersiz olduğu gibi müstemenlerin de zimmîler üzerine şâhitliği geçersizdir. Burada gayr-i müslimlerin şâhitlikleri kendilerinde bulunan bir kusurdan değil, Müslümanlar üzerine veli olamayacaklarındandır. Bu suretle İslam'ın şan ve şerefini yüksek tutmak ve gayr-i müslimleri İslam'a teşvik etmek amaçlanmıştır şeklinde bir yorumda bulunabiliriz.

Konunun pratiğe yansımaları ise yine Osmanlı üzerinden görelim. Osmanlı'nın son dönemlerinde siyasi açıdan zayıflaması teorideki bir takım hükümlerin esnetilmesine sebep olmuştur. Önceden de zikrettiğimiz gibi İslam devletinde gayr-i müslimler kendi mahkemelerinde yargılanma özgürlüğüne sahiptiler. Taraflardan birinin müslüman olması durumunda ise davaya Müslüman mahkemelerinin bakması zorunludur.

Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışması ile birlikte gayr-i müslimlerin yargılanmaları hususunda bir takım değişikliklere gidilmiştir. Buna göre Osmanlı vatandaşı olmayan ve aynı ülke vatandaşı olan kişiler, karşılıklı işlemiş oldukları suçlar ülkelerinin konsolosluklarında kurulan bir mahkemede görülmektedir. Bu tür bir davanın tarafların anlaşmasıyla dahi Osmanlı mahkemelerine götürülmesi imkânsızdır. Farklı ülkelere tabi şahısların işledikleri suçlarda ise Osmanlı kendi mahkemelerini yetkin görürken, Avrupa devletleri kapitülasyonlar gereği bu tür davaları, failin tabi olduğu ülke konsolosluklarında görülmesinde ısrarcı olmuşlardır.²⁵¹

Taraflardan birinin Osmanlı vatandaşı olması yahut suçun devlete karşı işlenmiş olması durumunda dava Osmanlı yargı makamlarına intikal ettirilirdi. Ancak kapitülasyonların bir getirisi olarak, Osmanlı vatandaşı olmayan şahsa (müstemen) tercüman tahsis edilmesi zorunlu kılınmıştır.²⁵² Kapitülasyonlar ile yabancı vatandaşlara tanınan imtiyazlar, Osmanlı vatandaşı olan gayr-i müslimlerin yabancı devletlerin tabiiyetine geçmelerine dahi sebep olmuştur.²⁵³

²⁵¹ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 118.

²⁵² Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 124.

²⁵³ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 357.

3.3. GAYR-İ MÜSLİMİN VERMİŞ OLDUĞU HABERİN DEĞERİ

Gayr-i müslimlerin vermiş oldukları haberler, haberin mahiyeti, kullanım yeri ve haberin konusu açısından farklılık göstermektedir. Zira haberin bilgi değeri haberin nakil şekline, kaynaklık edeceği konuya göre değişkenlik arz etmektedir. Haberin nakil şekline rivayet açısından haber noktasında değinmiştik. Haberin kaynaklık edeceği konuları ise haberin kullanım alanı başlığı altında incelemiştik. Bu itibarla gayr-i müslimlerin haberlerinin değerini, haberin nakil şekli ve kaynaklık edeceği konular şeklinde iki ayrı başlık altında ele alacağız.

3.3.1. Haberın Nakil Şekli Açısından Gayr-i Müslimlerin Haberleri

Haber nakil şekli itibariyle mütevatir ve ahad olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Gayr-i müslimlerin durumları da mütevatir ve haber-i vâhid açısından farklılık göstermektedir. Öncelikle Mütevatir haber açısından gayr-i müslimlerin haberlerine değineceğiz.

İkinci bölümde mütevatir haberden bahsetmiştik. Buna göre mütevatir haber, yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayacak çoğunluğun bildirdiği haberdır. Mütevatir haberin şartlarına bakıldığı zaman ravileri (muhibirleri) için keyfiyetle alakalı hiçbir şart zikredilmemiştir. Sadece kesin bilgi sağlayacak bir adetten bahsedilmektedir. Buradan hareketle diyebiliriz ki gayr-i müslimlerin bildirdiği mütevatir haberler ile de kesin bilgi hâsıl olmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, mütevatir haberde aranan diğer şartlardır. Örneğin zannî olarak elde edilen bir bilginin tevatür adedi ile ihbar edilmesi, haberin kesin bilgi ifade etmesine manidir. Aynı şekilde rivayet zincirinin herhangi bir noktasında mütevatir şartlarını kaybetmiş haberler de kesin bilgi ifade etmemektedir.

Bu bağlamda gayr-i müslimler tarafından aktarılmış, kesin olarak elde edilmiş, baştan itibaren haberin ulaştırıldığı kişiye kadar mütevatir özelliğini korumuş bir haber kesin bilgi ifade etmektedir.²⁵⁴ Örneğin eski Avrupa kralları hakkında gayr-i müslimlerin haberleri ilk kaynaktan itibaren tevatüren nakledilmiştir. Dolayısıyla bu gibi bilgiler kesinlik ifade etmektedirler. Çünkü haberi verenlerin çokluğu yalan söylemeye mahal bırakmamaktadır.

²⁵⁴ Kelvezânî, *et-Temhîd* ..., III, 32.

Haberin ilk kaynağında tevatür adedine ulaşmayıp sonradan bu adede ulaşması kesin bilgi ifade etmez. Usul kitaplarında buna örnek olarak Hristiyanlardan nakil olunan, Hz. İsa'nın öldürüldüğü ile alakalı haberler örnek olarak gösterilmiştir.

Hristiyan inancına göre Hz. İsa çarmıha gerilmiş ve öldürülmüştür. Hristiyanlar bugün Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğine dair tevatür adedine ulaşacak bir çoğunluk ile haber vermektedirler. Dünyada bulunan bütün Hristiyanların bu konuda ağız birliği ederek yalan söylemesi mümkün değildir. Ancak Hz. İsa'nın öldüğü ile alakalı Hristiyanların verdiği haberler ilmi zaruri ifade etmemektedir. Zira bu haber, Kur'an'a aykırı olduğu gibi mütevatir şartlarına da haiz değildir. Kur'an'da Hz. İsa'nın çarmıha gerilmediği ve öldürülmediği açıkça beyan edilmiştir.²⁵⁵

Mütevatir haberin ilk şartı, habere konu olan bilginin zarurî olarak hâsıl olmasıdır. Zannî olarak elde edilmiş bir bilginin tevatür adedi ile nakledilmesi ilmi yakîn ifade etmesine manidir. Hz. İsa'nın öldürüldüğü ve çarmıha gerildiği ile alakalı haber, aksini gösteren karinelerin bulunması sebebiyle zanna dayalı bir haberdir. Bu haber Hz. İsa'yı öldürdüğünü iddia eden kişiler tarafından nakledilmiştir. Aynı amaç için bir araya gelmiş az sayıda kişinin yalan üzerine ittifak etmesi ise muhtemeldir.²⁵⁶ Dolayısı ile Hz. İsa'nın öldürüldüğü ile alakalı Hristiyanların haberi zanna dayanmaktadır. Her ne kadar ilk tabakadan sonra tevatür adedince kişiden nakledilse de haberin gerektirdiği bilgi zannî olarak elde edildiğinden mütevatir haber derecesine ulaşamamıştır. Bu sebeple kesin bir bilgi ifade etmemektedir.²⁵⁷

Haberin mütevatir derecesine ulaşmasının bir diğer şartı, yalan üzerine birleşmeleri imkânsız olan adedin haberin başlangıçtan itibaren sağlanması gerekmektedir. Başlangıçta muhbirlerinin tevatür adedine ulaşamadığı ancak, muhbirlerin artması ile tevatür adedince nakledilen haberler kesin bilgi ifade etmemektedir. Hz. İsa'nın öldürüldüğü ile ilgili haber ise sonradan tevatür derecesine ulaşmıştır.²⁵⁸

²⁵⁵ “ Bir de «Biz Allah'ın peygamberi Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük» demeleridir. Oysa onu ne öldürdüler, ne de astılar. Fakat öldürdükleri kimse, onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, ondan yana tam bir kuşku içindedirler. O hususta bir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu kesinlikle öldürmediler.” Nisa, 157.

²⁵⁶ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, s. 209.

²⁵⁷ Bâcî, *İhkâm-ül-Füsûl* ..., I, 329; Cessâs, *el-Fusul* ..., III, 41-43; Semerkandî, *Mizânu'l-Usûl* ..., II, 632-633; Serahsi, 285-287.

²⁵⁸ Kelvezânî, *et-Temhîd* ..., III, 33.

Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği ve öldürüldüğü her ne kadar sonradan yalan üzerine birleşmeleri imkânsız bir adede ulaşmış olsa da mütevatir şartlarının tamamına sahip olmadığı için kesin bilgi ifade etmemektedir. Özellikle Kur'ân'ın aksini ifade etmesi, Hristiyanların Hz. İsa hakkında vermiş oldukları haberin yanlış olduğunu açıkça göstermektedir.

Önceden de zikrettiğimiz gibi bir haberin mütevatir derecesine ulaşmasında raviler için bir şart koşulmamıştır. Bu sebeple Hristiyanların Hz. İsa'nın öldürüldüğü ile alakalı haberlerine karşı İslam uleması, ravilerin Müslüman olmadıkları yönünde bir eleştiri getirmemişler, aksine haberlerinin tevatür derecesine ulaşamayıp kesin bilgi ifade etmediğini kanıtlama yoluna gitmişlerdir.

Gayr-i müslimin haber-i vâhid şeklindeki haberlerinin doğruluk değeri ise Müslümanlardan farklı değerlendirilmiştir. Haber-i vâhid, mütevatir derecesine ulaşamamış ve zannî bilgi ifade eden haberlerdir. Bizde kesin bilgi oluşturmasa da amel etmemizi gerektirebilmektedir. Ancak yukarıda ele aldığımız gibi, haber-i vâhidin amel gerektirebilmesi için zannı galip ile doğru olduğu yönünde karinelerin bulunması gerekmektedir. Bu açıdan haber-i vâhidin kabulünde ravide bir takım şartlar aranmıştır. Bu şartlardan bir tanesi de ravinin Müslüman olmasıdır.

Haber-i vâhidde ravinin Müslüman olması şartı haberin dini konularla ilgili olması halinde söz konusudur. Buna gayr-i müslimlerin dini konularda vermiş oldukları haberlerin yalana ihtimali olması gerekçe gösterilmiştir.²⁵⁹ Zira gayr-i müslimler inancın özü noktasında Müslümanlarla çelişkiye düşmüşlerdir. Bu çelişki, gayr-i müslimleri bir çeşit töhmet altında bırakmıştır. Bu itibarla gayr-i müslimler, kendi inançlarını üstün göstermek, asabiyet duygusu gibi sebeplerle İslam'ı karalamaya ve küçük düşürmeye yönelik yalan haberler türetebilirler ya da sahîh haberleri çarpıtabilirler. İslam'da olmayan bir şeyi dine sokarak, dinin rükûnlarında dezenformasyona yol açacak bir çalışma yapma ihtimalleri vardır.

Haber-i vâhid için haberin doğruluğu yönünde zannı galip oluşması şarttır. Gayr-i müslimlerin bu durumu ise vermiş oldukları haberlerde yalan olma ihtimalini güçlendiren bir sebeptir. Bu gerekçeyle fukaha dini konularda gayr-i müslimlerine asla itimat

²⁵⁹ Semerkandî, *Mîzânu'l-Usûl* ..., II, 639; Kelvezânî, *et-Temhîd* ..., III, 105.

edilmeyeceği görüşündedir.²⁶⁰ Hatta Hanbelî usülcülerden Kelvezânî (ö. 510/1116) haberi vahidin kabulünde Müslüman olma şartının icma' ile sabit olduğunu zikretmiştir.²⁶¹

Gayr-i müslimlerin vermiş oldukları haberleri kabul etmeme sebebi, haberi verenin halindeki bir noksanlıktan değil, verdiği haberde yalan olma ihtimali üzerine delalet eden artı bir karineye itibarladır. Bu yüzden dolayı ravide aranan Müslümanlık şartı, verdiği haberin hüccet olabilmesi için elzemdir. Buna paralel olarak kâfirlerin Müslümanlar üzerine yapmış oldukları şahadet de kabul edilmez. Buna benzer olarak kin tutan kimsenin de düşmanlığı ortaya çıktığı zaman şahitliği kabul edilmez. Ancak gayr-i müslimlerin bir birlerine şahitlikleri kabul edilir, çünkü aralarında bu manada (dinî) bir farklılık yoktur. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere kâfirin haberi ya da şahadetinin kabul edilmeme sebebi bizzat küfür değil, onları töhmet altında bırakacak artı bir karineden (din farklılığı) dolaydır. Babanın çocuğu üzerine şahadetinin kabul olmaması da bu minval üzeredir. Zira bu noktada babayı töhmet altında bırakacak ziyade bir karine vardır ki o da tabî olarak babalık şefkatidir.²⁶²

Kısacası dine kaynaklık edecek konularda gayr-i müslimlerin haberleri geçerli değildir. Mütevatir haberde adedin çokluğu sebebiyle aranmayan İslam şartı, haber-i vâhid için şart koşulmuştur. Zira haber-i vâhidler, İslam'ın birçok ahlakî ve amelî hüküm ve öğretilerine kaynaklık etmiştir. Haddi zatında zannî bilgi ifade etmesi üzerinde iyice düşünmeyi ve araştırmayı zaruri kılmıştır. Bu noktada İslam âlimleri gerekli hassasiyeti göstermişlerdir. Gayr-i müslimlerin ise bu hassasiyete sahip olmayacakları tabî bir durumdur. Kasıtlı olarak yahut hata ile gayr-i müslimlerin İslam'ın hüküm ve öğretilerini tahrif edecek olmaları muhtemeldir. Ayrıca dine kaynaklık edecek noktada İslam'ın öğretilerine ters düşen gayr-i müslimlerin sözlerine itimat edilmesi ne kadar doğru olacaktır?

3.3.2. Haberin Konusu Açısından Gayr-i Müslimlerin Haberi

Mutlak manada düşünüldüğünde haber, gündelik hayatta dahi bilgi alışverişinde kullandığımız bir kavramdır. Geçmişteki tarihi olaylardan ve kişiler hakkında bilgi sağlayacağı gibi, dini konularda da bilgi sağlamaktadır. Şüphesiz ki bir tarih kitabına

²⁶⁰ Serahsî, *Usûl*, I, 371.

²⁶¹ Kelvezânî, *et-Temhid* ..., III, 105.

²⁶² Serahsî, *Usûl*, I, 346.

kaynaklık edecek haberler ile Müslümanların itikat ve amellerini düzenleyecek haberler aynı değerlendirmeye tabî tutulamayacaktır. Yahut bir banka memurunun verdiği haber ile itikadî konulardan bahseden bir haber sebep olacağı sonuç itibari ile aynı olmayacaktır. Bu nedenle gayr-i müslimlerin vermiş oldukları haberlere dini ve dünyevi işler açısından iki farklı noktadan yaklaşacağız.

3.3.2.1. Dünyevî Konularda Gayr-i Müslimlerin Vermiş Oldukları Haberlerin Değeri

Dünyevi meselelerde verilen haberlerde muhbirde İslam şartı aranmamıştır.²⁶³ İslam gayr-i müslimlerle birlikte yaşama noktasında bir kısıtlama getirmemiştir. Birlikte yaşama kültürü içerisinde çeşitli hukukî ve ticari muamelelerin gerçekleşmesi de doğaldır. Bu sebeple İslam, gayr-i müslimlerle ticari ve hukuki işlemlerde bulunmaktan Müslümanları men etmemiştir. Birlikte yaşama kültürünün bir sonucu olarak gayr-i müslimlerle komşuluk, hatta akrabalık ilişkileri de gerçekleşmektedir. Dolayısıyla gayr-i müslimlerin vermiş oldukları birçok haber ile bilgi sahibi oluruz. Bazen gündelik hayatımızı onların verdikleri haberlere göre tanzim ettiğimiz hususlar dahi olabilmektedir. Örneğin gayr-i müslim bir doktorun verdiği haberler bizim için bir tedavi, şifa vesilesi olabilir. Zimmet anlaşması yaparak ya da eman alarak Müslüman toplum içerisinde yaşama hakkı kazanan her gayr-i müslim devlet nezdinde Müslümanlar gibidir. Bir vatandaş olarak Müslümanlar ile aynı hak ve sorumluluklara sahiptir. Bu sebeple bir gayr-i müslimin haberine diğer şartları taşıması halinde itimat edilebilir. Ayrıca dünyevi meselelerde gayr-i Müslimlerin haberlerini kabul etmememize dair bir nas da bulunmamaktadır.

3.3.2.2. Dinî Konularda Gayr-i Müslimlerin Vermiş Oldukları Haberlerin Değeri

Dini konularda gayr-i müslimlerin haberlerini, daha önceden haberin kullanım alanı başlığında işlediğimiz şekliyle ele alacağız. Buna göre Allah hakkına ve kul hakkına taalluk eden muamelelere göre inceleyeceğiz.

Önceden de zikrettiğimiz üzere Allah hakkına taalluk eden konular ferdi değil, bütün vatandaşları ilgilendiren konulardır. Bu sebeple bu alan ile alakalı konularda ihtiyatlı

²⁶³ Semerkandî, *Mîzân'ül-usûl*, s. 639; Kelvezânî, *et-Temhîd* ..., III, 105; Bâcî, *İhkâm-ül-Füsûl* ..., I, 324; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl* ..., s. 394.

davranılmış, şüpheye mahal bırakılmamıştır. Zira bu hususta yanlış bir tutum sadece ferdin değil, bütün toplumun haklarını zayi edecektir.

Allah hakkına taalluk eden konuları, ibadetler ve cezalar olmak üzere iki kısımda incelemiştik. İbadetlerle alakalı konularda haber-i vâhid kaynaklık değerine sahiptir. Ancak konu ile alakalı haberlerin mutlak olarak haber-i vâhidde aranan şartlara haiz olması gerekmektedir. Bu sebeple ibadetler ile alakalı konularda gayr-i müslimlerin vermiş oldukları haberler kesinlikle geçerli değildir.²⁶⁴ Çünkü gayr-i müslimler bu konuda töhmet altında görülmüş ve bizimle aynı hassasiyete sahip olmadıkları düşünülmüştür. Bu konularda verdikleri haberler şüphe içermektedir. Dolayısıyla haberlerinde yanlış olma yönünde zannı galip olmaktadır. Bu durumda haberlerine itimat edilmemektedir.

Bunun yanında hadis nakletme noktasında da gayr-i müslimlerin haberlerine itibar edilmez.²⁶⁵ Cezalar ile alakalı haberler için de aynı durum söz konusudur. Zira cezalar kamu hukuku ile alakalı konulardır ve şüpheye mahal bırakmayacak şekilde sabit olurlar. Gayr-i müslimlerin cezalar ile alakalı verdikleri haberler İslam ceza hukuku içerisinde herhangi bir kaynaklık değerine sahip değildir. Gündelik hayat içerisinde ceza ile karşılık bulacak bir suç hakkında verdikleri haberler ise şahitlik etmektir. Gayr-i müslimlerin şahitlikleri konusunda bu hususa yeterince değindik.

Kulların haklarına taalluk eden konularda haber vermenin aynı zamanda şahitlik manası taşıdığını ve bu hususta bağlayıcılık esaslı bir ayırım olduğunu belirtmiştik. Bu konuda baz alınan nokta muhbirin verdiği haberle taraflar üzerinde bir nevi velayeti olup olmadığıdır. Bu bakımdan taraflar üzerine velayetin söz konusu olduğu konularda muhbirin velayete ehil kimse olması gerekmektedir. Buna binaen çocukların ve kölelerin bu konuda haberlerine itimat edilmemektedir.

Bu noktadan hareketle gayr-i müslimlerin Müslümanlar üzerine şahitliğini velayet sebebiyle kabul etmeyen fukaha, kendisinde bağlayıcılık söz konusu olan muamelelerde de gayr-i müslimin haberine itimat edilmeyeceği görüşündedir. Zira muhbirin verdiği haber ile taraflar üzerinde bir nevi velayeti söz konusu olmaktadır. Nitekim bağlayıcılığın sebebi bu velayettir. Müslüman üzerine gayr-i müslimin velayeti caiz görülmediğinden kendisinde bağlayıcılık söz konusu olan hukuki muamelelerde gayr-i müslimlerin haberleri geçerli

²⁶⁴ Serahsî, *Usûl*, I, 371.

²⁶⁵ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl* ..., s. 334.

değildir. Buradaki velayet, şahitlik konusunda da değindiğimiz gibi, kişinin hayat ve menfaatleri üzerine tesiri olan söz anlamındadır. Kendisinde bağlayıcılık bulunan alışveriş, kira akdi gibi hukuki muameleler hakkında gayr-i müslimlerin verdikleri haberlere itimat edilmemektedir. Zira bu haber aynı zamanda şahitlik yapmak manasınadır. Ancak gayr-i müslimlerin şahitliğini velayet konusuna bağlanamayacağı, dolayısıyla şahitliklerinin geçerli olacağı görüşünü baz alacak olursak bu konularda gayr-i müslimlerin haberine itimat edileceğini söyleyebiliriz.

Kendisinde bağlayıcılık (ilzam) olmayan muamelelerde ise sadece mümeyyiz olma şart koşulduğundan bu tür muamelelerde gayr-i müslimlerin şahitliği geçerli görülmüştür. Hediyelerde elçilik yapmak, vekâlet gibi uygulamalarda muhbirin haberi ile taraflar üzerinde herhangi bir velayeti ve bağlayıcılığı söz konusu değildir. Dolayısıyla bu tür muamelelerde muhbirin ya da şahidin Müslüman şahıslar üzerine herhangi bir velayeti yoktur. Bu sebeple kendisinde bağlayıcılık bulunmayan konularda gayr-i müslimlerin haberine itibar edilmektedir.

Bir yönüyle bağlayıcılığı bulunan muamelelerde Ebu Hanife vekâlete göre hüküm verdiği için, muhbir aynı zamanda taraflardan birinin vekili ise haberi doğrudan kabul edilir. Zira vekil, müvekkilin yerine hukuki muamelelerde bulunup müvekkilin menfaatleri üzerine söz söyleme yetkisine sahiptir. Müvekkilin bu yetkiyi vekile vermesi, vekilin kendi menfaati üzerindeki her türlü söz ve şahitliğini kabul etmesi demektir. Bu sebeple İmam-ı Âzam'a göre bu tür muamelelerde muhbir aynı zamanda vekil ise gayr-i müslim dahi olsa haberine itibar edilir. Ancak muhbir vekil tayin edilmemişse bu durumda muhbirde şahitlik şartları aranır. Muhbirin taraflar üzerine velayeti de söz konusudur. Dolayısıyla bir yönüyle bağlayıcılığı bulunan muamelelerde gayr-i müslimler vekil tayin edilmedikleri müddetçe verdikleri haberlere itibar edilmemektedir.

İmam Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise bir yönüyle bağlayıcılığı olan muameleler kendisinde bağlayıcılık bulunmayan muameleler gibidir. Bu sebeple sadece mümeyyiz olma şartı yeterlidir. Sonuç olarak gayr-i müslimlerin bu tür muamelelerde haberleri İmam-ı Âzam'a göre geçersizken imameyne göre geçerlidir.

Kul haklarına taalluk eden konularda haber vermenin bir nevi şahitlik olduğunu söylemiştik. Bu kapsamda gayr-i müslimlerin haberlerine değindik. Ancak kul haklarına taalluk eden uygulamalarda tarafların gayr-i müslim olması durumunda gayr-i müslim muhbirin (şahidin) haberi geçerlidir. Bağlayıcılık ve velayete bağlı bir durum söz konusu

olduğundan gayr-i müslimlerin haberi geçerli görülmemiştir. Ancak gayr-i müslimlerin birbirleri üzerine velayetleri caiz olması hasebiyle kul haklarına taalluk eden konularda, kendi aralarındaki muameleler hakkındaki haberlerine itibar edilir.

3.3.3. Değerlendirme

Gayr-i müslimlerin haberleri, Müslümanlar üzerine herhangi bir üstünlükleri söz konusu olup olmadığına göre değerlendirilmiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta sadece aynı toplum içerisinde değil, farklı inanç ve kültürlere sahip toplumlardan da bilgi elde edilebileceği gerçeğidir. Özellikle son yüzyılda küreselleşme ile beraber dünyanın birçok yerinden, medya aracılığı ile farklı bilgi ve haberlere ulaşabilmektedir. Aynı toplum içerisinde gayr-i müslim yahut müslim bir vatandaşın ne derece güvenilir olduğunu tespit etmek kolaydır. Ancak, yazılı ve görsel medya aracılığı ile elde edilen bilgiler için aynı durum söz konusu değildir.

Klasik doktrinde haberin bilgi değeri incelenirken muhbirin durumuna ve haberin doğru olduğunu gösteren karinelere dikkat edilmiştir. Bu hükümlerin oluşumunda o günün iletişim araçları değerlendirilmiş ve hükümler bu araçların mahiyeti üzerine inşa edilmiştir. Fakat bugün bilgi kaynakları, teknolojik gelişmelere paralel olarak çeşitlilik göstermektedir. Yazılı ve görsel medya bu noktada en büyük faktördür. Bu faktörü müslümanlar kullanabildiği gibi gayr-i müslimler de kullanabilmektedirler. Bugün birçok yabancı merkezli medya kuruluşlarının İslam ülkelerinde temsilcilikleri mevcuttur ve İslam ülkelerinde yayın yapmaktadırlar.

Bir başka açıdan, gayr-i müslim araştırmacılar İslam ve İslam coğrafyası hakkında birçok çalışmalara imza atmaktadırlar. Bu çalışmaların neticelerini, medya haberlerini nasıl değerlendirmek gerekmektedir? Bugün özellikle medyanın kitleler üzerinde büyük etkilerinin olduğu su götürmez bir gerçektir.

Bu tür haberlerde klasik doktrindeki “velayet” anlayışını işletmek mümkün müdür? Müslümanları gayr-i müslimlere karşı ezdirmemek, İslam’ın şerefini yükseltmek gibi amaçlar velayet anlayışının temel felsefesini oluşturmaktadır. Gayr-i müslimlerin medya haberlerini yahut araştırmalarını velayet anlayışı çerçevesinde ele almak mümkün müdür? Bu konuya klasik doktrinden bir örnek ile cevap bulmaya çalışalım.

Furu’ kitaplarında oruç tutmamanın meşru sebepleri, su bulunması durumunda dahi teyemmüme götüren durumlar, kıyama muktedir olmakla beraber uzanarak namaz kılmak,

haram kılınan şeylerle tedavi olmak gibi hususlarda doktorlara başvurulması gerektiği vurgulanmıştır.²⁶⁶ Metinlerde doktor lafzı (طبيب) mutlak olarak zikredilmemiş, doktorun becerikli (ماهر) uzman (حاذق), adil ve müslüman olması gibi şartlar aranmıştır. Malikîler bu konuda müslüman şartını koşmamış, uzman ve becerikli doktorun haberiyle amel edilmesini caiz görmüşlerdir.²⁶⁷ Hatta müslüman doktorların bulunmadığında gayr-i müslim bir doktorun haberiyle de amel edilmesini caiz görmüşlerdir.²⁶⁸

Diğer üç mezhepte ise İslam şartı aranmış ve ibadetlerde ruhsat için müslüman doktorun sözü ile amel edilmesi caiz görülmüştür.²⁶⁹ Hatta bazı islam hukukçuları hürriyet ve adalet gibi şahitlikte aranan şartlar ileri sürmüşlerdir.²⁷⁰

Burada konumuzu ilgilendiren nokta, Allah hakkına taalluk eden konulardan biri olan ibadetler hususunda gayr-i müslim bir doktorun haberi ile amel etmektir. Tabi ki burada doktorun verdiği haber, ibadetlerin sübutuna delil olacak bir haber değil, İslam'ın kolaylık gereği vaz ettiği ruhsata delalet eden bir haberdir. Burada mezhepler arası bir ittifak söz konusu değildir. Zira Malikîler gayr-i müslim doktorun haberiyle ameli caiz görmüşlerdir.

Tedavi, oruç tutmama, namazda kolaylık gibi hususlarda müslüman doktor arama şartı, gayr-i müslimlerin güvenilir olmadıklarına hükmedildiği içindir. Hâlbuki burada esas alınacak nokta doktorun gayr-i müslim olması değil, işinde mahir olması ve çevresince güvenilir bir insan olmasıdır. Zira doktor gayr-i müslim dahi olsa, sırf bir Müslümana üstünlük taslamak yahut İslam'ı hor görmek adına mesleğini tehlikeye atacak bir fiilde bulunmaz.²⁷¹

²⁶⁶ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref Nevevî, *Ravzatü't-Talibîn ve Umdetu'l-Müftîn*, el-Mektebetü'l-İslamî, yy, 1991, I, 103; Muhammed b. Ali el-Haskefî, *ed-Dürü'l-Muhtâr Şerhu Tenvîrü'l-Ebsâr ve Câmi'u'l-Bihâr*, (thk. Abdülmün'im Halil İbrahim), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, s. 149; Ahmed b. Ğuneym b. Sâlim en-Nefrâvî el-Ezherî, *el-Fevâkihu'd-Devânî alâ Risâleti İbni Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 239, 480; Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Farra' el-Beğavî, *et-Tehzîb fî Fikhi'l-İmamî's-Şafîi'*, (thk. Adil Ahmed Abdülmevcud), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I,414.

²⁶⁷ Ahmed b. Ğuneym, *el-Fevâkihu...*, s. 239, 480.

²⁶⁸ Ahmed b. Ğuneym, *el-Fevâkihu...*, s. 239.

²⁶⁹ Ali el-Haskefî, *ed-Dürü'l-Muhtâr...*, s. 149; Buhûfî, *er-Ravzu'l-Murbi'*, s. 142; Mes'ud b. Muhammed el-Beğavî, *et-Tehzîb....* VIII, 72; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ...*, IV, 247.

²⁷⁰ Muhammed b. Salih b. Muhammed Useymîn, *eş-Şerhu'l- Mümti' alâ Zâdi'l-Müstakni'*, Dâru İbni'l-Cevzî, yy., 1428, XI, 108.

²⁷¹ Useymîn, *eş-Şerhu'l- Mümti'...*, VI, 329.

Bütün gayr-i müslimleri güvenilirmez addetmek ve bu sebeple toplumdaki soyutlamak ne kadar doğrudur. Burada esas alınacak nokta kişinin dini değil mesleği ve toplum nezdindeki itibarı olmalıdır. Kaldı ki Hz. Peygamber Mekke müşrikleriyle mücadele ederken bazen müslüman olmayan kişilerden de yardım almıştır. Medine'ye hicret ederken Mekkeli müşrikler Hz. Peygamberi öldürmek için yola çıktığında Hz. Peygamber saklanacakları yeri bir gayr-i müslime söylemiş ve bineklerini üç gün sonra Sevr mağarasına getirmesini istemiştir.²⁷² Kendisini öldürmek için yola çıkan insanlar varken Hz. Peygamber gayr-i müslim bir şahsa güvenmiştir. Buradan da anlaşılıyor ki güven, kişinin inancı ile alakalı değil, şahsiyetiyle alakalı bir konudur.

İnanıcı sebebiyle kişilerin veya bu kişilerin oluşturduğu kurumların haberlerini direkt olarak reddetmek makul bir görüş değildir. Burada klasik dönem İslam fukahasına ters düşüğümüz söylenemez. Zira o günün toplumunda ve şartlarında, müslümanların hâkim olduğu bir dünyada, iletişim araçlarının günümüze nazaran daha ilkel olduğu bir ortamda verilen hükümler bugün için değişiklik göstermek durumundadır. “*Ezmânın teğayyürü ile ahkâmın teğayyürü inkâr olunamaz*” bir gerçektir. Dolayısıyla bugün gerek medyada gerekse bilimsel araştırmalarda baz alacağımız nokta işe mahir olmak ve güvendir.

Günümüz dünyasında en değerli şeylerden biri hiç şüphesiz bilgidir. Bugün bilgi, para ve silah kadar etkili bir güçtür. Böyle olunca bilginin elde edilmesi (araştırma) ve aktarımı (iletişim) da önem kazanmaktadır. Bu sebeple gayr-i müslimlerin vermiş oldukları bilgileri reddetmemiz düşünülemez. Bu, gayr-i müslimlerin vermiş oldukları her haberi kabul edeceğimiz anlamına da gelmemektedir. Özellikle ilahiyat alanında yapılan araştırmalar dikkatle incelenmelidir. Ulema gayr-i müslimlerin haberleri ile dini hükümlerin sübutunu caiz görmemiştir. Ulema mutlak olarak Gayr-i müslimlerin dini işlerde verdikleri haberlerin kabul olunmayacağı görüşündedir. Buna önceki konularda değinmiştik. Ancak, İslam coğrafyası hakkında gayr-i müslimlerin yaptıkları çalışmaları doğrudan reddedemeyiz.

Sonuç olarak, gerek medya gerekse ilmi çalışmalar aracılığı ile gayr-i müslimlerin verdikleri haberler kesin olarak reddedilir diyemeyiz. Burada ister gayr-i müslim olsun ister müslüman, temel dayanağımız güvenilirliktir. Bunun yöntemini de Kur'an bizlere göstermektedir. Hucurat suresinde müslümanların aldıkları haberleri araştırmaları

²⁷² Buhârî, “İcâre”, 2263.

istenmiştir.²⁷³ Bu ayet, Hz. Peygamberin Velid b. Ukbe isimli sahabeyi bir topluluğa kontrol amaçlı göndermesi ancak, bu zatın acele ile işini tam yerine getirmeden Hz. Peygambere yanlış bilgi getirmesi üzerine nazil olmuştur. Sonrasında Hz. Peygamber bilgiyi doğrulatmak için Halid b Velid'i göndermiş ve işin gerçeği ortaya çıkmıştır.²⁷⁴

Gerek Kur'an gerekse Hz. Peygamberin sünnetine baktığımızda gayr-i müslimlere güven duymamak gibi bir durumun doğru olmadığını görmekteyiz. Onların verdikleri haberleri ise, İslam'a ve müslümanlara yönelik bir art niyet olmadıktan sonra, araştırarak kabule şayan görebiliriz.

²⁷³“Ey iman edenler, eğer size bir fasık bir haber getirirse onu iyice araştırın, sonra bilmeden bir topluluğa sataşırsınız da yaptığınıza pişman olursunuz”, Hucurat, 49/6.

²⁷⁴ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, VI, 146.

SONUÇ

Şâhitlik, hâkimi bağlayıcı bir ispat vasıtası olması sebebiyle yargılama ve adil sonuca ulaşma noktasında önemli bir amildir. Şâhitlik yapısı itibariyle zannî bir bilgi kaynağıdır. Ancak zannî olması, kendisiyle hükmedilemeyeceği anlamına gelmemektedir. Zannın doğruluk yönünde oluşması, amel etmek için yeterli bir karinedir. Şâhitlik için zannın doğruluk (sıdk) yönünde oluşması, şâhitliğin gerekli şartlarını taşıması ile mümkün olmaktadır. Bu şartların bazıları doğrudan şâhitle alakalı, bazıları ise dolaylı olarak şâhitlikle alakalıdır. Şâhidin bu şartlara haiz olduğu, tezkiye ile tespit edilir. Şâhitte adalet, cinsiyet, din, şâhitliğe elverişli akli ve bedeni sağlığa sahip olmak gibi şartlar aranmaktadır. Gerekli şartları taşıyan şâhitlikler, galip zan ile doğruluğu kabul edilen haberlerdir. Kesin bilgi ifade etmemesi, şâhitlikle hüküm verilemeyeceği anlamına gelmemektedir. Ayrıca doğruluk zannı kuvvetliken şâhitlikle hükmetmemek, zayıf ihtimalle amel etmektir.

Şâhitte aranan din şartı, velayet kavramıyla alakalıdır. Gerekli şartları taşıyan şâhitlikler hâkimi bağlayıcı olduğundan hâkim, şâhitlik doğrultusunda hüküm vermek durumundadır. Bu durumda şâhidin taraflar üzerinde bir nevi velayeti söz konusu olmaktadır. Buradaki velayet, bir başkasının hayatı ve menfaatleri üzerine etki edecek söz anlamındadır. Bu durumda gayr-i müslimlerin Müslümanlar üzerine velayeti caiz görülmediğinden gayr-i müslimlerin Müslümanlar üzerine şâhitlikte bulunması da caiz değildir. Gayr-i müslimlerin mutlak manada şâhitliklerinin kabul olmadığını söylemek yanlıştır. Müslümanlar üzerine velayetleri söz konusu olmadığından gayr-i müslimlerin şâhitlikleri geçerli değildir. Ancak birbirleri üzerine velayetleri caiz olduğundan kendi aralarında şâhitlik edebilirler. Bu sebeple gayr-i müslimlerin söz ve müşâhedelerinin yargı makamınca dikkate alınmadığını söylemek doğru değildir. Gayr-i müslim kendi aralarında şâhitliklerinde de velayete ehil olmak gerekmektedir. İslam ülkesi vatandaşı olmayan müstemenlerin ülke vatandaşı zimmîler üzerinde velayetleri söz konusu değildir. Bu sebeple müstemenlerin zimmîler hakkında şâhitlikleri geçerli değildir. Burada esas alınan nokta müsteminin Müslüman olmaması değil, zimmî üzerine velayetinin bulunmamasıdır.

Her ne kadar teoride gayr-i müslimlerin şâhitlikleri kabul görülmese de, pratikte durum değişkenlik gösterebilmektedir. İslam hukukunu tatbik eden devletlerin siyasi güçlerini kaybetmeleri, gayr-i müslim devletlerin baskısı altında kalmalarına sebep

olmuştur. Bunun en belirgin örneğini Osmanlı'da görmekteyiz. Dolayısıyla teoride olan, günün şartlarına göre pratikte esnetilebilmektedir.

Şâhitlik yargı makamlarında şâhitliğe konu olan olay hakkında haber vermektir. Gayr-i müslimlerin şâhitlikleri, üzerine velayetleri olmadığından Müslümanlar için geçerli değildir. Günlük hayat içerisinde iletişim ve bilgi alma amaçlı olarak kullanılan haberlerde ise herhangi bir velayet söz konusu değildir. Nitekim Müslüman toplumlarda asırlarca gayr-i müslimler Müslümanlarla beraber yaşamışlar, çeşitli ilişkiler içerisine girmişlerdir. Birlikte yaşama kültürünün bir getirisi olarak gayr-i müslimlerin verdiği haberlere itimat edilmiş, kendilerine güven duyulmuştur.

Dini konularda gayr-i müslimlerin haberlerine itimat edilmemektedir. Bunun sebebi Müslümanlar ile aynı dini hassasiyeti paylaşmamaları ve İslam'a düşmanlık edebilecek olmaları gibi bir şüphenin hâsıl olmasıdır. Özellikle dinin ameli ve itikadî hükümlerine kaynaklık teşkil eden hadislerin rivayetinde gayr-i müslimlerin haberlerine asla itimat edilmemiştir. Bu konularda haberlerinin kabul edilmesi durumunda bir nevi bütün Müslümanlar üzerine velayetleri söz konusu olacaktır.

Bilginin en büyük güçlerden biri olduğu çağımızda, bilgi almamızı sağlayan iletişim araçları ve ilmi yayınlar da birer haberdir. Haberin önemi ise doğruluğuna bağlıdır. Bu sebeple haberin kabulünde muhbirin gayr-i müslim yahut Müslüman olmasına değil, güvenilir ve işinde mahir olmasına bakılır. Dini konularda gayr-i müslimlerin bizimle aynı hassasiyetlere sahip olmaları güvenilirliklerini olumsuz etkilemektedir. Ancak burada maksat, dine kaynaklık edecek haberlerdir. Bunun haricinde İslam tarihi ve coğrafyasıyla alakalı gayr-i müslimlerin haberleri, gerekli incelemeler ile bizim için bilgi ifade edebilir.

KAYNAKÇA

- Ali Haydar, *Usulü Fıkıh Dersleri*, el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, İstanbul, ty.
- Apaydın, H. Yunus, “Şâhit”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 278-283.
- _____, “Haber-i Vâhid”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 355-363.
- _____, “Meşhûr”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 368-371.
- _____, “Mütevâtir”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 209-211.
- Atar, Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979.
- Bâcî, Ebu'l-Velîd, *İhkâm-ül-Füsûl fî Ahkâm'il-Usûl*, (thk. Abdulmecid et-Türkî), Daru'l-Garb'il-İslâm, Beyrut, 1995.
- el-Beğavî, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Farra', *et-Tehzîb fî Fıkhi'l-İmami'sh-Şafî'*, (thk. Adil Ahmed Abdülmevcud), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997
- Beroje, Sahip, “Günümüz İspat İmkânları Ve Anlayışı Işığında Kadının Şahitliğinin Yeniden Değerlendirilmesi”, *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 19, 2004.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhi Buhârî*, (thk. Muhammed Zühêyr b. Nâsır), Dâr'd-Davku'n-Necât, yy., 1422 / 2001.
- Buhûfî, Mansur b. Yunus, *er-Ravzu'l-Murbi'*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, ty.
- Cessâs, Ebubekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (nşr. Muhammed Sadık Kamhâvî), Beyrut 1985,
- _____, *el-Fusul fî'l-usul*, (thk. Acîl Câsim en-Neşmî), Vizerâtü'l-Evkâf ve'sh-Şuûni'l-İslamiyye, Kuveyt 1994.
- Debûsî, Ebû Zeyd, *Takvîmü'l-Edille*, (thk. Halil Muhyiddin el-Hüseyn), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2004.

- Erdoğan, Mehmet, “Harbî” md., *Fıkıh Ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.
- _____, “Zann-ı Galip” md., *Fıkıh Ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.
- Erturhan, Sabri, “Kişisel Boyutlu Suçların Gizlenmesinin İslâm Ceza Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2001.
- el-Ezherî, Ahmed b. Ğuneym b. Sâlim en-Nefrâvî, *el-Fevâkihu'd-Devânî alâ Risâleti İbni Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997
- Fidan, Yusuf, “İslam Toplumunda Gayrı Müslimlerin Yargı Alanındaki Hak Ve Sorumlulukları”, *İSTEM* Yıl: 10, Sayı: 19, 2012.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfa min İlmi'l-Usûl*, (thk.: Muhammed Süleyman el-Aşkar), Risaletü'l-Âlemiyye, Beyrut, 2012.
- Günay, Hacı Mehmet, “Yargılama Hukuku”, (der. Talip Türcan), İslam Hukuku, (içinde), Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- Hamidullah, Muhammed, *İslamda Devlet İdaresi*, (trc. Hamdi Aktaş), Beyan Yayınları, İstanbul 2012.
- el-Haskefî, Muhammed b. Ali, *ed-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîrü'l-Ebşâr ve Câmi'u'l-Bihâr*, (thk. Abdülmün'im Halil İbrahim), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- Hattâb, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân er-Ruaynî, *Mevâhibu'l-Celil li-Şerhi Muhtasrı Halîl*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- Hilal, Heysem, *Mu'cemü Mustalahı'l-Usûl*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 2003.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, ty.
- İbn-i Ferhûn, Burhâneddin Ebu'l-İbrahim b. Ali b. Muhammed, *Tebşiratü'l-Hükkâm fî Usûli'l-Akziye ve Menâhici'l-Ahkâm*, Daru'l-Alemi'l-Kütüb, Riyad 2003.
- Karaman, Hayrettin, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014.
- _____, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.
- _____, *DİA*, “Adalet”, I, 344.

- Kâsânî, Alauddin Ebubekir İbn Mesud, *Bedai' u's-Sanâi' fî Tertibi's-Şerai'*, (thk.: Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Kaya, Remzi, "Ehl-i Kitap", *DİA*, X, 516-519.
- Kelvezânî, Ahmed ibn Hasan Ebu'l-Hattâb, *et-Temhîd fî Usûli'l-Fıkhi*, (thk.: Muhammed b. Ali b. İsmail), Dâru'l-Müdnâ, Cidde 1985.
- Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit Ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2012.
- Maverdî, Ebu'l-Hasan, *Nasihâtü'l-Mülûk*, (trc. Mustafa Sarıbiyık), Özgü Yayınları, İstanbul 2004.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd, *el-İhtiyar li-Ta'lili'l-Muhtar*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl Şerhu Mirkâti'l-Vusûl*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, ty.
- Nemle, Abdülkerim b. Ali b. Muhammed, *eş-Şamil fî Hudûd ve Tarifâtı Mustalahatı İlmi Usuli'l-Fıkhi ve Şerhi Sahîhihâ ve Beyani Daîfihâ ve'l-Furûki Beyne'l-Müteşabih minhâ*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2009.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *Ravzatü't-Talibîn ve Umdetu'l-Müftîn*, el-Mektebetü'l-İslamî, yy, 1991.
- Özel, Ahmet, "Gayr-i müslim", *DİA*, XIII, 418-427.
- _____, "Müste'men", *DİA*, XXXII, 140.
- _____, "Harbî", *DİA*, XVI, 112-114.
- Semerkindî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Mizânu'l-Usûl fî Netâici'l-Ukûl*, (thk.: Abdulmelik Abdurrahman es-Sa'dî), Vüzerât'ül-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyyeti Lecnetü İhyai't-Türâsi'l-Arabiyyi ve'l-İslamiyyi, Mekke 1987.
- Serahsî, Ebubekir Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlü's-Serahsî*, (thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Sinanoğlu, Mustafa, *DİA*, "Küfr", XXVI, 533-536.
- Şen, Murat, "Eski Yargılama Hukukumuzda Şahidin Yükümlülükleri ve Başkasından Naklen Şahitlikte Bulunma", *AÜEHFD*, Cilt: 4. Sayı: 1-2, 2000.

- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Elfazi'l-Minhâc*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1997.
- Tehanevî, Muhammed Ali, *Mevsuatü Keşşafî İstilahatı Funûn ve'l-Ulûm*, (Farsçadan çev. Abdullah el-Hâlidî), (thk.: Ali Dahrûc), Mektebetü Lübnan, Lübnan 1996.
- Useymin, Muhammed b. Salih b. Muhammed, *eş-Şerhu'l-Mümti' alâ Zâdi'l-Müstakni'*, Dâru İbni'l-Cevzî, yy., 1428, XI, 108.
- Uygun, Ayşe, 761 No'lu Üsküdar Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2014, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yaman, Ahmet, "Zimmî", *DİA*, XLIV, 434-438.
- Yargı, Mehmet Ali, *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009.
- Yıldız, Kemal, *İslam Yargılama Hukukunda Şahitlik*, Hâcegân Akademi Kitaplığı, İstanbul 2005.
- Zebîdî, Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latîf, *Tecrîd-i Sarîh*, (trc. Ahmed Naim), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1796.
- Zeydan, Abdülkerim, *Ahkâmu'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'minîn fî Dâri'l-İslâm*, Müessesü'r-Risâle, Beyrut 1982.